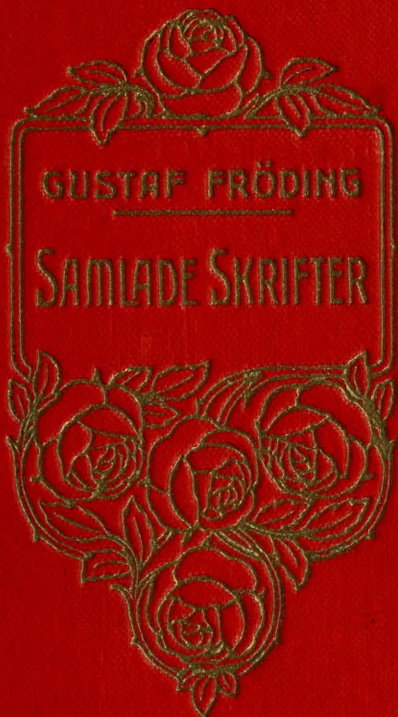

GUSTAF FRÖDING
SAMLADE SKRIFTER

GUSTAF FRÖDINGS

SAMLADE SKRIFTER

MINNESUPPLAGA

SJÄTTE DELEN

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

GUSTAF FRÖDING

EFTERSKÖRD

II

PROSA

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1911

Julen Anno 47.

VI hade icke brytt oss om att tända lampan, utan sutto och höllo skymning framför den stora salskaminen. Brasan flammade muntert och kastade underliga skuggor på de gamla välbekanta föremålen.

Vi ha låtit allting stå kvar som det stod i salig fars tid. Varken syster min eller jag ha någon smak för de här nymodiga möblerna, som gå i krumelurer och sprättbågar och icke hålla att se på. För resten har jag vant mig vid de gamla sakerna — långsoffan som rymmer femton feta fruar och stått där den står i hundra år, de massiva ekborden och de vitmålade stolarna med förgyllningar, och gamle brons-Napoleon på hörnskåpet och alla hans fälttåg i litografi på väggarna. Ty far min var en nitisk beundrare av den store korsikanen. Nu för tiden, sedan man blivit så förbaskat klok, lär man ha kommit underfund med att den väldige imperatorn endast var en rövareanförare och simpel tjuv och Gud vet icke vad. Men det angår mig inte, jag håller mig i alla fall vid det gamla.

Det var juldagsafton till ära, som vi slagit oss ned i salongen. Inte kunde man i helgen sitta hopkrupen i det lilla förmaket därinne, som i var-

dagslag. Det skulle vara en smula högtidligt, förstås. Och högtidligt var det med besked, ty i hela det stora huset hördes ej knätt eller kny och Marie-Charlotte och jag sutto tysta och stirrade in i lågorna. Vad skulle vi två gamla enstöringar ha att säga varandra. I sju och tjugu år ha vi gått och larvat häruppe tillsammans och vänt ut och in på varandra och lärt oss varandra utantill från pärm till pärm och varje ämne till gräl ha vi grälat ut och på många herrans år ha vi icke haft ett nytt ord att säga varandra. Och sällan är det någon som förirrar sig hit med nyheter utifrån, fastän man varit så ofantligt vänlig att draga järnvägen tvärs igenom vår gamla ståtliga park.

Grannarna vill jag knappt tala om. Allt det trevliga folket som satt här runt omkring på herrgårdarna för en tretti år sen, är som bortblåst, sedan järnvägen kom och hamrarna stannade och konkurserna slogo omkull de gamla hederliga husen. På Aspudden sitter en engelsman och klår ned den vackra skogen och på Lövstafors ha vi det här konstiga Stockholmsherrskapet med de emanciperade fröknarna. De ha varit i Paris gubevars och parlera franska som papegojor, och äro »likställiga med mannen» och röka cigarr och äro döttrar till den där Ibsen eller den där Björnsson.

Och prästfolket sen. Han går omkring och ser ut som döden och djävulen och törs inte se folk i ögonen av bara helighet eller vad det är. Och hon ser ut som själva Sankta Birgitta, där hon sitter och suckar och himlar sig och gör gudsnådliga miner. Tacka vet jag prosten Björkman i

världen. Han var en glad själ som kunde dra sin spader och berätta trevliga prästhistorier och ta sig en sup som annat folk. Och hans prostinna var den trindaste och muntraste och beskedligaste gumma jag sett.

Nej, vi voro allt överlämnade åt oss själva och hade ingenting att tala om, Marie-Charlotte och jag, där vi sutto i ensamhet och höllo jul framför brasan. Glöden föllo så småningom tillsamman, skenet blev allt rödare och svagare. Det blev allt skummare borta i vrårna och endast i den närmaste kretsen kring kakelugnen rådde en halvljus dager.

Men ju mörkare den gamla salen blev i verkligheten, desto tydligare började den framträda för mitt minne. Vaxljusen voro tända i glaskronan däruppe. Ny och blankskinande stod Napoleon på hörnskåpet och betraktade med korslagda armar och dyster fältherreblick vad som försiggick nedanför honom. I soffan därborta satt en lång rad av runda och trevliga matronor, som alla på en gång talade om en hel mängd viktiga saker och traktens ungdom skrattade och pratade i alla hörn. Och ståtligt och vackert ungt folk var det. En sådan samling får man allt leta efter nu för tiden bland blodbristynglingarna och bleksotsfröknarna.

Marie-Charlotte var tämligen tyst den aftonen och såg särdeles svärmisk ut med sina blå smäktande ögon och sitt hår à la Jenny Lind. Hon var så poetisk på den tiden och kunde långa ramsor ur Stagnelius. Men söt var hon, det kan inte nekas, fast nu skulle ingen tro det.

Själv stoltserade jag i min nya jägareuniform och trodde att alla flickorna voro förtjusta i mig. Sixten Balk och jag hade nyss kommit hem från Karlberg som nybakade löjtnanter och vi voro alldeles proppfulla av krigiskt övermod och skälmstycken. Sixten vred sina späda mustascher och gnistrade med sina bruna ögon och drev förfärligt med flickorna. De voro riktigt onda på honom och slogo omkring sig med näsdukarna. Men då steg han fram till flygeln och sjöng en smältande aria ur Lucie: »Hulda ängel, som försvunnit», och gjorde sig så rörande olycklig han kunde, och då var det omöjligt för de vredgade skönheterna att motstå honom. De trodde verkligen på allvar att han gick och bar på en hjärtesorg.

Stackars Sixten, han blev olycklig nog! Aldrig glömmer jag, när han kom hit på sitt sista besök, sedan han hade blivit tvingad att ta avsked från regementet efter sina vådliga skandaler. Det var i samma veva som Balkens gjorde konkurs och måste gå från Lövstafors och jag tror att det tryckte honom mera än det andra. Han hade nog del i olyckan. Det var en ynk att se den granna karlen gå här krokig och hopsjunken och dricka konjak och tala om att skjuta sig för pannan. Det kanske hade varit bättre att han det hade gjort. Därute i Amerika har han nog haft det eländigt, ty han hade ingen vilja och ingen förmåga att slå sig fram. Gud välsigne honom i alla fall, han var min bäste vän och ett gott hjärta hade han, fastän han var vild och lättsinnig, och därtill ett gott huvud.

Men vad visste vi då om sorg och olyckor, där vi flögo omkring och dansade och slamrade och skrattade bland våra barndomsbekanta? Allting kändes så tryggt. Idel välmående och muntert och hederligt folk hade vi omkring oss och vi kände varandra i botten varenda en.

Teet bjöds omkring och mor min, den beskedliga människan, gick och såg efter att ingen skulle bli utan. Och därinne i förmaket och kabinettet började det skrapas med stolar och gubbarna kommo ut. De voro röda och skinande av den goda middagen och de många toddarna, som de satt i sig mellan robbertarna. Och de gestikulerade och grälade ännu i dörren om »kung fjärde» och »dam tredje» etc.

Men när de kommo ut bland damerna blevo de med ens chevalereska och bockade sig och krusade för fruarna. Och prosten Björkman slog sig i slang med flickorna och sade pedantiska artigheter och kvickheter, som han själv skrattade åt så att den ofantliga magen skakade.

Och gamle far som artig värd skulle visa sig intressant och tog sig för att förevisa Napoleons fälttåg för femtionde gången och förklarade alla hans marskalkar och generaler. »Det där är Napoleon vid Austerlitz — här ha vi Lodibryggan — den där i vita byxorna är marskalk Ney — han med mössan är Joachim Murat, kungen av Neapel, ni vet», etc., gick gubben på. Men marskalk Bernadotte hoppade han som vanligt över. Det var många på den tiden, som nog tyckte om att få Norge, så skral än erövringen var, men tyckte mer

om fienden på grund av Lodibryggan, Austerlitz och Sankt Helena.

Marie-Charlotte hade fått Sixten på tu man hand borta i ett hörn. Hon brukade alltid ha ett visst inflytande på honom och hon höll säkert en av sina vanliga straffpredikningar för honom, ty hon var röd i ansiktet och såg mycket allvarsam ut. Och han, den spjuvern, låtsade sig vara högeligen uppbyggd. Han drog ner mungiporna och rynkade ögonbrynen och runkade sorgset på huvudet för att visa hur djupt han ångrade sig.

Ja, herre gud, om han ändå hade fäst sig vid Marie-Charlotte på allvar. Då kanske han kunde ha hållit sig hygglig och då kunde de ha suttit än i dag på Lövstafors, omgivna av barn och barnbarn och då hade jag min enstöring inte suttit här så övergiven på gamla dagar.

En djup suck bredvid mig väckte mig ur mina drömmerier och åter satt jag i den mörka salen och bredvid mig satt Marie-Charlotte, icke den vackra flickan med Jenny-Lindshår och röda kinder, utan den gamla skrynkliga med mössa och bleka anletsdrag.

— Kors, minns du juldagen anno 47, frågade jag.

— Ja, visst minns jag det, jag satt just och tänkte på den dagen — jag hade på mig min nya sidensars, svarade syster min. Den redliga själen kommer ihåg alla sina klänningar alltifrån sin födelsedag och till denna dag.

— Ja det hade du och söt var du, det kan jag säga dig utan att smickra. Men, hör du, vad

var det du sa' till Sixten Balk där borta i vrån hos Napoleon? Det var säkert något viktigt, ty ni såg så ofantligt högtidliga ut. Jag såg er allt, lita på det.

Ja det hade hon naturligtvis alldeles glömt bort, men däremot hade hon reda på så mycket annat. Hon blev riktigt upplivad. Pratsamhetens ström, som hon så länge hållit instängd någonstädes, bröt sig lös med all sin kraft och stod ej att hejda. Alla hennes flickbekanta skulle fram och passera revy. Och hon gick igenom alla deras förlovningshistorier och vidare öden och beskrev vad hon sa' och vad de sa' och vad folk sa' och jag kan inte neka till att jag själv var nästan lika intresserad. På det sättet sutto vi där i mörkret och levde oss in i gamla minnen och umgingos i andanom med våra gamla vänner som nu äro döda eller kringspridda åt alla väderstreck.

Men plötsligt hördes ett avlägset dån. Det kom närmare. Det dundrade och pustade och flåsade därute alldeles i närheten. Huset darrade i sina grundvalar och fönsterrutorna skallrade och pfui-i i-i pep det infernaliskt vasst. Det var 7-tåget, som brusade förbi och kastade oss huvudstupa tillbaka i verkligheten. Den nya tiden med allt dess oväsen drog hånfullt visslande genom vår park. Varenda vagn i det där tåget var naturligtvis proppfull med tyska provryttare och frälsningssoldater och mormoner och socialister och skojare och allt vad det här moderna anhanget heter. Nog är det hårt att ha hela eländet in på näsan, när man ändå har dragit sig ifrån allt-

sammans och vill vara i fred. Järnvägarna äro naturligtvis en alldeles obegripligt märkvärdig uppfinning, men det vet jag att jag inte haft en ostörd stund, sedan lokomotiven började skrika i öronen på mig. För mig må man gärna upprätta järnvägsförbindelse med månen och göra telefonledning till Mars och Jupiter, bara jag finge vara i fred för de evinnerliga uppfinningarna. Den gamla goda tiden är ändå förbi för alltid och ingen uppfinning kan flytta oss tillbaka till gamla dagar, om icke minnet och fantasien, men även de äro utsatta för att störas av gallskrikande ångvisslor.

1887

Den gamle herrns julbetraktelser tyckas mig numer väl beskedliga — och därtill icke längre tidsenliga — vem kan väl numer i dessa idrottens dagar tala om »blodbristynglingar» och »bleksotsfröknar». Men det skrevs ju på 80-talet, är mitt första novellistiska försök, och får därför vara med ännu en gång.

1910

* * *

Fångar.

PÅ sluttningen av Riesengebirge ligger en ståtlig, palatslik byggnad, omgiven av flyglar och parkanläggningar. Den ser nästan ut som ett gammalt herresäte.

Men när man kommer inom portarna är det mera likt en kasern — fastän av allra finaste sort. Det är långa korridorer med numrerade dörrar, bakom vilka man överallt finner ungefär samma inredning.

Ett slags kasern är det också — en kasern för sällskapslivets invalider, det stora kontinentala överklasslivets sårade och slagna.

Hit söka utdansade skönheter från Wien, preussiska officerare från Berlin, vilkas strama hållning brutits av världsstadens nöjen, bankirer och jurister, som släpat sig halvt till döds i guldvinstens tjänst, författare och konstnärer, som undergrävt sin hälsa med nervöst arbete och allehanda stimulerings- och dövningsmedel. Alla yrken, alla rangklasser utom de lägre och lägsta äro här representerade, alla åldrar och kön. Det finnes t. o. m. nervösa sjuklingar som icke hunnit över tioårsåldern, men som fått ärva sina föräldrars syndastraff i förening med deras förnäma namn eller rikliga räntor. En särskild byggnad med skola

och leksalar är inrymd för dessa hypokondrer och hysteriker i miniatyr.

Livet på en sådan plats har icke mycken likhet med det halvt blaserade och dåsiga, halvt levnadsglada vimlet vid en vanlig kurort. Vid brunnarna och baden är den stora majoriteten endast måttligt berörd av krämpor. Många komma blott för att vila sig eller emedan de icke ha annat att göra. Det sjuka behärskar icke stämningen, utan förefinnes som en mer eller mindre stark skiftning i mörkt bland den allmänna färglösa flanörmässigheten.

Här är det icke så. Här är sjukdomen den allsvåldige härskaren — den råder i varje cell och fiber, blickar ur alla ögon, talar med alla tungor, dess ångestfulla andetag ljuda genom natten, dess mörka slöja hänger över alla dagens timmar.

Här finns ingenting gemensamt med det friska livet därute. Alla de intressets trådar, som knyta varje människa till det stora samfällda strävandet, äro här avklippta. Var och en lever inom sin slutna subjektiva krets, är en värld för sig, där allt är mörkt och eländigt — är försänkt i betraktande av sitt eget jag med dess ingrodda bitterhet mot allt och alla, dess förtvivlan för framtiden och grämelse över det förgångna. Det är ett dystert stirrande, ett halvhögt jämrande, ett oroligt vandrande utan ände. Vore icke de gröna lövmassorna, de brokigt skiftande blomsterbäddarna och de levnadslustiga sångarna i träden, skulle man tycka sig försatt till Dantes drömvärld med dess rastlöst irrande varelser.

Och likväl äro dessa människor icke dåliga. De äro osaliga, så osaliga, som en människa kan bli, när varje livsförhoppning är bruten och plågan genomtränger varje vrå av ens varelse, såväl den själiska som den kroppsliga. Men ingen har av lidandet blivit fullkomligt hård. Hos var och en bor något av den odödliga medkänsla för andras olycka, som endast sällan är helt förtvinad hos någon. Och hos alla tränger den då och då glimtvis fram, arbetar sig ut ur självgrubbleriets och självplågeriets irrgångar, behärskar i någon mån det egna lidandet för att icke föröka andras, och finner då och då tröstens ord för kamrater i olyckan. Jag har fått bättre tankar om människorna, sedan jag sett dem i deras djupaste förnedring, än jag hade, då jag såg dem såsom fria, kraftiga varelser ute i det friska livet. Den brutala, omedvetna egoismen i arbetets och strävandets värld är säkert icke mindre förhatlig än den svaghetens egoism, som är rådande i lidandets. Och den barmhärtighetskänsla, som då och då kommer till heders i striden för tillvaron, är säkert icke av större värde, subjektivt taget, än den som gör sig gällande bland dessa overksamma sjukdomsegoister.

Stundom ser man en ung, kraftig gestalt röra sig bland alla dessa maskfrätta och avlövade. Det är en av de unga läkarna — nyss utexaminerad, levnadsglad och oerfaren. Han skrattar högt och säger vitsar för att uppmuntra de arma stackarna. De försöka småle av hövlighet — det ser bedrövligt och melankoliskt ut. Han ljuger för de gamla

herrarna att de äro blomstrande och ungdomliga som pojkar. Han slår in i en ton av lätt flirtation, när han talar med de ännu unga och förbleknat vackra damerna. Han smickrar de gamla fruarna och är kamratlikt uppsluppen med de unga männen.

Allt förgäves.

Och stundom vandrar en gammal gråhårig man genom parkens gångar, genom sällskapssalarna, tittar in i kasernrummen. Han talar långsamt och allvarligt — försöker övertyga med lugna förnuftsgrunder — känner på pulsar, ber att få se på tungan. Det är den ledande läkaren. Hans ansikte är fårat, hans ögon äro matta. Hela gestalten talar om tröttheten efter en lång kamp med tusentals sjuka lynnen, som äro djupt drivna i en slags envis, genstörtig logik, vilken oåterkalleligt mynnar ut i ett förtvivlat »allt är slut» — »omöjligt — omöjligt»!

Få människor hava sett och hört så mycket elände som han. Det finns läkare, som stått mitt uppe i ett stort krigs fasor. De ha sett blod i strömmar, avhuggna lemmar i högar, ha hört skrik och rosslingar i hundrastämmig kör, ha sett döden i gräsliga former och överväldigande omfång.

Men denne läkare har levat halva sitt liv i en storartad tortyrkammare, har sett hundra och åter hundra människor vrida sig i plågor, som icke äro mindre intensiva därför, att de icke härleda sig från brutalt yttre våld, utan från ett inre smygande, segpinande marteringsmedel, som verkar på organismens finaste, ömtåligaste bestånds-

delar — det område, där det själiska och det kroppsliga äro oskiljaktigt knutna i varandra. Han har sett viljor rådbråkas och förtvina, karaktärer sönderstyckas bit för bit, människosjälar ruttna bort som spetälska lemmar — det slöa förfallet — det förtvivlade, hopplösa kämpandet — det hemska språnget från förnuft till vanvett. Och endast sällan har han förmått något annat än att fördröja, stundvis lindra, vakta och vårda.

Icke underligt, att han blivit krokig och fårad och grå, att hans ögon fått denna trötthetens matta kyla.

*

Middagssolen sken och fåglarna skreko av förtjusning åt det vackra försommarvädret, när jag gick ut i parken. Här och var skymtade mellan träden en krökt och stapplande eller nervöst hastande gestalt. Några sutto på soffor för sig själva och stirrade rakt ut — andra i klungor ivrigt diskuterande sina ömsesidiga krämpor.

I gräset under en praktfull ek låg baron D., illyriern, en ung man på tjugusex eller tjugusju år. Han hade en smärt och elegant resning på kroppen, små fötter, fina händer, ett välformat huvud med intelligent panna och behagliga anletsdrag. Hans näsa var utomordentligt fint skuren och hans halvt italienska börd hade givit hans ögon en mörk skiftning av svärmisk melankoli. Över hela gestalten låg något sympatiskt älskvärt, något av det där äkta aristokratiska, som man finner hos gamla familjer, i vilka verklig bildning

och andlig överlägsenhet icke sjunkit i samma proportion som anorna ökats.

Sjukdomen hade ännu icke helt och hållet fått honom i sitt våld. Han hade ännu stunder av ro. Särskilt den gången såg han lugnare ut än vanligt och den annars gråbleka ansiktsfärgen hade vikit för en svag rodnad.

När jag gick förbi, reste han sig med någon ansträngning på armbågen och ropade åt mig:

— Vill ni icke komma hit och hjälpa mig att se på molnen!

Jag antog hans inbjudning och slog mig ned vid hans sida med armarna under nacken.

Vi lågo nu en stund och sågo på molnen under tystnad. Därefter öppnade baronen sin mun och talade uppåt ekens krona:

— Vet ni vad! — Vi arma satar äro i grund och botten ingenting annat än fästningsfångar!

— Hm, fästningsfångar?

— Ja, tycker ni icke det? — Nog är det sant att vi ha den här vackra parken att gå i, mjuka sängar att ligga i — ett gott bord ha vi, betjäning och bekvämlighet och allt — man kelar med oss som med små barn — vi kunna gå ut, när vi behaga — med doktorns tillåtelse, nota bene. — Nå, allt det där få nu fästningsfångarna undvara —

— Ja, det slippa allt fästningsfångarna.

— Men tror ni att vi må något bättre av alla de där ljuvligheterna? — Tror ni icke en sådan där frisk och grov spetsbov har större glädje av sin hårda madrass och sin ärtsoppa än vi av bolsterdun och hjortstek? Och vad friheten beträffar, så

äro vi i verkligheten icke bättre ställda. Ju mer jag försöker röra mig därute, desto mer känner jag blacken om mina ben och kedjan om min arm. Mina lemmar neka sin tjänst, mitt huvud svindlar, min tunga kan icke tala. Att andra skratta och njuta omkring mig och känna att de leva och äro fria, är icke detsamma som att jag själv lever och är fri. Sannerligen, fästningsfångarna äro lyckligare. Många av dem ha dock hoppet att en gång komma ut. Jag är livstidsfånge!

Han gjorde en nervös rörelse och lade huvudet på sidan mot armen. Hans ansikte fick ett uttryck av djup trötthet.

— Nå, men man kan då åtminstone trösta sig med att man icke begått något brott, invände jag.

— Har man inte? Är ni säker på det? Han reste sig häftigt, som hade han kommit in på ett ämne, vilket livligt berörde honom. Vet ni vad, det är bäst att icke tala så bestämt om den saken. Nog är det väl sant att ingen av oss här slagit ihjäl någon eller gjort inbrott, men jag tror att det mest beror på en tillfällighet — på tillfälligheten av vår samhällsställning och att vår moraliska perversitet haft så många andra föremål att uttömma sig på — högt spel, vanvettig sport, erotik i alla nyanseringar, psykiska galenskaper av alla slag. — Ser ni, det finns två slag av människor och de ha alltid funnits — det ena är arbets- och samfunds-människorna, de som redan för tiotusen år sedan började gräva i jorden och bygga hus och voro ordentligt folk och som nu till dags gå under namn av bönder och borgare, brackor och

byråkrater, karaktärer, dugande män, samhällspelare o. s. v. Det är de som fått övertaget och regera världen — d. v. s. i vardagslag, ty vid revolutionära saturnalietider är det andra som spela herrar. — Men ni undrar visst vart jag vill hän med allt detta?

— Ja, jag kan icke neka det, men var god och fortsätt! — Baronen hade åter sjunkit tillbaka. Det ryckte spasmodiskt i hans ansikte, när han därefter började tala:

— Nå, jag beundrar icke särdeles de där filisteerna, men de äro anständiga och hederliga människor, som aldrig springa över skacklorna. — Det andra slaget, det är Nimrods efterkommande, jägarna. De strövade var för sig omkring i skogarna. Hade aldrig ro att sitta och tälja vid elden eller mura och gräva och odla. I början var det d e, som voro de starkaste, de blevo kungar och adel och hjältar och gudar. Den tiden voro de fria och lyckliga. Men åkerbrukarna överflyglade dem med sitt sega arbete, höggo ned skogarna, inmurade vildmarkerna inom samhällets gränser, och en vacker dag funno sig jägarmänniskorna bevakade från alla håll av kloka, självsäkra, beräknande ögon och avspärrade från varje möjlighet till verksamhet efter sitt sinne. De hade likväl inte förlorat sin oro och trängtan efter äventyr och avlägsna okända trakter. Och somliga satte sig ner att gräma sig och sörja och blevo kallade grubblare och hypokonder. Andra läto sina tankar gå ut på äventyr och sin fantasi ströva omkring i okända trakter, där de själva icke mera kunde

vistas i levande liv, och de blevo kallade diktare och konstnärer. Somliga sökte döva sin oro med lättsinniga nöjen, starka drycker, orgier av alla slag — de blevo kallade odågor, rouéer. Andra gjorde uppror, blevo brända och hängda, sedan de för en tid slagit samhällsordningen i stycken. Somliga gingo omkring och ruvade på hämnd med förtvivlan och hat i hjärtat — de lönnmördade och stulo. Och åter andra levde ett obestämt, irrande liv, som hade släkttycke med alla de andras var för sig och i gemen — och man kallade dem för bohemianer. Men alla äro de av samma släkt, Nimrods efterkommande. — Tror ni inte, att det förhåller sig ungefär så? fortsatte baronen.

— Nåja, historiskt är det väl icke med den där tudelningen av människosläktet, men jag kan gärna gå in på det tills vidare, medgav jag.

— Jo, det är så, sade baronen med stor bestämdhet. Se bara på våra furstar — jag menar vildhjärnorna bland dem — han nämnde en rad av namn, konungen av X., prinsen av Y. o. s. v. — är det icke märkvärdigt att de inlåta sig med all världsens äventyrerskor — kafésångerskor, kringresande kurtisaner. Varför, tror ni? Därför att de äro kött av samma kött, ben av samma ben! Och varför välja diktarna så gärna rövare och brottslingar till sina hjältar, om icke därför, att det är deras andliga kusiner! Jo, det finns ett slags människor i alla samhällsklasser, som aldrig haft något gemensamt med de andra, icke ursprung, icke hjärna och nerver, ingenting — hava aldrig sammansmält med de andra och skola aldrig göra

det — skola alltid leva bland de andra som bland kineser. Allt detta som de kalla geni, fantasi, brottslighet, vanvett, nervositet, det är alltsamman ett släktdrag eller rättare sagt följderna av en släktegenskap, som icke passar ihop med omgivningen och den påtvungna utvecklingen.

— Om jag alltså för tillfället går in på er teori om de excentriska människornas artskillnad från dem ni kallar kineserna —

— Ja, ser ni, då är det inte underligt att man blir tjuv och mördare eller en sådan här i förtid knäckt rucklare som jag — man måste göra något rasande, för så vitt man alls vill leva, ty att vara kugg eller skruv i det stora samhällsmaskineriet är detsamma som att dö för oss. Att den ene bara spelar bort en halv million på en natt eller förgiftar sig med morfin, medan den andre mördar och stjäl, beror endast på yttre tillfälligheter. Vore jag icke son till en stormrik adelsman, utan i stället till en vandrande musikant, men med min nuvarande natur, så skulle jag kanske vara en av de skickligaste ficktjuvarna i Wien.

— Men jag tror ändå inte att er teori går riktigt ihop — varför blir den ene brodern en lugn och hedersam arbetsmänniska, medan den andre blir en sådan där Nimrodsättling? — Vad den ene ärver från sina föräldrar, måtte väl den andre också få en släng av!

— Har ni icke hört talas om atavism? sade baronen och reste sig ånyo — ni vet väl att en del egenskaper, som tillhört en stamfader, först

komma igen i tredje och fjärde led eller ännu senare.

Ni vet väl att en del egenskaper gå igen hos några individer, men däremot icke äro att upptäcka hos andra av samma släkt. Har ni läst Taines Napoleon — han var en karaktär från femtonde århundradet och uppträder plötsligt i det nittonde såsom en kondottiär, medan alla andra människor undergått en mångsidig förvandling under tre sekler. Nej, ser ni, det är nog sant, att vårt folk, skurkarna och odågorna och konstnärerna, ni vet, ha beblandat sig med de här kineserna — vi kunna ju kalla dem kineser — men de två elementen blandas aldrig i samma avkomma, det blir två sorters avkomma, förstår ni — av två bröder kan den ene vara kines — den andre beduin. Jag är beduin — min bror, geheimerådet, är kinesisk mandarin — han och jag äro mindre släkt än ni och jag, som äro från var sin ända av Europa! Baronen smålog och sjönk tillbaka i sin förra ställning.

— Ja, men tror ni inte ändå att den där olikheten snarare beror på några kultursjukdomar, som angripa svagare naturer och lämna de starkare i fred och —

— Ni menar nervositet och latent vansinne och sådant där, som fysiologerna bråka så mycket med nu för tiden — ser ni, det är just kinesernas sätt att förklara saken — det som inte passar ihop med mandarinatet är icke normalt. Vore det vi som rådde, skulle kineserna anses som slöa idioter, eftersom de inte begrepe en enda tanke eller känsla

av våra. Nej, vår hjärna och våra nerver kunna icke fördraga det s. k. samhällets levnadssätt, det är saken — därför bli vi sjuka — det är som att försöka vänja pantrar och babianer vid isbjörnarnas klimat. Men vansinniga bli vi till slut, det är sant. Visst bli vi vansinniga, sade baronen och reste sig upp.

— Jag hoppas att jag övertygat er nu, tillade han med ett sorgset småleende — icke för att jag tror på mitt system, men jag tror icke på något annat heller — alla äro lika fåvitska och galen är den som tänker sig ha funnit de vises sten, för det att han fått en fix idé, han må vara filosofie professor eller icke!

Baronen närmade sig långsamt ingången till boningshuset och jag följde med honom ett stycke.

Plötsligt ryckte han till och började ragla. Han tog åt bröstet och huvudet och var synbarligen i fara att falla.

Jag sprang fram för att stödja honom, men han stötte mig häftigt ifrån sig, i det han svor en lång italiensk ed och förvred sina anletsdrag, som nu voro alldeles gråbleka.

Därefter skyndade han före med stapplande steg och ryckande i alla lemmar. Men väl inkommen i dörren vände han sig om. Han var åter blid och vänlig och det var med sitt vanliga älskvärda småleende han nickade farväl åt mig.

— Förlåt mig, sade han — jag är ingen elak människa och egentligen håller jag av hela världen, även kineserna — vi äro olyckskamrater allesamman — hitsatta på jorden för att pinas eller

arbetas till döds — men när krampen kommer, så svär jag och fantiserar som en galning!

Jag återvände till min plats under eken och började som vanligt drömma att jag var frisk och stark och ute i den verkliga världen. Här var det som att leva i skuggornas rike.

1892

* * *

Förmyndaremänniskan.

(Homo demisapiens dominans.)

En naturalhistorisk studie.

FÖRR i världen tvekade jag om förmyndaremänniskan var en särskild art av människosläktet eller något som vilken som helst individ av släktet kunde utveckla sig till. Men långvariga studier och många erfarenheter hava lett mig till den övertygelsen att förmyndaremänniskan är en särskild art.

I början missleddes jag av den omständigheten att människan av genomsnittstypen (Homo filisteus) kan antaga förmyndaremänniskans later och minspel, alldeles som deras närmaste släktingar bland Simiæ (aporna) hava lust och förmåga att göra efter människans egendomligheter. När jag erinrade mig åtskilliga exemplar av vårt släkte såsom ungar och jämförde dem med dem själva sedan de nått stadgad ålder, förvånades jag på det högsta över den förvandling de undergått. Under deras första utvecklingsstadium var icke ett spår av förmyndaremänniskan att upptäcka, de voro helt vanliga lekfulla och lättsinniga människovalpar. När jag återfann dem hade de många av en förmyndaremänniskas yttre kännemärken, den

långsamma värdiga gången, de dryga avgörande tonfallen i rösten, förmågan att betrakta en ovanifrån, även om man var större än de själva, etc. Dessutom åtnjöto de det allmänna anseende och intogo den maktställning, vilka för det mesta tillkomma Homo dominans.

Men jag kom snart underfund med att allt detta hörde till de egendomligheter som naturvetenskapen kallar adopterade. De äro icke yttringar av organismen såsom sådan, utan tillfälligt tillkomna genom similation (efterapning). Emellertid slog det mig med förvåning att dessa maskerade filisteer kunde intaga en sorts ledareställning bland hjorden — den naturliga instinkten brukar hos de flesta djurarter, som leva i flock likt människorna, utpeka de individer att gå i spetsen, vilka verkligen äga de därför erforderliga förutsättningarna — så en del aparter i Afrika, en del fågelarter (vildgäss), en del klövdjur (bufflar) m. fl. Vid närmare undersökning fann jag att denna instinkt gått förlorad hos människan genom avpassning och naturligt urval (jfr Darwin och Wallace) och endast förekommer atavistiskt hos en och annan individ. Den vanliga gången vid ledareurvalet har i stället blivit ungefär följande: en Dominans har genom sina omisskännliga egenskaper tilltvungit sig ledareskapet, i hjorden ha få något att däremot invända. Sedan kan det inträffa att Dominans faller ifrån eller att en del av hjorden avskiljes. En Filisteus har emellertid av alla krafter beundrat och iakttagit Dominans och med eller mot sin vilja kommit att göra efter allt

vad Dominans gör före och till sist har Filisteus blivit en fullständig spegelbild av Dominans. Hjorden, som förlorat instinkten att skilja mellan verklighet och sken, har hyllat Filisteus såsom Dominans. Filisteus har härigenom ytterligare styrkts i sin inbillning att han är Dominans och när hjorden sedan förlorat sin ledare är hjorden såväl som Filisteus själv övertygad om att den senare är den enda rätte att mottaga arvet. Men Filisteus kan aldrig bli någon verklig ledare, han kan bara gå före de andra på de vägar, där Dominans plägade gå i gamla dagar, och om något ovanligt stöter till, tappar Filisteus huvudet, återfaller i sin förra ömklighet och måste lämna rum för en verklig Dominans. På så vis har det gått till att mänskligheten samtidigt eller växelvis kommit att styras av dominanta och filisteiska inflytelser. För närvarande tror jag att de filisteiska äro förhärskande.

Det finnes dock en annan inflytelse som alltid stör och stundom, ehuru endast i sällsynta fall, alldeles tillintetgör både det ena och det andra och detta utövas av en alldeles särskild art av Homo demisapiens* — H o m o d e m i s a p i e n s a n t i f i l i s t i c u s o b s t i n a t u s. Jag trodde i början även om denna art att den endast var en utvecklingsgrad från genomsnittstypen, ty även den kan Filisteus similera. Men det är härvidlag lättare att skilja urtypen från den similerade typen. Det

* »Sapiens» betyder »vetande» och är olämpligt som epitet för den djurart, vilken det här är fråga om. »Halvvetande» kan den på sin höjd kallas. Jag har därför tagit mig friheten att modifiera den vanliga termen.

mest karaktäristiska för Obstinatus är nämligen dess oberäknelighet och oberäknelighet är något alldeles främmande för Filisteus. Han kan endast göra efter vissa förut gjorda oberäkneligheter, men aldrig vara oberäknelig på egen hand.

Obstinatus är en sannskyldig plågoande såväl för Dominans som för Filisteus. För Dominans är allting absolut givet och fastställt, därför att han själv vill så, för Filisteus, därför att Dominans vill så — för Obstinatus däremot är ingenting i universum givet eller fastställt, allra minst Dominans' rätt att leda och bestämma. Ett ständigt krig är därför rådande mellan Dominans och Filisteus å ena sidan och Obstinatus å den andra. Och en eller annan gång har det som sagt hänt att en Obstinatus kommit att leda en människohjord.

Sedan jag nu flyktigt antytt de tre olika huvudarterna av människosläktet vill jag nästa gång giva en teckning av förmyndaremänniskans egenskaper och levnadsvanor samt hans förhållande till de övriga arterna.

Jag har sett åtskilliga exemplar av Dominans eller förmyndaremänniskan under dess första utvecklingsstadium — skolstadiet.

Hon har icke vad man kallar »gott huvud». Det är klumpigt ihopsatt både invändigt och utvändigt. Hjärnskålen består av tjocka bastanta benskivor, reellt hopfogade likt tegelpannor över den gedigna solida hjärnmassan, vars vindningar äro få men breda och fast murade. De intryck, som där kunna göras, måste vara starka och grova — fina skiftningar och nyanser kunna aldrig lämna

spår efter sig i denna hårda deg. Men det som en gång där blivit intryckt utplånas aldrig utan förbliver till evig tid liksom kilskriften på de assyriska lertavlorna. Och på så vis utbildas långsamt och klumpigt, men säkert, en övertygelse av absolut hållbarhet och absolut ensidighet samt en vilja, enkelt formad och tung som »stenjungfrun», med vilken gatläggare bruka bulta ned stenar i jorden.

Det är klart att ett dylikt tungt arbetande maskineri icke lätt sysslar med de mångskiftande kunskaper, som meddelas i skolorna. De mer lättvindiga och spänstiga varelser, jag förut betecknat med namnet obstinater, hoppa när som helst över Dominans under hans elefantlunk till kunskapens träd. Men de tröttna snart — de ha sjuhundratusen andra intressen än det att gå i kapp genom räkneboken och katekesen. Emellertid fortsätter Dominans sin jämna stadiga lunk. Han vinner småningom på de andra. Läraren igenkänner i Dominans en »karaktär» och en dugande förmåga. Varje människa med omdöme anar att Dominans är en »framtidsman». Och hur det är, så är Dominans den som regerar och leder i någon krets inom ett eller annat tiotal år, sedan han lugnt och stadigt passerat milstolparna på sin bana till makten — student med styva betyg, kurator, studentkårens ordförande, assessor, landshövding och statsråd, »kung» och orakel i Första kammaren etc., det kan gå hur långt som helst. Eller ock, ifall han har börjat som »hemmason»: rikt gift med närmaste storbondedotter, nämndeman, kom-

munalordförande, riksdagsman, vice talman och chef för nya bondskyddspartiet eller vad det nu må heta. Det finnes hundrade vägar för Dominans alltefter den punkt varifrån han startar.

Sedan Dominans en gång är fullt färdig utvecklar han sig icke mer, såvida man icke vill kalla det för utveckling, att hans haka, hals och ryggkotor antaga allt bastantare former samt att övertygelse och vilja förbenas i hans hjärna så att alltsamman blir ett mäktigt och imponerande blockhuvud, inför vilket genomsnittsmänniskorna böja sig i ödmjukhet och vördnad.

Det är icke blott på de främsta platserna i stat och kommun man återfinner förmyndaremänniskan. Var två eller tre äro församlade, kan den andre eller tredje vara förmyndaremänniska. Att vara den förste i byn eller i Rom kommer ungefär på ett ut — jag tror att den som kan vara det ena är icke olämplig att vara det andra. T. o. m. inom en familj kan en Dominans finna ett tillfredsställande maktområde — där finnes ju alltid viljor att kuva, självständighetsinstinkter att undertrycka, slavar att uppfostra.

Även inom religionen, inom vetenskapen, litteraturen och konsten har förmyndaremänniskan ett rikt fält för sin gedigna övertygelse och oomkullrunkeliga viljefasthet. Genom sin hjärnas konstruktion är Dominans oförmögen att uppfinna något nytt och desslikes på grund av den förut omtalade tidigt inträdande förbeningen oförmögen att mottaga nya intryck. Det blir alltså de första skolintrycken, den där assyriska kilskriften, som

bestämmer förmyndaremänniskans ställning till religion, vetenskap, litteratur och konst, och skolor meddela aldrig annat än hävdvunna s. k. sanningar, vilka en längre tid varit i auktoritet. Dessutom medverkar den naturliga förmyndareinstinkten hos Dominans att göra honom till en auktoritetens man — genom att stödja auktoriteten vinner han själv i auktoritet. På så vis ha de stora ortodoxa teologer tillkommit, vilka gjort religionen till en skolbok, på så vis de stora vetenskapsuppsyningsmän, vilka gjort vetenskapen till ett hantverk med skråförfattning, på så vis de stora smakdomarna, som skrivit apoteksrecept för litteratur och konst.

Förmyndaremänniskans rätts- och sanningsbegrepp äro mycket solida. De likna kolumnerna i en mycket ordentlig affärsmans kontorsböcker. I var kolumn äro i tur och ordning efter nummer och namn upplinjerat och präntat allt vad vi skola göra och icke göra samt huru vi oss i tankar, ord och gärningar förhålla skola. För en annan måste vid varje särskilt tillfälle efter bästa samvete och förnuft avgöras vad som är rätt och sant — någon linjering och numrering kan icke komma i fråga. Förmyndaremänniskan däremot behöver bara slå upp i sin stora kontorsbok — han pekar för sig med fingern och finner den rätta kolumnen på debet eller kredit — där står domen skriven på förhand.

När därför förmyndaremänniskan öppnar sin mun för att döma är det den absoluta vissheten och rätten som talar därur, det finnes icke några tvivelsmål varken hos honom själv eller andra.

Om de senare muttra emot, så bevisar det endast att de äro uslingar och idioter.

Förr undrade jag icke så litet över att genomsnittsmänniskorna kunde låta behärska sig av dessa klumpiga sannings- och rättsmaskiner. Filisteus är icke alltid så märkvärdigt enfaldig och har en mottaglighet för intryck, som en Dominans aldrig kan nå. Varför skall då Filisteus oftast och starkast underkasta sig inverkan just av Dominans?

Jag har emellertid funnit att denna egendomlighet har sin grund i människornas medfödda vördnadssinne, vilket isynnerhet yttrar sig i vördnaden för det kolossala och massiva. Liksom de stå beundrande och överväldigade inför ett ofantligt berg, det må för övrigt vara hur kalt och skrovligt som helst, känna de sig mäktigt intagna av en dumhet, bara den är tillräckligt kolossal och uttalas med överväldigande styrka och tillförsikt. »Sannerligen, det är Guds röst, som talar ur denne mannens mun,» säga de och sedan följa de honom i liv och död.

1893

Det har dock funnits geniala ordnare även bland individer, som närma sig den obstinata typen, men mera skeptiskt förfinade och fantasirika, mera originala och på grund av sin skepticism mera i stånd att åstadkomma mera riktiga systemer än den auktoritativt övertygade och okritiskt självbelåtna Dominans, och kunna därför även, om de äro starka, eller åtminstone tillräckligt smidiga slå under sig alla omgivande — man erinre sig t. ex. fallen Cæsar, Octavianus, Napoleon — Newton, Linné m. fl. På senare tid har jag emellertid återvänt till antagandet att nämnda arter möjligen ej äro så strängt åtskilda, utan kunna övergå den ena i den andra.

1910

* * *

Patriotism på vandring.

— MIN själ, om jag egentligen vet till vilket land jag skall räkna mig, sade min vän ingenjören och drog ett långt bloss ur cigarren. Och därför har jag ganska förvirrade begrepp om sådant där som de kalla patriotism.

Hans uttal erinrade om engelsman men hade också en svag skiftning av danska genom den mjuka prononciationen av d-ljuden. För övrigt var hans svenska fullt korrekt.

— Jag är född i England förstås, fortsatte han, men jag har normandiskt blod i ådrorna och är således litet skandinavisk redan från början.

När man såg hans kämpagestalt måste man också ovillkorligen tänka på Gånge-Rolf och Harde-Knut och Harald Hårdråde, sådana där gamla nordmannahövdingar, som voro för stora att sitta till häst.

— Ja, ni har verkligen litet tycke av viking, kunde jag inte låta bli att säga.

— Tycker ni? sade ingenjören och betraktade sina väldiga ben. Men, ser ni, jag har nog dessutom litet av saxare och britt och fransman. Vi engelsmän äro ett tämligen sammansatt folk och jag tror att vår nationella kraft just kommer av rasblandningen. Under tidens lopp ha vi blivit

värre nationalhögfärdiga än något annat folk, men kosmopolitismen hänger i oss i alla fall — den tar sig uttryck i våra väldiga kolonisationer och vår ofantliga världshandel! Det finnes väl inte en fläck av världen där icke engelsmän ha acklimatiserat sig och trivas förträffligt utom möjligen i Indien. Somliga bland oss tänka att hela jordklotet till sist blir förvandlat till England. Och varför inte? En gång skall väl nationalhögfärden gå ur oss, så att vi kunna ta emot det bästa de andra folken ha att erbjuda och således ändå bättre kunna gagna med våra vidfamneinstinkter. När det kunnat bli en så kraftig ras av den där stamkorsningen på vår ö under medeltiden, vilken ras kunde det icke bli, om alla Europas folk blandade blod tillsamman!

— Akta er att tala så där, när det är svenskar i närheten, sade jag. Vi ha också haft världserövrareinstinkter och skulle inte ha emot att alla folk sammansmältes i ett folk — men vi fordra att detta folk blir det svenska. Vi ha aldrig haft något att invända mot att de danska skåningarna blivit förvandlade till svenskar, men tala inte om att göra oss till engelsmän. Akta er!

Ingenjören såg just inte rädd ut. Han smålog godmodigt och svarade:

— Ja, gudbevars, gärna för mig kunna svenskarna få erövra världen, men ni är inte nog talrika. Om också hela nationen drog ut, skulle den inte kunna kolonisera mer än små fläckar. Annars skulle jag inte ha något emot att jordklotet bleve kallat Sverige. Namn betyda ju inte så värst

mycket. Jag har genomgått så mycken olika patriotism att jag inte fäster mig vid något särskilt. Min första patriotism var inte engelsk utan dansk, ty jag kom vid mycket tidiga år till Danmark, där min far byggde järnvägar. Jag har alltid varit mycket mottaglig för intryck och jag fick genom min danska uppfostran den allra livligaste övertygelse att Danmark var det allra yppersta land i världen och att tyskarna voro de största uslingar Gud skapat. Det är icke heller utan att jag såg snett över till Sverige, ty i våra läroböcker stod en hel del om svenskarnas rovlystnad och falskhet. De hade ju lurat och roffat till sig det ena landskapet efter det andra. Men så överflyttade vi hit och under en tio års tid insöp jag svensk historia — jag hatade ryssarna gränslöst och beundrade Karl XII utan mått. Mina förra landsmän danskarna föraktade jag så mycket djupare som jag fann att de förfalskat historien — deras stämde ju icke alls med den svenska. Ja, så var jag då fullväxt och for över till England där jag vistades åtskilliga år bland mina släktingar. Det gick plötsligt upp för mig att jag var engelsman och således tillhörde världens ädlaste, klokaste och skönaste folk — alla de övriga hade litet smak av äventyrare och skojare. Men mina öden förde mig åter hit över till Sverige, jag gifte mig med en svenska, alla mina vänner äro svenskar, jag har återfått svenskhetskänslan och känner mig endast engelsk på ett besynnerligt historiskt sätt. Emellertid har jag fått ett visst misstroende till den där egendomliga patriotkänslan — skall man över allt älska

det land där man är född, men sällan eller aldrig vistas, eller det där man är uppfödd, eller det, där man lever och har sin varelse under sitt återstående liv? Jag undrar om det inte är så att man bör verka så gott man kan i den krets dit man blivit satt, antingen man är född där eller inte — vara australisk patriot i Australien och lappländsk patriot i Lappland, men framför allt människa och världsborgare. Jag undrar, om det inte är så ungefär, sade ingenjören och skålade med mig.

— Ja, jag undrar det, sade jag.

1893

Detta samtal är grundat på ett verkligt sådant och jag har sedan dess och även förut delat ingenjörens åsikt. Vad är egentligen »fosterlandet» — är det landbacken på vilken man fötts, eller landbacken där man vistas under längre eller kortare tid, kanske hela livet? Och är det för dess skönhets skull man är skyldig att älska landbacken och vad som på densamma finnes? Men om man under utländsk vistelse finner ett landskap med vad däruti är ännu skönare, månne icke då, om skönheten är den avgörande grunden för nämnda skyldighet, man är skyldig att älska det främmande landet ännu mera? Eller är själva folket bland vilket man är född identiskt med »fosterlandet» och är man skyldig att älska detta framför andra folk? De svenskfödda amerikanarna äro skyldiga att älska svenskarna mer än andra folk, inklusive de amerikanska bland vilka de vistas större delen av sitt liv. Och de som äro födda av svenskfödda föräldrar bland amerikanska folk — äro de skyldiga att nu älska amerikanarna eller svenskarna? Jag lär en gång ha uttalat ordet »patridiotism», men har väl i så fall icke identifierat detta begrepp med »patriotism» — med det förra torde jag menat »en vrångbild av patriotism». Likväl står jag undrande inför det underbara väsen, som brukar kallas »modren Svea» och frågar: vad menas egentligen med »patriotism» och varpå grundas egentligen skyldigheten att älska Sverige och svenskarna mer än andra länder och folk?

1910

* * *

Skuggans land.

DET är solen, som framkallar livet och uppehåller det. Om solen slocknade, så förtvinade livet på jorden.

Men när solen bara är skymd av moln och endast en halvskum skugga vilar över landen från tunga blyfärgade moln, då förtvinar icke livet helt och hållet, det blir endast sjukt och blekt och matt. Och därför är livet här i norden, som långa, långa tider överskuggas av tunga blyfärgade moln, under långa tider så sjukt och blekt och matt. Bergen och skogen förlora kontur och färg och förvandlas till obestämda mörka massor, som likna molnen däruppe. Vattnet glittrar icke mer. Fåglarna äro döda eller utvandrade till långt avlägsna länder. Eller också sitta de sorgsna och tiga i skymundan. Ingen vårdar sig om att sjunga — icke ens sorgsna visor, som kunde trösta med vemodiga tonfall. Vad skulle det tjäna till? Ingen ton, den må vara glad eller sorgsen, kan tränga sig fram i den gråkalla fuktiga luften och bröstkorgen är sammanpressad av trycket ovanifrån och strupens strängar äro sjuka av fukt och kyla.

Människornas gestalter äro icke längre gestalter. På avstånd sammanfalla de ungefär med det övriga halvdunklet. På nära håll urskiljer man linjerna så tämligen, men de sakna belysning och

äro därför obestämda. Anletet är en blek fläck, dragen ha förlorat konturerna, ögonen lysa icke, ty det är inga strålar som bryta sig och glittra därinne. All fägring är borta, ty där inga former avteckna sig och inga färger verka mot varandra, där kan ingen fägring leva.

Även häruppe lysa vår och sommar över livet, men alltför kort — skuggan har övertaget och därför är det skuggan som under sekler och seklers sekler färgat hy och hår och ögon så bleka hos nordens människor. Den korta våren och den korta sommaren har en och annan gång strött litet guldglans i en flickas lockar och litet himmelsblått i hennes ögon och litet rött i hennes vita kinder. Ingenting kan vara vackrare än hon, när solen belyser hy och hår och speglar sig i de blå ögonen. Men det är en vemodig skönhet, ty allt är så blekt och matt — en stackars utsluppen fånge, som levat en glädjelös ungdom under tunga valv och bakom mörka murar. Och när så solen försvinner, blir hon åter den bleka skugga, hon dömdes att vara från sin födelsestund.

Och tankar och känslor och önskningar och aningar de bliva matta och dunkla i skuggans land. Kärleken är blodlös, tanken grubblar i det djupa och vågar icke sträcka ut vingarna till djärv flykt mot höjden — den är en flädermus som flaxar i mörkret, icke en örn som höjer sig över bergens högsta toppar. Och själva lasterna äro dåsiga hängsjukdomar, icke den varmblodiga lidelsens överdrifter, hatet är dolsk och mulen bitterhet, maktlystnaden en tungsint strävan att

skaffa sig en bekväm plats att sova på. Glädjen är en sömnig självironisk galghumor, icke ett sorgfritt välbehag.

I trögt dåsigt vardagssläp leva människorna fram sitt liv och när de skola förfriska sig, gripa de till de meningslösaste nöjen, berusa sig med sprit eller mystiska dårskaper eller med självsdödande kortspel eller tomma utvattnade samtal om ingenting. Och många orka icke längre uthärda det eviga halvdunklet och den eviga skymningsdvalan i skuggans land, utan göra av med sig — helst på något vämjeligt sätt, som ökar ledan hos de efterlevande.

Det ovanstående skrev jag en förmiddag, som såg ut som en skymning. Det passar egentligen inte till att stå i en tidning, men den långvariga gråvädersdagern har plågat mig och jag vill en gång ge min galla luft. Därför skall det in, allmänheten må gråta eller skratta så mycket den behagar.

Men när solen kommer tillbaka och gör allting vackert, då skall jag göra avbön till allt det friska och sköna som finnes i norden, när det är ställt i sin rätta belysning mitt i solskenet och icke står och skäms i skamvrån under den våta tältduken, som vädrens gud sträckt ut över vårt land.

1894

* * *

Om jag var kung.

JA om jag var kung, icke en inskränkt kung, såsom grundlagen bjuder, utan en allsmäktig kung som finge göra allt efter sitt höga godtycke, utan att behöva fästa sig vid statslära eller fakta eller s. k. sunt bondförstånd eller någonting som helst för resten — ja då.

Ja då skulle jag först och främst förklara unionen upplöst. Vi vele icke att vårt och våre käre undersåtars liv skall förbittras av ändlösa trätor. Faren i frid, mine käre norskar! Vi önske eder allt framgent lycka och välmåga.

Mot alla övriga stater skulle jag förklara fred och om Ryssland det oaktat antoge en hotande ton, så skulle jag helt enkelt muta Rabbadabbamoschew eller vad han heter och hela regeringen och generalstaben. Och man kan vara lugn för att då bleve intet krig av — det är ingen kejsare som regerar i Ryssland utan en guldkalv och en guldkalv är en död massa, som en klok människa kan behandla efter behag.

Och hela armén skulle jag avskaffa. Officerarna skulle jag göra till ingenjörer och agronomer och manskapet skulle hjälpa dem att bygga broar, odla skog och uppodla mossar och förädla jorden.

Riksdagen skulle jag också avskaffa. Riks-

dagen är en förlegad inrättning från den tid då det inte fanns järnvägar och post och telegraf, så att folket måste rusta ut särskilda sändningabåd för att framföra dess talan och höra vad regeringen ville. Allting ginge lika bra om man sände ut cirkulär med posten till kommunerna och lät kommunerna telefonera röstetalen till regeringen. För kontrollens skull kunde man ha fonografer och för att slippa onödigt vrövel kunde man lagfästa att ingen i kommunalstämman finge yttra mer än högst tretti ord, det kan vara tillräckligt. Vill någon skaffa sig en särskild njutning genom att höra sin egen röst i tillkrånglade satsfogningar, må han gå ut och ställa sig bakom uthusväggen. Vi äre hjärtligt utledsna vid herr Klinckowström och våra övriga långrandiga tromän och trotjänare. Prat och predikning vare privatsak och förekomme icke i statens förhandlingar!

Vad beträffar religionen så skulle var och en ha rätt att bli salig på sin fason — t. o. m. mormoner och eldsdyrkare. Men ingen skulle ha rätt att gå omkring och vara oförskämd för att frälsa sin nästa på sin fason. Judar och proselyter och mesopotamier och greker och alla hedningar och utilister och socialister och anarkister och Waldenströmare och Ekmaniter och biskop Billing och professor Rudin — alla skulle de ha samma rätt att själasörja och saliggöra sig själva och sina anhängare, men ingen skulle ha mer rätt att antasta folk med proselyteri än med annan närgångenhet.

I skolorna skulle jag platt utdöda och förgöra

katekes och latin. Vi vele icke att våra kära undersåtars barns tankar skola formas efter ett länge sedan avsomnat halvbarbariskt folks grammatiska regler, ej heller att deras hjärnor skola torteras av inlärda rägglor som de inte begripa mer än de häxbesvärjelser de bruka i »hök och duva» och »ta fatt» — »apalami zalami zinka mi so, zebedej zebedo, extra lara, kajsa, sara» etc. Och alla skolbarn skulle ha en timmes lekrast mellan var lektion och fyra månaders ferier mellan var termin. Och det skulle förbjudas att göra dem krokryggiga och svagsynta och levnadströtta i förtid. Härefter rätter och packer eder.

Och vid universiteten skulle jag förbjuda professorerna att tala rotvälska från katedern. Hemma hos sig kunde de gärna få parlera terminologiska, ty de begripa väl åtminstone själva det språk de uppfunnit. Men när de tala med andra människor vare de skyldiga att hålla sig till språkbruket. Att tala obegripligt vare hädanefter intet bevis på lärdom och djupsinne, utan på bristande förmåga att kunna uttrycka sig.

Och mina kungl. akademier för konst och vitterhet skulle förständigas att bedöma varje arbete efter dess värde och icke efter dess namn — realister och idealister och symbolister vare i åtnjutande av lika rättvisa. Vi erkänna icke heller i konsten och litteraturen någon statsreligion. Och vi uttala vårt nådiga välbehag över Viktor Rydberg såväl som över August Strindberg, över Gustaf af Geijerstam såväl som över Verner von Heidenstam och Selma Lagerlöf.

Och alla kvinnor skulle jag släppa lösa. De skulle få bli justitiestatsministrar och biskopar och spårvagnskuskar och vad som helst som de rå med. Och för att deras fägringsförödande sysslor icke helt och hållet måtte förvandla dem till monster skulle jag inrätta offentliga akademier för kvinnlig gratie och plastik och utfästa belöningar för dem som besökte dessa akademier och storartade pris för dem som nådde någon högre grad av kvinnligt behag. Och den biskop eller spårvagnskusk som bäst och vackrast orkade bevara sin kvinnliga skönhet i mässkjortel eller kusklivré, den skulle jag upphöja på tronen vid min sida.

Och sedan skulle jag abdikera och draga mig tillbaka till privatlivet, ty hur det är, så är det rätt besvärligt att vara kung.

1894

* * *

Naturalism och romantik.

Några reflexioner med anledning av Zolas »La Bête Humaine».

Det är vanligen med tämligen blandade känslor man lägger ifrån sig en av Zolas digra volymer. Man kan icke neka sin beundran för denna mäktiga fantasi, som lever sig in i mänskliga och sociala organismer och med ett slags allvetenhet, om ock endast skenbar, omfattar deras innersta och oåtkomligaste rörelser, för denna storartade symbolik, som samlar de spridda detaljerna till en överväldigande totalbild och verkar på föreställningen med makten av en symfoni, och för denna starka, alltid vakna iakttagelseförmåga, som åt varje skildring skänker klarheten och påtagligheten av handgriplig verklighet. Men å andra sidan kan man näppeligen undertrycka en känsla av trötthet och vämjelse vid det eviga upprepandet av samma förnimmelser — jag vill endast erinra om kålhuvudena och ostarna i »Ventre de Paris», kammarscenerna i »Nana» och friluftskärleken i »Germinal» — och vid det oändliga kvardröjandet i »milieu'n», ofta hisklig nog, där handlingen, eljest säkert kombinerad, är i fara att alldeles förrinna. Dessutom känner man sig obehagligt berörd av författarens kallblodighet gent emot sina skapelser

— man kunde nästan säga offer, så illa tilltygade äro de vanligen. Man tycker sig se en vivisektör — sådan som den uppskrämda barmhärtigheten föreställer sig honom — sysselsatt med dissektionskniven och utan den ringaste känsla av att det är en levande varelse, som skälver under hans händer.

Dessa gravamina liksom åtskilliga andra, vilka med fog anses tynga den store författarens alster, äro, synes det mig, i betydlig mån förmildrade att icke säga försvunna i »La Bête Humaine», på samma gång som hans mest glänsande egenskaper där i fullaste mått kommit till sin rätt. Handlingen går raskt och säkert framåt, utan att därför förlora i fyllighet, och utvecklar sig naturligt ur sina förutsättningar och i den atmosfär, där den föregår. Spänningen är aldrig utsatt för att slappas av långa omotiverade färg- och luktanalyser, vilka annars äro så besvärliga i Zolas böcker, och varje scen är tecknad eller rättare sagt genomlevd med en livlighet och styrka som äro rent av beundransvärda. Det går med en fart och en trygghet, som vore det iltåget från Hâvre till Paris med Jacques Lantier, den skicklige lokomotivföraren i boken, vid maskinen. Och genom det hela går det hemlighetsfulla fluidum av naturmystik som är oskiljaktigt från Zolas verk. Det är med ett ord ett glänsande och segrande svar på de profetior som av åtskilliga unga stämmor höjts att Zolas tid nu vore ute, sedan han i »La Terre» gjort sig omöjlig.

Ämnet är annars icke mindre avskräckande för ömtåliga nerver än i författarens övriga böcker.

Det är, som bekant, mordet i olika modifikationer som här är skildringens föremål — mordet av lidelse, representerat av den brutale Roubaud och den förvildade skogsamazonen Flore — mordet av omedveten själviskhet och moralisk otillräknelighet, representerat av Severine, mordet av girighet, representerat av den ömklige Misard, och slutligen den ärftliga mordmanien hos den eljest sympatiske Jacques Lantier. Boken är i själva verket full av blodsdåd och döden i dess gräsligaste gestalt är tillstädes på nästan varje sida. Och de handlande personerna äro lika litet här som i Nana eller Germinal begåvade med någon synnerlig grad av moralisk ansvarighetskänsla — de följa blint driften och lidelsen och sedan dådet är gjort känna de ingen ånger — de högre mänskliga instinkterna äro liksom obefintliga eller åtminstone undanträngda i det fördolda — la bête humaine är ständigt vaket hos dem och väntar bara på tillfälle att göra sig till herre.

Till miljö för sitt ämne har nu Zola valt järnvägslivet under det andra kejsardömets sista år och han har här åter givit prov på noggranna studier av materialet, likväl denna gången utan den onödiga omständlighet, som annars gör hans fackmässiga beskrivningar så odrägliga. Sceneriet på stationerna, tågens gång och de resande människoströmmarna framträda klart och tydligt och äro ständigt tillstädes för ögat, men de uppsluka icke handlingen utan omgiva densamma på ett enkelt och naturligt sätt, alldeles som det skall och bör.

Det är således ett naturalismens mästerstycke av första rang — åtminstone tör det av många så betraktas. Man skulle näppeligen kunna uppleta ett annat verk där naturalismens fordringar så fullständigt och dock så måttfullt blivit uppfyllda — åtminstone kan det så synas vid första påseendet.

Och likväl kom jag under läsningen av just denna bok på de underligaste tankar. Är detta verkligen naturalism? Är detta en verklighetstrogen skildring av livet? Är detta ett document humain, i vilket fantasien endast medverkar såsom en faktor vid kombinerandet och klargörandet av vetenskapligt psykologiska iakttagelser och analyser?

Det är visserligen icke det vanliga livet som här skildras, utan en av dess abnorma modifikationer — livet i brott. Men denna sällsamma hoplänkning av brott, knuten till och på ett mystiskt sätt sammankedjad vid en viss skådeplats, en viss yrkessfär, och överskuggad av symbolikens fantomer — är slikt tillåtet för en författare, som själv velat inskränka sig till ett noggrant och insiktsfullt återgivande av verkligheten? Mig synes det vara i stick och stäv mot naturalismens grundsatser, men däremot i full enlighet med den tro på den individuella fantasiens suveräna rätt att styra och ställa efter behag, som innebor hos en romantiker.

Och dessa människor med vilka Zola befolkat sin bok — äro de människor tagna ur livet och icke snarare fantastiska skapelser av den bildande förmågan hos en skald? Den vilda skogsflickan

Flore, som slår männen fördärvade, när de närma sig, som är så stark att hon med sin blotta armkraft stannar en i gång varande järnvägsvagn, som av svartsjuka placerar ett stenlass i vägen för ett tåg för att krossa rival och älskare och slutligen själv låter sig dödas av ett lokomotiv, i det hon trotsigt med huvudet före »som jungfru och amazon», en vierge et guerrière, går det till mötes i tunneln, denna sagolika varelse, hälften skogsrå, hälften människobarn — från vilken vrå av den verkliga världen har hon utgått? Eller Severine, douce et docile som hon är och oskyldigt flickaktig trots sitt deltagande i en gubbes senila utsvävningar och efter ett mångårigt äktenskap med en brutal man, denna unga vänliga varelse full av kvinnlig smeksamhet, som planerar mord på sin man och förleder sin älskare att utföra det — med samma barnsliga hjärtlighet och pratsamhet som gällde det en utflykt i det gröna — är hon av vårt släkte och icke snarare en av de där elementarvarelserna i romantikens riddarsagor, vilka väl voro kvinnor, men icke människor — undiner och bergkungsdöttrar, vilka ägde förmågan att älska, men ingen själ, intet samvete? Eller Cabuche, den godsinte mandråparen, som levde i sin håla i skogen och på sitt tafatta och ödmjuka vis älskade denna järnvägarnas undin, är han icke mer lik en sådan där klumpig beskedlig jätte, som stundom möter oss i gamla äventyrsböcker än en vanlig fästningsfånge? Eller lokomotivet, den i början älskvärda, sedan i hjärtat sårade och nyckfulla Lison, vid vilken Jacques

Lantier var fästad med sådan ömhet och vilken fick ett så tragiskt slut, där hon stönande låg på rygg och utandades sin sista suck bland spillrorna av det krossade tåget — var inom den organiska eller oorganiska världen träffar man ett sådant väsen, till hälften levande och stående i nära nog medveten rapport med människor, till hälften död materia, framdriven av ångan och — ödet?

Eller bokens final, det i natt och mörker frambrusande tåget, vars förare i vansinnig strid ramlat av och krossats under hjulen och vars vagnar äro fyllda med soldater, som druckna och sjungande draga till kriget — är det icke snarare ett präktigt poem än den anständiga prosaiska avslutningen av en naturalistisk roman? Utan förare, framdrivet av en mekanisk kraft brusar det fram i mörkret — station efter station passeras i vanvettig fart — telegrafen är i vilt brådskande verksamhet — tjänstemännen äro vilsna och villrådiga — ingen mänsklig makt kan stoppa den rasande fantomen — framåt går det, evigt framåt med alltjämt stigande hastighet — mot det obekanta, allt under det de druckna soldaterna i sin slöa lustighet glädja sig åt farten och sjunga patriotiska sånger. Det är kejsardömets Frankrike som oemotståndligt, värnlöst och utan ledare framdrives mot obekanta öden i den nyss började kampen för sin tillvaro och det är prologen till Zolas nästa roman, vilken som man vet skall ha kriget till ämne. Det är ståtligt och gripande skildrat — ett verkligt poem, fullt av lyrisk kraft och dramatisk åskådlighet. Men skall detta, skall över huvud hela denna

bok vara naturalism, sannerligen, då äro också Victor Hugos »Notre Dame», Hoffmanns »Teufelselixir», då är »A strange story» av Lytton Bulwer ren oförfalskad naturalism.

Det är icke på slump jag gripit dessa verk ur högen av romantiska diktningar. De föllo mig självmant i tankarna under läsningen av Zolas bok. Detta må förefalla dem sällsamt, vilka vant sig att betrakta naturalismens stormästare som romantikens argaste fiende. Hans frändskap med romantiken är ju annars, om ock med beklagande, erkänd av honom själv samt som jag tror stundom framhållen av kommentatorer, om jag ej misstar mig även av Georg Brandes, och jag vill genom några jämförelser söka visa att jag haft rätt att nämna de ovan anförda författarna.

Frändskapen med Victor Hugo är så i ögonen fallande, att den knappt behöver påpekas. Har Victor Hugo på ett fantastiskt sätt givit ett symboliskt liv åt kyrkan Notre Dame, så har Zola gjort detsamma med Paris, med gruvorna, med jorden, med järnvägståget — och om Dom Claude och Quasimodo, Jean Valjean och Jarvais äro på samma gång verkliga människor och symboliska figurer, som representera krafter och principer i samhället, så äro Zolas huvudfigurer det även — Nana, dräggens dotter, som hämnas sitt släktes förkastelse på de rika och mäktiga, icke medvetet, men förd av naturens hemlighetsfullt verkande makter, Jacques Lantier, kvinnomördaren, i vilken hanen, le mâle, oberoende av hans mänskliga jag ruvar på hämnd för kvinnornas förnedrande

och förslappande inflytande på en lång följd av ätteled. Och hos bägge författarna leva människorna i närmaste samband med det element, där de blivit försatta — de äro i själva verket lika mycket elementets barn som människobarn.

Denna frändskap mellan den franska litteraturens bägge stormän är ingalunda en tillfällig. Det har i alla tider givits sinnen, vilka grubblat över förhållandet mellan människans högre medvetna liv och hennes lägre animala drifter, likasom även mellan hennes väsen i och för sig och den omgivande levande eller döda naturen. Och då det rena tänkandet föga eller icke alls förmått göra något åt saken, har fantasien haft ett behov att på sitt vis giva en förklaring eller åtminstone en symbolisk bild. Och så uppstodo under forntiden dessa halvintelligenta varelser, nymfer och fauner, vättar och dvärgar, i vilka naturens elementer och krafter tagit ett slags levande, nästan personlig form för att komma i innerligare beröring med och förstås av människorna. Under växlande gestalter fortlevde de genom medeltiden och fingo en föryngrad form i romantikens skapelser och sedan naturkrafternas verkningar i det sociala livet blivit föremål för uppmärksamhet, hava diktare även åt dessa förlänat konturer och givit dem pulsslag och hjärta. Zola har emellertid icke nöjt sig med detta för att fylla svalget mellan naturen och människan, han har även med våld hos den senare undertryckt det högre livet och gjort henne till »la bête humaine», en varelse som har starkt släkttycke med ovannämnda själlösa,

dock icke fullt omedvetna eller djuriska väsen. Men varken det ena eller det andra är ett företag som tillkommer den nyktre iakttagaren och skildraren av påtaglig verklighet. Det är snarare den allsmäktiga fantasien och den godtyckliga viljan hos en romantiker, som åstadkommer ett dylikt verk.

Den tokige, men geniale Hoffmann och hans Teufelselixir kom mig i tankarna, dels emedan berättelsen även där rör sig om en ättling av utsvävande förfäder, vilken, liksom Jacques, måste gälda deras synder med brott och vansinne — dels med anledning av den sällsamma dubbelpersonligheten hos Hoffmanns »broder Medardus», vilken aldrig kommer till rätta med vad som är hans egentliga jag. Samma tveklyvning av personligheten förefinnes hos Jacques Lantier — »la bête», som alldeles självständigt lever sitt liv inom honom och ibland är ensam herre samt den andre Jacques, vilken ibland är så gott som försvunnen — bortblåst — borta. Detta måtte väl vara ett fantastiskt romantiskt sakförhållande! — om ock, möjligen, någon liknande företeelse förekommit i dårhusens annaler. Hoffmanns bok är för övrigt alltför lik en förvirrad feberdröm för att jag skulle vilja längre fortfölja jämförelsen.

Men den märkligaste parallellen erbjuder Lytton Bulwer. Även han har nämligen i »A strange story» företagit experimentet att skildra »la bête humaine» — människan utan själ. Såsom spiritualist fann han sig emellertid nödsakad att anställa en formlig rudimentisering av själen och han har därvid såsom medel måst bruka åtskilliga

magiska konster i enlighet med de teosofiska läror, som på sista tiden gjort så mycket väsen av sig även i vårt land. Som bekant är människan enligt dessa läror sammansatt av icke mindre än sju principer; av vilka den femte ungefär motsvarar vad som i dagligt tal kallas själen. Dessa principer kunna avskiljas från varandra — de förhålla sig till varandra ungefär som sju olika rockar, påklädda samma person — och den femte principen tillika med de tvenne högre avskiljas vid döden från de fyra lägre. Författaren behövde således hitta på ett medel att åstadkomma denna skilsmässa på något annat sätt än genom döden, för att hava vad han önskade — »la bête humaine», människan utan människosjäl, men styrd av »the mental princip», en intellektuell makt av samma art som djursjälen, men av långt större intensitet och omfattning. Och detta medel fann han i en magisk dryck tillagad av en arabisk adept — dock synes han låtit en liten rest av själ, liknande ett rudiment, förbliva kvar.

Charles Grayle, en rikt begåvad man i den Byronska stilen, men härjad av häftiga passioner, råkar i strid med sin omgivning och beger sig till Orienten, varest han delar sin tid mellan tillfredsställandet av sina lidelser och ockulta studier. Han är visserligen en stor brottsling, men har storslagna idéer och drag av ädelmod och ånger visa att han är en varelse av högre art — han har nämligen ännu en själ av yppersta slag, ehuru den blivit vanställd av sedligt fördärv. Grayle blir emellertid gammal och bräcklig — döden är i annalkande

och han gripes av ett häftigt begär att leva och vara ung. Han låter därför mörda den arabiske adepten och bemäktigar sig dennes livsuppehållande elixir. Vare sig genom någon oförsiktighet eller till följd av elixirets egenskaper gå nu hans högre principer så när helt förlorade och när han någon tid efteråt uppträder i sällskapslivet är det som den unga älskvärda Margrave, begåvad med alla yttre och inre företräden, vilka kunna tänkas hos en varelse, som i det närmaste saknar själ, men äger »the vital and mental force» i allra högsta fullkomning.

Han är ett vänligt och smeksamt väsen, som verkar sympatiskt ehuru oroande på alla han möter. Hans temperament är livligt, hans skönhet bedårande och hans konversation full av behag, men flyktig och utan egentligt sammanhang i högre mening. Hans enda uppgift, hans enda intresse är att njuta av livet i fulla drag. För varje lidande ryser han tillbaka med mer än mänsklig avsky och om hans eget liv eller blott välbefinnande äro hotade, vaknar självuppehållelsedriften med djurisk vildhet och hans spänstighet och energi vid självförsvaret äro ett sårat rovdjurs. Det enda mer ihärdiga strävande som sysselsätter honom är att förlänga livet med dess njutningar och för att nå detta mål intrigerar och verkar han med stor konsekvens och slughet — under det han är i full saknad av den högre egenskap som kallas klokhet. Och han går därvid till väga med naiv hänsynslöshet — mördar det ena ögonblicket och är i det nästa lika oskyldigt lekfull och obekymrad

som en ung tiger, sedan han överfallit och uppätit ett indiskt postbud. Av f. d. Charles Grayles moraliska känslighet återstår intet spår, lika litet som av dennes andliga överlägsenhet.

»A strange story» i sanning! Men Zolas historia är knappast mindre sällsam. Hans Severine är nästan fullständigt den kvinnliga motbilden till Margrave. Även hon har ingen annan uppgift än att må väl i sinnlig betydelse och att förlänga njutningen så långt som möjligt. Älskvärd, smeksam och tilldragande som hon är, lider hennes karaktär, ifall hon kan sägas besitta en sådan, intet men av utsvävningar och brott. Hon är lika kysk och oskyldig som förut, »restée vierge malgré tout» — hon, människohonan, som blott följer sina instinkter och lika litet kan anses ansvarig för sina gärningar som en vacker smeksam kattunge, vilken stjäl i skafferiet och river ihjäl småfåglar. Det faller sig lika naturligt och vardagligt för henne att göra upp en mordplan som att besluta en resa till Paris eller Doinville. Och liksom Margrave äger hon ingen annan intellektuell begåvning än den art av slughet, vilken är tillräcklig att avvärja de faror, som hota hennes existens, och understödja henne, när hon strävar att göra den njutningsrik även för framtiden.

Zola såsom materialist behövde naturligtvis icke taga sin tillflykt till en magisk rudimentisering. För honom är »the mental princip» redan den högsta principen i människornas väsen och vad som kan kallas själ är endast det högre och mer kombinerade av hjärnans verksamhet — desto

fullkomligare ju lyckligare en hjärna är konstruerad. För att finna »la bête humaine» har han därför endast behövt taga ur högen eller åtminstone endast välja bland vissa efterblivna naturer, brottslingsnaturer, hos vilka han har anledning att antaga att djurisk atavism förefinnes — i alla händelser gör han ingen nämnvärd skillnad mellan dessa och andra människor. Men när han åsidosätter och ignorerar den moraliska känslan av ont och gott, som möjligen utgör människans företräde på samma gång som hennes olycka i jämförelse med djuren, begår han kanske ett lika stort våld på verkligheten som Bulwer i den nämnda sällsamma historien och företager ett experiment av ungefär samma art som Adelbert von Chamisso med Peter Schlemihl, mannen utan skugga.

Det är även en annan fullblodsromantiker, som kommit mig i minnet vid läsningen av Zolas bok och det är, så konstigt det än må låta — Hans Kristian Andersen. Man drar naturligtvis på munnen och rycker på axlarna, men det må verkligen förlåtas mig, om jag måste tänka på den gamle sagoberättaren, när jag gjorde bekantskap med L a L i s o n, flickan-lokomotivet, som så ömt älskades av Lantier och hans eldare och hade »des qualités rares de brave femme» och »la personnalité de la machine, la vie». Mången tör i själva verket hava lagt märke till den barnsliga naivitet som stundom hos Zola kommer till synes, mitt ibland det stora och gräsliga, isynnerhet när han är i tagen med att giva ett levande väsen åt den döda materien, och han har då bra mycket

större likhet med en sagoberättare än med en halvt vetenskaplig författare. Det är mig alldeles omöjligt att icke erinras om Andersens levande bollar och stoppnålar, hans vandrande silverslant och småpratande porslinsfigurer, varje gång La Lison — jag hade så när sagt, den snälla människan — uppträder på skådeplatsen. Stackare, hon hade ådragit sig en sjukdom i dimtjockan och »il n'y avait pas de sa faute, si elle était moins alerte» efter den betan. Ett halvt rörande, halvt komiskt intryck, samma känsla som Andersen vanligen framkallar, gör det när Zola med ovanlig medkänsla skildrar lokomotivets sista stunder, när det — eller rättare hon — jämrande »en une petite plainte d'enfant, qui pleure» ligger i dödsryckningarna. »Elle était morte» och »prenait l'affreuse tristesse d'un cadavre humain, enorme, du tout un monde qui avait vécu et d'où la vie venait d'être arrachée, dans la douleur». Man vet icke antingen man skall skratta eller gråta vid denna sorgliga syn. Stackars, stackars, stackars lokomotiv! — arma La Lison, älskvärda, men djupt olyckliga varelse, som fallit offer för ondskan hos »la bête humaine»!

Om man således finner frändskaper litet varstans mellan Zola och romantikens diktare, och om dessa frändskaper ingalunda äro oväsentliga utan väsentliga och inneboende i de respektive författarnas naturer, om Zolas författarskap huvudsakligen är ett den fria fantasiens och den godtyckliga personliga viljans verk — vad återstår i så fall egentligen av den naturalism, som skulle

vara det mest utmärkande i detta »document humain»? Ingenting annat, tycks det mig, än den naturalistiska tekniken, vilken, fast och säker som den är, givit trovärdighet och klarhet åt alla författarens skapelser, även där de äro som mest avlägsnade från det verkliga livet. Detta strävande att skänka trovärdighet åt det drömda och diktade är för övrigt lika gammalt som litteraturen själv. Naturalismen är endast ett utfyllande av de ökade fordringar, som en högre utvecklad kultur ställer i detta avseende.

I själva verket tänker jag att naturalismens teori delat öde med systerteorien, den rena »materialismen». Liksom den senare påståtts vara ett hjälpmedel, en användbar hypotes i vetenskapens tjänst, under det att den inom filosofien och såsom världsåskådning visat sin ohållbarhet, så har också den förra trots allt kanske varit av gagn i plastiskt avseende — den har givit litteraturens former en förr okänd klarhet och ett fastare sammanhang — givit det diktade största möjliga likhet med verklighet i yttre mening, men den har icke förmått att ingjuta något innerligare liv, utan snarare hotat att verka förkvävande. Här som överallt gäller den gamla satsen att bokstaven dödar, men anden gör levande.

För att förskaffa sig en livlig övertygelse om detta, behöver man blott lägga framför sig en av dessa fattiga böcker, i vårt land ingalunda sällsynta, i vilka författarna eller författarinnorna tagit naturalismens teori på god tro och samvetsgrant satt sig ned att fotografera vad de sett, intet-

sägande vardagsliv, betydelselösa människor, tarvligt prat och intresselösa interiörer, utan att någonsin ha mod att bryta fjättrarna med ett drag av humor, skildringen av en egendomlig natur eller egendomliga förhållanden eller för övrigt av ett enda försök till originell skapelse. Antingen äga de ingen fantasi och ingen konstnärlig beslutsamhet eller också undertrycka de dem med våld i sin fanatiska tro på den döda teorien. I vilket fall som helst är ett dylikt verk efter allt vad jag kan finna av föga större litterärt värde än en beskrivning på en rätt i en kokbok eller en korrekt skriven tidningsnotis om en vardaglig händelse. Det var och är och blir ständigt den skapande fantasien och den djärva viljan som bilda konstnären, han må för övrigt vara beväpnad med naturalistens anteckningsbok eller romantikerns magiska understav.

Jag har ovan använt termerna romantiker och romantik, men jag vill lika litet inrangera de bästa bland dem, som av litteraturhistorien gjorts till ett med romantiken, i någon slags skola, som jag vill göra det med dem som fått namn av naturalister, Zola, Ibsen, Strindberg etc. Jag har endast använt dessa termer för motsatsens skull, väl vetande att klassifikationer äro vilseledande, när de icke ske efter ett »naturligt system», och ett sådant har mig veterligen ännu icke blivit uppfunnet för författaresläktet. De verkliga diktarna äro varken klassiker eller romantiker eller naturalister eller ock äro de alltsamman tillhopataget och mer därtill.

Den käcke Verner v. Heidenstam har, tror

jag, utvecklat åsikter i samma stil som de här framlagda i sin broschyr »Renässans» och min artikel kunde därför måhända betraktas som onödig. Likväl torde det icke vara ur vägen att, såsom jag har gjort, genom jämförelser närmare ingå på den fråga han väckt till liv i Sverige. I vilket fall som helst blev jag vid läsningen av Zolas bok så livligt övertygad om det rättmätiga i herr v. H:s opposition mot en tvivelaktigt riktig teoritros herravälde, att jag icke kunde tillbakavisa lusten att själv säga något, som stödde den.

På någon renässans i konst och litteratur är jag emellertid icke böjd att tro. Åtminstone äro inga synnerliga tecken till en sådan att förspörja i dessa tider, då intressepolitiken uppslukar allt, och jag tänker att det behövs en starkare andlig strömning än den, som hittills blivit iakttagen, för att åstadkomma en pånyttfödelse. Men vad som tydligt och klart kan iakttagas det är en litterär reaktion mot teoriens tryckande tyranni, och ehuru ordet icke låter vackert, synes mig en sådan reaktion vara väl behövlig, om man ock har anledning till fruktan att den å sin sida slår över.

1890

I det stora hela taget torde jag ännu hysa den mening som i ovanstående uppsats framställts, men har i ett och annat modifierat denna mening. Det är mig numera ovisst om ej »undine-» eller människodjurliknande varelser verkligen existera, vare sig som degenererade (se Bulwer) eller ännu ej till ett högre stadium utvecklade (se Zola). Ingen av dessa torde därför helt vara endast fantiserande romantiker eller på någon fullt oriktig teori troende modern fantast. Något av sann realism torde ha funnits hos dem bägge.

1910

* * *

Om humor.

HUMOR är icke helt och hållet avskaffad i dessa dagar. Det är tillåtet att skämta då och då för att krydda sitt tal, även när man är i tagen med de allvarliga spörsmål, som »satts under debatt». Man får till och med använda sin humoristiska gåva att fördränka i löje vad som helst, nota bene om man har ett moraliskt eller vetenskapligt tendentiöst syfte — ett syfte att förbättra genom att uppvisa vrångbilderna eller att visa människorna vad de äro. Men ingen törs vara en fin humorist — humorist på grund av nöjet av humoristisk uppfattning och framställning — en humorist med Guds nåde, som har rätt att upplösa allt disharmoniskt, vrångt och eländigt — tillvarostriden, skröpligheterna, synder och alltsammans — i ett stort, alltomfattande, alltförlåtande halvt svårmodigt men medkänsligt löje. Vem skulle i vår tid våga framställa en skara fyllbultar och glädjeflickor så som Bellman framställt dem — förkomna, bedrövliga varelser, men älskvärda i all sin löjlighet, och fullkomligt odömda i sedligt avseende? Stackars fader Movitz, stackars Ulla Vinblad — hade ni råkat i händerna på nutidsdiktare — huru skulle de icke karvat och dissekerat eder och uppvisat hur komplett ömkliga ni äro —

djuriska förnedrade varelser, ej värda annat öde än »stöbesleven». Och ingen skulle ha nöje av er trots allt ert elände — utan alla skulle betrakta er som ett slags »försökskaniner» eller spotta och säga emellan sig: dryckenskapen och köttsens begärelser äro stora laster, låter oss bli goodtemplare och låter oss upprätta en midnattsmission och ett Magdalenahem, hundra alnar långt och femtio alnar brett och trettio alnar högt och en tvärhand därtill.

Ja tiden är sedlig. Men den visar även anlag att bli fanatisk, aldrig har predikogåvan varit så i övning som i dessa dagar, och ehuru det alltsamman går ut på ädla syften — kärlek, broderlighet, altruism o. s. v. — förefaller det mig som hätskheten endast vore i stigande. Man predikar om kärlek tills man blir het och arg, man slår varandra i huvudet med kärlek och broderlighet — man hjälper och upprättar varandra i kärlek med sådant nit att man håller på att strypa varandra. Man är så kärleksfull i ord och gärning att man alldeles glömmer att vara det i själ och sinne, vilket ändå är det som verkar försonande människor emellan.

I en sådan tid är man i starkt behov av humor, ty humor försonar människorna — den är en yttring av den medfödda sympatien, som icke behöver predikas utan är tillstädes ändå hos rättfärdiga och orättfärdiga, som äga förmåga av sympati. Den är de publikaners och syndares evangelium — den uppställer intet sedlighetsideal — den tillåter människorna att vara sådana de

äro — den kostar inga offer och ingen kamp — den är i full enlighet med våra böjelser, men den lär oss att finna nöje och behag i varandra, den förenar oss i det sorgbundna löjets brödraskap, där ingen anses god och ingen ond, emedan den alldeles bortser från, om man är det ena eller det andra.

Detta är ju en »farlig indifferentism»! Ja visst är det så, men inte annat än jag kan finna är kärleken sådan den beskrives av Paulus en lika farlig indifferentism. Kärleken är tålig och mild, säger han — så är humorn ock, ty den såras icke av det som är fult och störande, den söker upp de förkomna och eländiga och visar att de äro värda intresse — kärleken vredgas icke, dömer icke — ej heller humorn — kärleken förlåter allting — så ock humorn — kärleken är ödmjuk — det är humorn ock, ty humorn kommer människorna att icke anse sig själva bättre än andra.

Humorn har därför rätt att vara till även utan den ringaste förbindelse med sedliga tendenser — och den verkar så mycket mer försonande ju mer den får vara i fred för dylika. Därför är det icke tillbörligt att den skall stå i skamvrån längre. Den kan gärna flyttas litet närmare högsätet i liv och litteratur, ty den innebär en genväg till det som allt lyckosökande strävande syftar åt — ett stärkande av samhörighetskänslan.

Men detta ha de stränga moralisterna glömt. Man ser ned med förakt på gångna tiders humorister. De förgylla ju lasten och göra den nöjsam. Deras lustiga figurer äro så roliga, att man måste

få lust att deltaga i deras liderliga lag. Ja det är just det man får lust till, men det är icke därför att deras bestialitet i och för sig är så lockande, utan därför att de själva i den humoristiska belysningen blivit så tilldragande, att vi se bort ifrån deras bestialitet och finna dem älskvärda och nöjsamma. Vi tycka om dem. Och det är ju detta att tycka om våra likar som menas med kärlek. Kan någon för »Kristi skull» eller för den berömda »ideale fordrings» skull älska sin nästa, så är det gott och väl. Men vad man vanligen i den vägen får se bär just icke kärlekens tecken. Det kallas ju kärlek detta, att med behärskad avsky nalkas en usling, bestraffa, å högre makters vägnar förstås, och slutligen benåda — å högre makters vägnar naturligtvis. Man är en domare — vem som har insatt en i det ämbetet vet inte jag — och man älskar efter den där grundsatsen: den man älskar agar man — en förmyndaregrundsats som egentligen icke passar varelser, som samt och synnerligen äro mer eller mindre omyndiga. Att älska utan aga passar bättre och det är just vad humorn gör. Vi skratta åt varandra, och åt oss själva samt tycka om varandra, det är humorns innebörd.

Gångna tiders humorister hade väl ock ibland anfall av sedligt nit, men de buro sig så naivt åt, att det humoristiska ensamt framstod som det berättigade — det som man tyckte om, under det att sens moralen kom på som en löst hängande skylt, som man icke brydde sig om. »Detta är djävulen» stod det skrivet på plakatet över de medeltida mysteriernas lustigkurre — den arme

prästplågade humoristiske haltande hornbäraren, och det var naturligtvis meningen att inpränta förakt och avsky för honom. Men detta lovliga syfte förfelades alldeles, ty folket tyckte att halte fan var mer intressant och rolig än de andra personagerna. Sankte Pär med nycklarna och fru Dygd och alla de andra helgonen förvandlades till obetydliga bipersoner, som man var lika nöjd åt, under det att halte fan levde sig in i och förblev att vara omtyckt av folkets fantasi.

Det är också mycket möjligt att Shakespeare velat predika mot dryckenskap och osedlighet med sin Falstaff, men hans humor och konstnärslynne drev honom oemotståndligt att låta den tjocke riddaren framträda i fri plastik utan mycket av konstlad belysning från sedligheten — att låta honom föra sin egen talan såsom »Sir John för hela Europa». Och när han genom kung Henrik låter domen falla över syndaren, är man knappast med längre — man tycker nästan att den glade prins Hal här snarare stigit ner ifrån en tron än stigit upp. Varför skulle han förstöta sin gamle vän? Är Sir John en bit sämre nu än han var för en vecka sen? Kan någon på allvar vredgas på Sir John? Finns det någon som icke skulle önska sig Sir John till umgängesvän? Nej, Sire, ni vinner måhända Frankrikes krona, men ni är icke mer prins Hal, kungen i ysterhetens och fördomsfrihetens och löjets konungarike. Ni har dessutom blivit inskränkt och trångsinnad, ty ni tror att en kung är något annat än den människa, som kronan betäcker. Tro mig, ni var närmare

det mänskliga idealet, när ni låddes leka stråtrövare med John Falstaff och galne Poins än när ni stod segrande på Azincourts slagfält.

Sir John Falstaff är den yppersta varelse som humorn någonsin avlat och framfött. Han är till den grad blottad på moraliska egenskaper att han ögonblickligen skulle förpassats till det understa gehenna, om han dömdes av dem som anse sig skyldiga att döma över andra, i enlighet med vad de kalla rättfärdighet. Men humorn dömer icke, den har endast sympati för alla människor, »jämväl de onde», såsom det står i katekesen — och därför har Sir John icke blivit förkastad, utan omhuldad med stor ömhet. Allt som kunnat göras för att förvandla ett dylikt bylte av osedlighet, lögn, skrytaktighet, feghet och låghet till en älskvärd personlighet har blivit gjort och med fullkomlig framgång. Vi känna icke den ringaste lust att säga ett ont ord om honom. Och vore vi alla i stånd att på samma sätt betrakta varenda människa vi mötte, höga och låga, onda och goda — vore i stånd att fullkomligt bortse från fel och brister och blott känna ett obeskrivligt behag, ju förvändare och skröpligare de uppförde sig — vart toge det då vägen med föraktet? Och vore vi fullständiga humorister, skulle vi betrakta allt och alla på det sättet. Alltså låtom oss bli humorister eller åtminstone icke förakta den smula humor, som ännu är kvar.

Humorn är som sagt icke helt och hållet avskaffad. Var vi färdas träffa vi medlemmar av humorns hemliga brödraskap. Och överallt där det

finnes tillstädes är livet icke mer ett torrbränt helvete, sådant det skildras av naturalister och asketister i kapp. Humorn är hundarna, som slicka såren på den lidande Lazarus, och vänligare än den kristliga kärleken aktar den icke för rov att skänka den rike mannen den vattendroppe, efter vilken hans tunga trådde.

Men humorn åtnjuter icke det anseende den förtjänar och tidens ande är sådan, att den icke förmår framföda någon stor humorist. Och hos de diktarnaturer där den verkligen finnes, inom t. ex. Henrik Ibsen, tränges den i bakgrunden av moraliska syften, och får en anstrykning av Mefistofelisk ironi — eller också förflackas den till ett rolighetsmakeri, som endast kan betraktas som humor av lägre ordning.

Sanningssträvandet i litteraturen må ha sin uppgift att fylla. Men det får icke bli enahärskande i sin ensidighet, ty livet är icke ensidigt utan oändligt mångfaldigt. Den fria skönhetsdriften må ha sitt fria spel och den humoristiska gåvan må utveckla sig i all sin fylliga kraft, ty den tillspetsade kampen för tillvaron behöver nu mer än någonsin en infusion av försonlighet, vilken är en av huvudbeståndsdelarna i humor vid sidan av det estetiska elementet.

1890

Numera tycker jag att ovanstående uppsats i någon mån överskattat humorns värde. Goethe har visst en gång skrivit ungefär: »humorn är visserligen ett av geniets attributer, men den må icke bliva det allenahärskande». Jag är benägen att instämma i ett dylikt yttrande. Man jämföre dessutom Taines uppfattning av engelsk humor i hans bok om engelsk litteratur!

1910

* * *

Luckor i den jämförande religionsforskningen?

NÄR det talas om religioner, menas oftast s. k. bokreligioner, d. v. s. sådana som hava en av sina anhängare såsom oantastlig ansedd skriftkanon till ursprungskälla och rättesnöre. Dessa bokreligioner äro mosaism, kristendom, muhammedanism, vedareligion, brahmaism, buddaism, zendavesta-religion, Laos och Konfutses läror. De sekter, som utgått av dessa huvudreligioner, anses väl också såsom underavdelningar av religioner. Även efteråt gjorda sammanfattningar av ett folks myter och föreställningar om tillvarons väsen och orsak m. m. bruka benämnas religion, även när dessa myter och föreställningar m. m. icke äga någon av sina anhängare erkänd skriftkanon, t. ex. egypternas och hellenernas. T. o. m. zulukaffrers och indianers myter och föreställningar kunna av mera ädelmodiga jämförande forskare få namn, heder och värdighet av religion.

Men märkvärdigt nog utesluter man vanligen helt och hållet från den jämförande religionsforskningens karta alla föreställningar och förklaringsförsök angående tillvarons uppkomst och väsen, som icke vila på någon skriftkanon och icke äro sammanfattningar av hela folks föreställningar och förklaringsförsök, utan endast enskilda mäns

samt deras lärjungars och efterföljares. Varför äro laoismen och konfusismen religioner, men icke platonismen och spinozismen? Eller varför är icke Sokrates en religionsstiftare lika väl som Muhammed? Är den kritiklösa tron på den första upphovsmannens ofelbarhet villkoret för att en livs- och världsåskådning skall vara religion? I så fall tyckes åtminstone måttet uppfyllas av pytagoreerna, vilka ju voro bekanta för bergfast tro på mästaren och för sin sed att jurare in verba magistri. Med rätt eller orätt ha i senare tider andra filosofers lärjungar påståtts hava samma sed.

I alla händelser borde väl de stora helleniska filosofkretsarnas livs- och världsåskådningar kunna anses vara religioner åtminstone lika väl som deras mindre filosofiska samtidas fantasier om Zevs och Proserpina etc. Det är för övrigt ofattbart hur man kan se någon skillnad i sak och tillvägagångssätt, när Lao och Konfutse sätta sig ned att uppteckna eller föredraga vad de tänka och föreställa sig om livets art och uppkomst och uppställa regler för sitt och andras liv, eller när Sokrates och Plato, Spinoza, Kant, Hegel och Schelling göra precis detsamma. Möjligen kunde man göra skillnad mellan religion och religion, om man från de andra avskiljer de s. k. uppenbarade och betraktar enbart dem som religioner, men dels kan man väl redan förut icke påstå att t. ex. Konfutses religion är uppenbarad i samma betydelse som mosaismen, emedan den väl icke själv gör anspråk på att vara uppenbarad i denna betydelse, dels kan man förmodligen tala om en sorts uppenbarelse även hos

vise, som icke blivit upptagna bland religionsstiftarnas antal — man erinre sig t. ex. Sokrates' daimon och allt vad man kallar intuition hos tänkare, skalder och genier i allmänhet. Är Laos eller Gautamas intuition mera uppenbarelse än Spinozas, Hegels och Goethes? Man torde invända, att man enbart vill hålla sig till dem som verkat djupt, länge och vitt. Men ha månne icke Plato och Aristoteles verkat själsupplysande och själsutvecklande både länge och djupt genom tiderna? Om de icke kunna mäta sig med Gautama och Jesus, kunna de kanske ändå mäta sig med Lao och Konfutse.

Förmodligen har man ställt en alldeles godtycklig gräns för vad som är en religion eller icke. Man kunde kanske i viss mening tala om en religion för sig hos varje tänkande, kännande och fantasibegåvad varelse och kalla de stora allmänna religionerna för endast grupperingar eller polarisationer av individsreligioner? Vill man ha en fullständig karta av dessa grupperingar borde man kanske alltså till de ovan uppräknade historiska religionerna lägga även pytagorism, platonism, stoicism, epikurism, spinozism, hegelianism etc.

Emellertid finnes det en annan gruppering av religioner, som kanske är riktigare, och det är efter raser och underraser, semitisk religion och semitiska underreligioner, arisk religion och ariska underreligioner. Detta är ju också i enlighet med Max Müllers uppfattning av religion såsom en organisk utveckling ur ett frö. Men månne han riktigt uppfattat att vart folkslags religion i allra

innersta mening utvecklar sig i enlighet med och ur folkslagets egna grundanlag, icke från några skrivna eller oskrivna myt- och sedekodexar, de må vara hur embryotiska och ursprungliga som helst? Germanernas egentliga och verkligt germanska religion är och har aldrig varit kristendom annat än på germanskt sätt och den germanska urreligionen har förmodligen alltid medvetet eller omedvetet varit i strid med främlingen eller försökt forma den efter sin egenart. Vad som skiljer germanernas urreligion från alla andra tör vara dess djupa känsla av personlighetens ursprunglighet och självständighet samt antagandet av herosidealet i betydelse av vågare och föregångare i djärv bragd. För våra första kristna förfäder tör därför föreställningen om Kristus något så när sammanfallit med Sigurd Fafnisbane och dylika hjältar, hos vilka vågandet är huvudsaken, och i de första kristna sagorna ha han och hans lärjungar nog mycket mer liknat Karl den store och hans paladiner än de liknat de nu under judiskt-metodistiskt inflytande gängse föreställningarna om en synagogpredikant icke olik våra predikanter och lärjungarna ej olika våra dagars missionselever. Som hedningar och kristna hava germanerna städse i det längsta strävat efter att vara självständiga jagenheter med rätt att handla efter eget behag och på eget ansvar. Man erinre sig »den egna kraftens män», vilka under brytningstiden varken ville underkasta sig Oden eller Vite Krist.

Man erinre sig sedan det långa tåget genom medeltiden av hårdnackade furstar och vilda rid-

dare, som endast småningom och aldrig fullständigt kunde kuvas av det kyrkliga oket. Man erinre sig vidare det lutherska upproret och det därpå följande vimlet av kämpande sekter och längre fram det lika brokiga vimlet av filosofer och filosofiska system samt under det sista århundradets lopp det stora fälttåget för det mänskliga jagets rätt och frihet. Goethe, Byron, Carlyle, Nietzsche, Ibsen, Björnson och Strindberg. Jagiskhet, stundom urartad till självisk het, är den germanska rasens egenart och grundtonen i dess religion. Möjligen blir det germanska begreppet Gud en gång uttryckt med »Alljaget» och människorna med »Alljaget i jagen». Detta är åtminstone ett från andra rasers Gudsuppfattning skilt uttryckssätt, om ock uppfattningarna till sist sammanfalla, och även uttryckssättet, när det gäller själva livets innersta väsen, har säkert en stor betydelse vid praktisk tillämpning.

Det är icke utan inverkan på människornas liv och väsen, om de betrakta sig och sin ledare som får och herde, som envåldsmonark och trälar eller som hövding och här, fastän undermeningen av bilderna är något så när densamma.

Hellenernas och de romanska folkens innersta folkreligion, i den mening jag fattat den, är naturligtvis rätt nära besläktad med den germanska, men där finnes något om staten och centralisationen, vilket icke helt hör med i den germanska. Den hinduiska religionens särmärke tör vara känslan av allenheten, försjunkandet i gudomen, och den kristna tör vara samenhetskänslan och rättfärdig-

hetskänslan. Emellertid hava de alla vissa gemensamma grunddrag och skola väl en gång genomsyra varandra och bli till en enda allharmonisk livs- och världsåskådning. Vad jag egentligen velat påpeka är att de olika rasernas religioner icke böra uppsökas enbart i deras skriftkanon med kommentarer och utläggningar eller i deras mytologier, utan i hela deras historiska och biografiska litteratur, deras seder och bruk, deras filosofi, poesi och vetenskap från äldre och senare tider — med ett ord i hela deras tillvaro och väsen.

Naturligtvis bleve den jämförande religionsforskningens område, vilket förut är vidsträckt nog, ännu vidsträcktare och mödosammare att genomsöka, sedan det utsträckts till allt man kan få veta av vad alla människor under alla tider tänkt, åskådat, drömt och diktat sig till om sin tillvaros uppkomst och innehåll, men månne det i framtiden, då godtyckliga skiljemurar en gång falla, kan undvikas, att det omfattar hela människosläktets psykologi och kulturutveckling från religionssynpunkt sedda, icke bara vissa delar därav? Lyckligtvis har man hjälp av det ständigt och ihärdigt undersökande detaljarbetet på alla vetandets fält, och män sådana som Max Müller, vilka äga den samlande och kombinerande gåvan, torde väl även framdeles kunna giva en systematiserande överblick över det vidgade området.

1897

* * *

Fredrek på Ransätt.

(F. A. Dahlgren.)

»Å bremsen han for te Permess en gang», den lustiga visan om brömsens hemfärd till Tösse från marknaden i Karlstad var säkert en av de första låtar, som ljödo i mina öron, sjungna i begynnelsen av 60-talet av mina första kvinnliga vårderskor — Kajsa, min amma, Lotta, vår barnpiga, eller någon annan bygdens dotter från Alsterstrakten. Den var redan då lika klassisk och hemmastadd på värmlandsjäntornas läppar som »Gullman i fôle» (Gullmanig fåle) och »Alonzo den tappre så kallades han».

Vid den tiden kände jag ingenting om F. A. Dahlgren, hans visor kommo visst till mig lika folkursprungligt och namnlöst som någon vaggviselåt, och vad jag då begrep av dem var väl närmast den dansglada låten. När jag sedan, litet äldre bliven, återfann dem i tryck, uppfattade jag dem huvudsakligast med den värmländske herregårdspojkens välbehag över den breda härmningen av det bondska. Herrskapen på bruken och prästgårdarna i Värmland talade själva och tala väl än ett språk, som tar sig ytterst lantfolkligt ut för stockholmare och stockholmares vederlikar, men

icke desto mindre hade dessa »fare-å-göre-å-snälle-du»-talande familjer sin outslitliga glädje av sina underhavandes och självägande grannars språksätt, som dock icke var så olikt deras eget. F. A. Dahlgren var själv av brukspatronssläkt, och det kan icke nekas, att mycket av hans dikt har något av detta den värmländske herremannens litet nedlåtande göra-narr av det bondska. Ibland har driften gått litet väl långt för att kunna gälla som en sann framställning av det värmländska folkets liv och väsen. Man förnimmer icke så sällan i visorna och även i skådespelet »Värmlänningarna» herrskapets raljerande uppfattning av folklivet, omsatt i omedvetet självironiskt bondetal, snarare än folkets eget väsen uttryckt i dess eget språk. Såsom Fredrek på Ransätt tänker om »Harrkhärsboen», tänker förmodligen icke en bonde, men väl »en reckti härrekhär», som med ett visst missmod betraktar de moderna jämlikhetsförsöken. Och när »Måler-Petter» i »Annikas porträtt» liknar sin kärestas kinder vid »rövite äppel i härrskapsträggåln» och henne själv vid en »sôtiteklimp i den fete vitkåln», tyckes det mig mer likt en herrgårdsrolighet än något som kunnat tänkas och sägas av en verklig »Måler-Petter», även om han är litet »kopstollig».

Herrgårdssynpunkten hos Dahlgren är dock så gott som uteslutande välvillig, och vid sidan av det mindre äkta och något förkonstlat roliga i skildringen av det folkliga finnes mångt och mycket som icke bara är roligt utan även sant och sympa-

tiskt förstående. Emellertid är nog själva det drastiska bondagerandet i syfte att skämta med naiviteten och andra för humorn tillgängliga sidor hos stugornas inbyggare en av huvudgrunderna till Dahlgrens popularitet bland Värmlands överklass, och skämtet är tillräckligt godmodigt att framkalla osyrat bifallslöje även hos dem skämtet gäller. Ju mera bredlagt, grovkornigt värmlänningen kan få sitt »tongmål», det mycket älskade, att låta från sina egna läppar eller höra det från andras, dess mer glädes hans hjärta, och dess mer hemtrevligt gammaldags värmländsk känner han sig till mods. Jag minns hur mina kamrater, värmlandsstudenterna i Uppsala, av vilka dock endast en del voro verkliga bondstudenter, med all makt försökte hålla sitt hemlandsmål friskt och oförfalskat mitt uppe bland den främmande förfiningen och lärdomen i universitetsstaden. »Rullan» kallades med äkta värmländsk munvrängning för »Ruel», student Olson för »Orsa» och katakomberna för »katakômbera».

Fredrek på Ransätt hade i ganska hög grad vad man kunde kalla humoristiskt mimisk inbillningskraft, han var därutinnan besläktad med Bellman, och han förstod att med hjälp av denna och ett rikt förråd av brett komiska värmlandsord giva en särdeles livlig och roande karaktäristik av de gubbar och gummor, gossar och jäntor han låter tänka, känna och tala, bliga och dansa och bära sig åt i sina visor. I bara ett ord som »åderkulang» ligger en hel historia av en förgången tids bondiska förnämitet och beundran för det avlägset

fina — för våra dagars skolbildade och beresta drängar och pigor är det kanske redan alltför naivt. Och i en beskrivning som denna av ett par gamla rothjon:

»Å di såg ut i syna så
sôm ett par gamle vrängde fecker»

är uttryckt all ålderdomens rynkighet och förbleknade skinntorrhet i den mest träffande bild, som skoningslös och uttrycksfull bondhumor kan uppfinna.

Det är emellertid icke bara dylika smådrag som givit drastisk kraft och åskådlighet åt Dahlgrens folklivsskildringar. Man finner bland hans visor även genomkomponerade helbilder, riktiga praktstycken av verklighetstrogen och humoristisk konst. Det är dessutom i hans visor oftast ett episkt element, en eller annan liten historia och icke bara tavlor av episoder ur folklivet. De hava därutinnan och i den humoristiska tonen möjligen någon likhet med de fornengelska balladerna — och naturligtvis ännu mer med dansken Blichers jutska visor och Fritz Reuters »Läuschels an Riemels». Jag vet icke, om dessa i någon mån varit Dahlgrens förebilder, men tror det knappast, emedan likheten är en inre släktskap, icke något som erinrar om efterbildning. Skall man göra ännu en jämförelse, så vore det väl närmast med holländska och flamska tavlor. En visa som den utomordentligt friska och målande om »Köke» eller den om »Bonnspelmaen» kunde nästan med någon omklädnad insättas som text till en sådan tavla.

Häj, freske tag! Gi plass,
häj, skrap å stamp å skak!
Smäll klacken klass på klass!
Hyss, läggen ôpp i tak!
— — — — —
Va småler ni kärnger, där bål?
Bälj kaffee i er å tig!
Blann te å gi hit mej a skål
mä ullvalle... sett int å blig!

Lika grotesk, men av djupare humor är den förut nämnda visan om »Rotgôbben å rotkärnga», som en gång varit glada och älskogslystna ungdomar, ehuru de nu på gammaldagarna gå på träben och måste hålla sig stilla. Under ett samtal om gamla minnen från ungdomsdansar och kärleksmöten gripas de plötsligen av ett omotståndligt begär att ta en svängom. »Dä va te stullte å te styllte, så gôtt di nônstin kunn dra sta», och inom kort lågo de bägge »på vann sin langbänk sôm ett byllte»,

»Men gôbben sa: lôtt svetten skôle
frå skrôttera så mö han vill,
lôtt vårken mole mer än ill
i rygg å skank — dä må vi tôle;
vi ska allt danse lell iblann,
för slite ont går gärne an,
ôm bar en stackers uschling kan
förut ha morosamt e smôle.»

Denna lidelsefulla »après-nous-le-déluge»-stämning hos de bägge träbenta rothjonen är icke bara kostlig, den har något rörande på djupet, som vittnar om författarens medkänsla med fattiga stackare, fastän medkänslan icke bär minsta spår

av sentimentalitet. Detsamma kan sägas om det i all sin lantliga enfald finkänsliga stycket om »Rotlanken», som aldrig fick vara i fred för sitt öknamn och alltid råkade i vanvettigt raseri, när det kastades efter honom av elaka pojkar, men som blev så vek om hjärtat, när Fredrek på Ransätt en gång i sin första ungdom visade honom en vänlighet, att han ställde sig att fundera på något sätt att visa sin tacksamhet.

»'Jo,' sa'n te slut, 'nu vet ja rå:
kall mej Rotlanken
så mö härr Fredrek kan gå på,
ja ska int bank' en'.»

Mera direkt uttalad är medkänslan i visan om »Mor Britta», som var så nöjd att leva och var så nöjd att dö, och den om »Mäster Fälling» och hans kärlek till sin gamla smedja, där han levat fram sitt liv och en dag som blind gubbe lade sig ned att dö.

Ett av Dahlgrens allra präktigaste stycken och ett som helt säkert skulle räknas med bland det yppersta av svensk humor och svensk realism, om det varit skrivet på riksspråket, är »Bränvins-fôrdarve». Det är grovkomiskt som Wadman, hänsynslöst i skildringen som Strindberg, och beskrivningen av allt syndaelände, som härstammar från brännvin, strömmar liksom direkt från munnen på en salvelsefull och fantasirik samt därtill ärligt övertygad väckelsepredikant. Trots dess författares hemliga löje, vilket man förnimmer bakom alltsamman, verkar det icke ironiskt och är väl knap-

past ironiskt menat. Det är så äkta, att det — åtminstone för ett par årtionden tillbaka — mycket väl skulle kunnat mottagas och begrundas med allvar av värmländska åhörare såsom en verklig nykterhetspredikan av en eller annan andligt sinnad hemmansägare.

»Täpp öra, Pär Larssa! Ly int på den onne!
Bli sôm du va fôr samme drôplie bonne!
Då las du i bibbla varäveli affta;
ta te'a igän, käre Pär, där är saffta,
sôm int gör dej söpen å hôvvgaln, fôrstår du:
ju mer du fôrtärer, dess stöttere står du.
Gunås, dä va fåfängt! Den onne feck makta.
— — — — — — — — — — — — — —
Nu töv int fôrrn Pär gjord' så tätt mälla klonkera
sôm slaga på loen plä gör mälla donkera;
regjord' å flög rasen å svor å onnfula sej
å hira ikôll bål i söpplaan å sula sej,
å pönta bå stôg å sej sjôl så iländitt,
så ingen kunn kall tåcke svin för anständitt.»

Man kan inte tänka sig fyllhundens skröplighet och omöjlighet för samliv med människor målad med starkare och sannare färg och icke heller den sedliga harmen hos den ärlige nykterhetspredikanten uttryckt med större kraft och kostlighet. Emellertid är skröpligheten så alltför skröplig och kostligheten så alltför kostlig, att man varken kan få något egentligt medlidande med den olycklige Pär — trots det att »på slute lell samvette vackna mang ganger, tess Pär strypt sej sjôlv i den grömmeste anger» — ej heller känner

någon egentlig fasa för »Bränvins-fôrdarve», som likväl är så fasaväckande och trovärdigt skildrat.

De flesta av Dahlgrens visor besitta visans egenskap att giva en kortfattad helstämning, och många av dem äro så taktmässiga och musikenliga, att de sjunga melodier av sig själva — t. ex. den allbekanta »Jänta å ja» och »Stina å Matts for te Ståckholm allt väll». Förträffliga från sångsynpunkt likaväl som för lustighetens skull äro även »Frierfala», »Fästmansköpe» m. fl. Visans djupare väsen att giva uttryck åt personlig känsla, vilket t. ex. är hart när allestädes närvarande i allt som skrivits av Robert Burns, har däremot endast sällan sjungit med i Dahlgrens visor — där finnes mycket av det episka och dramatiska, endast litet av det lyriska. Dahlgrens begåvning tör också möjligen mest ha legat åt det dramatiska ehuru hans dramatiska sinne tagit sitt yppersta uttryck i visorna och så vitt jag vet endast åstadkommit ett enda mer anmärkningsvärt skådespel av egen uppfinning — det gamla välkända »sorglustiga tal-, sång- och dansspelet Värmlänningarna», vilket ännu, trots all bristfällighet och trots sin prägel av urvuxenhet, håller sig uppe på scenen så väl i landsorten som i huvudstaden.

Det är skrivet i författarens ungdom och spelades för första gången redan 1846. Bägge dessa omständigheter hava väl sin del i att stycket här och var förefaller nutida läsare och åskådare icke så litet oäkta, omoget och känslosamt. Författaren har här tydligen ännu icke fått det rätta greppet, sedan så säkert och karaktäristiskt, vid framställ-

ningen av det folkliga, och kärlekshistorien i skådespelet går nästan för sig i gammal romantisk operastil. Särskilt är den olycklige Erik olycksalig, var gång han öppnar munnen för att tala sina själlösa förste-älskarefraser till sin dyre fader, sin kära moder eller älskade Anna. Den sistnämnda är något mer sannolik, ehuru hon i en scen beter sig alltför likt Hamlets Ophelia. Det är i alla fall en skogsflickaktig vänhet över henne, och hon törs åtminstone ibland tala sitt värmländska modersmål, vilket däremot den högtbildade Erik är alldeles för högt bildad att göra. Eriks jämlikar i högtidlig meningslöshet äro däremot brukspatronen och hans familj. De inträda, framsäga sina roller och avlägsna sig lika cirklat och vid sidan av handlingen som Vesta och Diana i det nyligen givna gamla skådespelet »Thisbe» av Asteropherus och göra nästan samma anspråk på vördnad som dessa gudomligheter. Styckets övriga personer äro något trovärdigare, ehuru Anders är litet väl mycket ädel, Stina och Pär litet väl dumsnutigt bondkvicka. Den berömde Löpar-Nisse saknar nog inte förebilder bland s. k. »fantar» från Värmlands landsvägar och väl ej heller den kavata Britta i Gyllby bland förmögna och högfärdiga rikemansdöttrar på storbondegårdarna. Mest konstnärlig karaktär är det på gamle Sven Ersson. Det är en viss lugn och hedersam tvärsäkerhet över honom; han är icke så ädel som hans ädle son Erik, men han är ej heller någon egentligen dålig människa, fastän han allt gjort en del små fuffens — en litet dryg och litet oärlig fader nämnde-

man, som oaktat sina små snedklivningar från den rätta vägen besitter något av verklig, icke spelad rättframhet och värdighet.

Trots alla brister kan man dock någorlunda förstå styckets förmåga att fängsla den stora publiken, även om man bortser från den oäkta känslosamheten och de oäkta rolighetern, vilka väl annars också slå an på vad som är motsvarigt hos många åskådare. Handlingen är visserligen icke mycket originell — det är den gamla välbekanta om kärleken mellan rikemans son och fattigmans dotter — men den är icke desto mindre underhållande, nästan »spännande», och illustreras på ett uppfriskande och något så när naturligt sätt av visor och folkdansar. Ställt i jämförelse med samtida dramer av närbesläktat slag, t. ex. vissa av August Blanche, tör stycket i några hänseenden vara ett framsteg och har väl haft sin uppgift att fylla i det svenska folkskådespelets utveckling.

Det är dock som sagt egentligen som visdiktare Dahlgren förtjänar berömmelse och det i mycket högre grad än som kommit honom till del. Han skulle också sannolikt betraktats som en mera betydande diktare, om han skrivit på högsvenska och icke på ett för den större delen av den läsande allmänheten svårbegripligt landsmål. Han har i sin art ingen nämnvärd föregångare utan har själv funnit materialet för sin konst och sättet att behandla det, vilket icke kan sägas om så synnerligen många svenska diktare, även med rätt stort anseende och värde. Efter

Bellman har ingen i visans form givit en så verklighetsenlig och levande skildring av de lägre klassernas liv, ej heller låtit den klinga med så frisk och munter klang.

Har Fredrek på Ransätt i sin art ingen föregångare, så har han så många fler efterföljare i dessa dagar. Hr Oscar Levertin har med rätta beklagat sig över allt det myckna bondoväsen, som på sista tiden uppstått inom vårt lands litteratur och på dess sångtribuner. Det är icke så alldeles nödvändigt att skriva om brännvinsrus och träskodans, menar hr Levertin, man kan även skriva om opium, prinsar och docenter, vilka också höra till »folket». Detta är alldeles sant, men det finnes även en annan synpunkt, från vilken man kan känna sig litet obehagligt berörd av de myckna folkliga låtarna och trallarna. Bondedikten, idkad av folk, som icke genom personlig beröring känner böndernas liv, kan lätt bli till jollrigt och osant härmningsförsök efter förebilden. Redan Fredrek på Ransätt stod på ett visst avstånd från det bondeliv han skildrade, men det fanns åtminstone under hans tid till såsom verklighet. Numera är det verkliga bondlivet i gammaldags mening i stark tillbakagång under den amerikaniseringsprocess, som överallt försiggår i bygderna. Folklivet på landet börjar allt mer likna städernas underklass- och medelklass-tillvaro, och skall det skildras, måste det ske på helt annat sätt än det traditionella. Det tycks mig, att Dahlgrens efterföljare alltför litet beakta detta, och även författaren till »Värmländska låtar» samt »Räggler å

paschaser» har i det fallet gjort sig skyldig till synder, som han ångrar. Men om en visdiktare kan få fatt på de nya tonerna och takterna, de nya karaktärsdragen i det omskapade folklivet och därav bilda en ny litteraturart, så torde även denna mycket väl kunna hålla sig uppe vid sidan av prins- och docentpoesien, ehuru den icke har någon rätt att tränga ut den senare eller bringa den i missaktning. Det behövs bas och alt så väl som sopran och tenor i den svenska poesiens körsång. Att tysta ned hela stämmor eller enskilda röster, vare sig att de ljuda långt nere eller högt uppe, är att stympa klangens rikedom och mångfald. Endast de falskt ljudande tonerna må icke tålas.

1897

Till ovanstående må endast tilläggas att Dahlgren verkligen haft några medbröder ehuru dock i ringa grad bland samtida. W. v. Braun, som skrivit ett par goda landsmålsdikter på småländska och västgötska, samt förf. till den bekanta värmländska visan »E litta vise velle ja framstecke» etc.; enligt uppgift lär denne förf. varit »magister Hardin» i Karlstad. Dessutom må erinras om en mellan mig och Dahlgren stående värmländsk landsmålsförfattare, Torsten Svartengren, vilken, ehuru påverkad av Dahlgren, väl är den egentlige uppfinnaren av prosaberättelsen på värmländskt landsmål och väl såsom bättre kunnig torde skrivit denna prosa bättre än jag. Hans lilla samling bär titeln »Nô hôrt» och till denna hänvisas de som önska veta, varifrån mina landsmålsdikter på vers och prosa egentligen härleda sig.

1910

* * *

Robert Burns.

En kortfattad levnadsteckning.

1. Ungdom och armod.

SMAKEN förändras och modet växlar inom litteraturen liksom i alla andra resultat av människornas verksamhetsdrift. Det som är ett manér för dagen och därför anses skönt och snillrikt vid en tidpunkt förefaller vid en annan osköntoch obetydligt. Därför stå också många skalder, vilka en gång betraktats som sin tids under, numera kvar som tomma namn i konversationslexikon och läroböcker.

Men människornas känsloliv förändras icke så hastigt, och om en dikt ger en sann och verkningsfull form åt något av dettas väsentligaste innehåll, kan den säkert överleva vilken tidrymd som helst och ändå göra ett friskt och betagande intryck. Det gives delar av den hebreiska, den engelska och den fornnordiska diktningen, som än i dag efter tusen år ha större makt över mottagliga sinnen än det mest raffinerade av den moderna litteraturen. Hebreernas gamla kärlekssång med dess glada och innerliga stämning kan ännu röra och behaga, även sedan den på det otympligaste sätt blivit överflyttad till ett vitt främmande

språk, till den grad är den mättad med lyrisk kraft och fägring.

Med dylika exempel för ögonen kan man mycket väl tänka sig att människorna ännu om tusen år kunna skratta åt Falstaff, grubbla och sörja med Hamlet och Faust; känna alla själens strängar vibrera i samklang med Goethes rika och mångsidiga lyrik samt med de muntra, sympatifyllda eller lidelsefulla visorna av Robert Burns.

Dessa sistnämnda bära isynnerhet alla märken av inneboende odödlighet, ty i dem äro formbildningsförmåga och natur förenade till ett — åtminstone mer än i de flesta människoverk, och många av dem förefalla nära nog att vara ett icke mindre okonstlat och otvunget uttryck för vad människan känner såsom naturväsen, än vad kvittret är för en fågels glädje och sorg. Och ändå återfinner man i dessa dikter all själfullhet och finkänslighet, som tillkomma en högtutvecklad och i innersta mening förnäm personlighet, samt ett välljud, som utan tonsättarens hjälp verkar likt den mest melodiska musik.

Robert Burns' dikter hava också redan överlevat ett århundrade och äro det oaktat ännu i dag måhända mer allmänt lästa och sjungna än något annat av den engelska och skotska lyriken. De verka med samma makt på de obildade nybyggarna i Australiens och Amerikas vildmarker som på de mest förfinade kännare i Londons litterära kretsar, och uppskattningen av diktarens värde synes snarare vara i stigning än tvärtom. Då därtill kommer att hans egendomliga levnadsöden

och älskvärda, men djupt disharmoniska personlighet äga ovanligt stort psykologiskt intresse, är det icke underligt att han blivit föremål för en lång rad av engelska levnadsteckningar och att även en främling känner sig lockad att efter några av dessa försöka giva en sådan.

*

Det var icke under lysande eller synnerligen hoppgivande omständigheter Robert Burns gjorde sitt inträde här i världen.

Hans fader, William Burns, var en fattig gårdbrukare av bondeklass och innehade ett arrendehemman ej långt från staden Ayr i det västskotska grevskapet Ayrshire. Med egna händer hade han byggt sitt hus, en koja av ler såsom de flesta allmogeboningar i Skottland vid den tiden, och där föddes Robert Burns den 25 januari 1759.

Det välkommen, som mötte den blivande skalden från den av honom sedan så älskvärt besjungna naturen, var allt utom vänligt. Få dagar efter hans födelse skakades hans faders hus så häftigt av stormen, att mor och son måste söka skydd i granngården. »Intet under, att den, som inträdde i världen mitt i en sådan storm, kom att bli offer för stormiga lidelser,» har han själv yttrat med anledning av denna tilldragelse. Och stormigt blev hans liv mer än de flestas — mindre dock med avseende på yttre levnadsöden än i fråga om inre slitningar.

När Robert var sex år gammal, övertog hans

fader ett annat arrendehemman, Mount Oliphant, i samma grevskap, och där hade familjen en svår strid att genomkämpa. Arrendevillkoren voro svåra att fylla, och det magra jordstycket trotsade alla ansträngningar att därur draga en blygsam bärgning. Dessutom började William Burns att bli mindre arbetsför, och de bägge äldsta sönerna, Robert och Gilbert, måste redan som gossar göra vuxna mäns dagsverken.

Trots detta armod och dessa ständiga mödor, må man emellertid icke tänka sig att livet i arrendegården var så förkommet och olyckligt som t. ex. i månget allmogehem här i landet — även i våra dagar. Den presbyterianska kyrkan med dess stiftare John Knox i spetsen hade allt ifrån början spritt läskunskap och läslust även till de lägsta lagren av befolkningen, och under 1700-talet torde Skottland ha stått ensamt i fråga om allmänt utbredd själsodling. Visserligen är det sant att jämsides med denna folkupplysning utbredde sig ett tryckande själaförmynderskap och en förblindande fördomsfullhet mot allt, som icke stämde med de presbyterianska dogmerna. Men detta motvägdes och uppvägdes av den finkänslighet i fråga om »ont och gott», som väcktes genom de av stränghheten i de kalvinska kraven på att göra sig värdiga det likväl »förutbestämda nådavalet» påverkade självrannsakningarna, samt av den vana vid tankeverksamhet, som framkallats av de ständiga tvisterna om invecklade trosfrågor. Dessutom medförde det ivriga läsandet av den skotska »Bibeln» med dess mäktiga tankebilder och fantasi-

rika dikter en mottaglighet och smak för poesi, som utan tvivel verkade välgörande på folket. Man bör alltså icke undra alltför mycket över den prägel av enkel förfining, man återfinner i Robert Burns' barndomshem.

Hans fader synes ha varit en samvetsgrann och ärlig presbyterian av gamla stammen, ehuru frigjord från den fanatiska ofördragsamhet, som utmärkte ett äldre släkte av hans trosförvanter. Modern var en klok och godhjärtad kvinna, djupt »bibeltroende» även hon, och bägge sökte efter bästa förmåga ge sina söner en god uppfostran. Böcker saknades icke, och att döma av en uppgift från Burns själv var familjens läsning av ganska omväxlande art. Utom presbyterianska uppbyggelse- och utläggningsskrifter av allehanda slag och vanliga skolböcker hade han i hemmet tillgång till sådana skrifter som Addisons »Spectator», Shakespeares skådespel, Boyles vetenskapliga föreläsningar, arbeten av Pope, Locke m. fl. — en särdeles märklig boksamling hos en from man av folket vid den tiden. Roberts älsklingsläsning utgjordes dock av de visböcker han kunde komma över. Han hyste isynnerhet stor beundran för de skotska skalderna Allan Ramsay och Ferguson, vilka han alltid betraktade som oupphinneliga mönster, ehuru han själv torde lämnat dessa mönster bakom sig. Det som övat det största och lyckligaste inflytandet på hans egen utveckling som skald var emellertid en samling gamla skotska folkvisor, vilkas tonart och form han upptagit och förädlat.

Oaktat sin fattigdom mäktade William Burns dessutom ge sina söner en rätt god skolunderbyggnad. Han och fyra av hans grannar förenade sig om att avlöna en privatlärare, och denne undervisade icke blott i den tidens vanliga skolämnen utan även i kyrkmusik och — konsten att göra vers! Robert visade ingen ovanlig begåvning, och särskilt i musik var han alldeles ohjälplig, vilket man anmärkt såsom egendomligt hos den, som var ämnad att bli en av världens mest musikaliske visdiktare.

Han skildras för övrigt vid denna tidpunkt såsom en allvarsam, osällskaplig och tafatt gosse, Ingen — allra minst han själv — anade den rikedom av älskvärdhet, lidelse och fantasi, som låg förborgad någonstädes i hans varelse. Han gick och upprepade för sig själv Allan Ramsays versar och tänkte att det var något övermåttan vackert — de gamla skotska balladerna sjöngo trolskt och lockande i hans öron — det fagra, vänliga landskapet smekte hans sinnen med färger och doft och ljud — inom sig själv kände han att det var något mäktigt och innerligt, som ville fram och ut i världen. Men aldrig kunde han komma att tänka en så galen tanke som att han, fattige Robbie Burns, skulle kunna skriva vers »likt folk som läser grekiska och latin».

Det behövdes en inverkan utifrån för att väcka honom till medvetande om sina inneboende krafter, och denna kom i gestalt av en ung flicka, som vid andtiden »tog upp» efter honom, när han gick och skar havre på sin faders gärden. Han har själv

skildrat henne med de vänligaste uttryck, han kunnat finna. Hon var så fin och fager och blid och glad, så att det kan knappt beskrivas, åtminstone icke översättas efter de skotska smekord han använder. När hon talade, »darrade hans hjärtsträngar som en eolsharpa» och hans puls slog vilt, när han fick fatt i hennes hand för att frälsa den från »grymma» tisteltaggar. Dessutom sjöng hon så vekt och fint så att det gick Robert ända in i själen, och han fick en sådan lust att skriva egna ord till melodien av den »reel» (en skotsk dansvisa), hon tyckte mest om. »Och detta var begynnelsen till min kärlek och min poesi,» tillägger han själv, sedan han berättat om »vackra Nell», den första av de många han älskat och skrivit dikter till.

»Vackra Nell» visste emellertid icke om den gärning hon gjort, och ehuru Robert Burns aldrig glömde henne, lika litet som någon annan av sin lidelses föremål, började han snart svärma och dikta för flera andra. Sedan familjen kommit lös från det hårda arrendet vid Mount Oliphant och lyckats nå litet mera välstånd i sitt nya hem i Tarbolton, fick han oftare tillfälle att vistas bland jämnåriga av bägge könen. Den stillsamme gossen hade blivit en ganska vidlyftig yngling, som fann nöje i att röra sig bland smugglare och andra äventyrare samt isynnerhet hade sin glädje i att vara i flicksällskap. »De bästa timmar jag förött, förödde jag bland flickor,» säger han i en av sina visor.

Själv var han ständigt invecklad i minst

ett kärleksförhållande och var för övrigt förtrogen rådgivare åt hälften av alla älskande i församlingen. Det fanns knappt en av de vackra flickorna i trakten, som han icke hedrade med en liten visa, och sedan skrev han en där de voro med allesamman. Hans kärlekshistorier från den tiden tyckas emellertid ha inskränkt sig till månskenssvärmerier, hemliga handtryckningar och vackra visor. Ingen ledde till några allvarsammare följder än ett och annat utbrott av svartsjuka.

Det var på det hela en lycklig tid för Robert Burns, och hans medfödda älskvärdhet, kvickhet och muntra lynne spirade upp i sin första vårlika friskhet. Han var själen i lantliga samkväm och bedårade alla med sina glada infall och sitt varma, vänliga hjärtelag.

Så mycket hårdare drabbade honom de sorger och bedrövelser han därefter hade att gå igenom.

Trots sin flyktighet i allmänhet hade han med djupare lidelse fäst sig vid en ung gårdbrukaredotter Ellison Begbie, till vilken han skrivit flera dikter. Ellison ville dock icke veta av någon förbindelse med Burns och det var i ett tillstånd av djup tungsinthet han lämnade sin faders hus för att tillsammans med sin broder försöka sig med ett eget företag — en linhäcklingsaffär i Irvine, en av huvudorterna för denna folkindustri. Det var väl under intrycket av sin försmådda kärlek, han här började föra ett vildare och mindre regelbundet liv. Han umgicks helst med kamrater av trotsig och obändig karaktär, och hans alltjämt

fortsatta kärleksaffärer voro icke längre av samma platoniska art som förr.

Linhäcklingen fick emellertid ett hastigt slut genom en eldsvåda, som förstörde den därför avsedda byggnaden. Vid samma tid dog Roberts fader, efterlämnande en stor familj med ringa utsikter till bärgning, och nu skulle de bägge äldsta bröderna icke blott försörja sig själva utan även sin mor och flera syskon. De övergåvo det gamla hemmet och övertogo ett nytt arrende vid Mossgiel, några mil därifrån.

2. *Kärlek och sång.*

Robert Burns gjorde sitt bästa att bli en god lantbrukare och en vis man, »trots djävulen, världen och mitt eget kött», såsom han själv säger. Men dåliga skördar och dåliga vanor bragte honom snart åter i allehanda obehagligheter. Allra minst kunde han avstå från att inlåta sig i kärleksförbindelser med unga flickor i grannskapet och en av dessa blev moder till hans första barn. Dylika snedsprång från den lagstadgade vägen belades den tiden med offentliga kyrkostraff, och även Burns måste underkasta sig denna skam. Han hämnades med bitande kvicka satirer på vers över det presbyterianska prästerskapets skenhelighet och hyckleri — »Helige Willies bön», »De två herdarna», m. fl., alla mycket livfulla, träffande och genomflutna av den käckaste humor.

Några av de allvarliga brittiska levnadsteck-

narna hava mycket strängt bedömt detta dristiga skämt med de vördiga herrarna. För en utlänning synes det däremot fullt berättigat i sin opposition mot det själatyranni och anspråksfullhet, som verkligen rådde bland den tidens skotska prästerskap, och man kan icke underlåta att beundra den unge mannen av folket, som kunnat höja sig till en så överlägset humoristisk kritik.

Att han fullt förstått att uppskatta de älskvärda sidorna av det presbyterianska livet i hans omgivning, har han för övrigt visat i sin behagfulla dikt om »Lantmannens lördagskväll».

Det var de ovan nämnda satirerna mot kyrkan, som först gjorde hans namn bekant i den kringliggande trakten. De gingo från hand till hand och framkallade överallt bifallslöje eller surmulen ovilja. Under intrycket av denna begynnande ryktbarhet började Burns själv få en stadgad övertygelse om sin poetiska förmåga, och då han icke hade annat än motgång som lantbrukare, fann han att han måste bygga sina livsförhoppningar på de inre krafter han kände sig äga.

Från hösten av 1784 till maj 1786 har han också diktat en hel del av sina bästa stycken. Utom de förut omtalade härstamma från denna tid åtskilliga humoristiska och livliga epistlar på vers till jämnåriga umgängesvänner samt den i hög grad förträffliga, överdådigt dramatiska och levnadsfriska dikten »De muntre tiggarne».

Denna dikt har av Carlyle, en av Burns' minnestecknare, satts främst av hans poetiska alster, om man frånräknar de egentliga visorna.

Skalden har i en avsides liggande krog sammanfört ett följe laglösa landstrykare av bägge könen.

»En höst, när varje björk stod torr
och Boreas bröt upp från norr
till vild och stormig ritt,
när hagelmoln för störtskur brast
och köldens tänder beto vasst
och allt av rim var vitt
— en lustig tiggarflock, som satt
i Nansies krog vid brasan,
drack upp sin sammantiggda skatt
av lump till sista trasan.
De klunka och dunka
i bänkarna med stop,
de skåla och skråla
och skratta allihop.»

Trots elände och allt tar det lustiga sällskapet livet glatt, och var och en sjunger sin egen visa, i vilken han skildrar sitt speciella yrke i de mest målande drag. »Ämnet hör till de lägsta i naturen,» säger Carlyle, »men det visar så mycket klarare skaldens gåva att höja det till konstens värld.»

Åtskilliga andra mycket intressanta dikter av liknande slag kunde anföras från denna tid. Det är emellertid de egentliga visorna, The Songs, som beteckna det högsta av hans diktning. De äro bildade efter de gamla skotska balladerna och bygdevisorna och hava ofta samma omkväden som dessa. En del av förebilderna hade ett rått och ytterst lättfärdigt innehåll. Hos Burns finner man visserligen ingen skräck för det naturliga, och hans visor röra sig om samma ämnen som de gamla balladerna, kärlek och vin, men de äro fyllda av

en så finkänslig innerlighet och en så frisk humor, att man skall vara en engelsk moralist för att känna sig bortstött från även de djärvaste ämnen de behandla.

Kärlek först och kärlek sist, det är det huvudsakliga i dessa visor — icke blott kärleken till kärestan eller rättare kärestorna, ty de voro nästan så många som legio, utan till allt som mötte honom. För Robert Burns' blick är så gott som allting vackert, allting intressant och älskvärt. De vilda, mossiga bergen, de ringlande strömmarna med alar och björkar vid stränderna, de ödsliga myrarna, där kärrfåglarna flyga upp, de fattiga tegarna och de fattiga små stugorna — allt är så friskt och härligt och värt att besjungas på det välvilligaste sätt. Och alla människor och alla varelser — det finnes icke en, om än aldrig så obetydlig eller förkastad, som icke är värd sin egen visa.

»Gamla Mailie» ligger på sin dödsbädd och förmanar de kringstående att se väl om hennes lamm, så att det inte lider någon skada när det blir ensamt i världen och utan stöd.

Den olycklige »Jock Rabb» går och letar efter sin älskare »Eppie M'Nabb», och när han får veta att l a i r d e n (godsherren) just står och kysser henne i trädgården, säger han blott att hon »är välkommen igen till sin egen Jock Rabb», och först när hon låter hälsa honom, att hon »för alltid glömt honom och förnekar honom», blir han förtvivlad och utropar: »Du har krossat hjärtat på din egen Jock Rabb.»

Den vandrande birfilarn Willie, som jämt går och gnider och filar på sin kära fiol, är kommen till marknaden och spelar för marknadsfolket. Han träffar några glada sällar, som vilja förmå honom att sälja »fiolen så fin» och i stället köpa vin. Den obeständige spelmannen kan icke motstå frestelsen, men när han skall till att skiljas från sin kära fiol, komma honom de »salta tårarna» i ögonen och han utbrister:

»Och sålde jag min fejla,
det vore tokeri,
för mången en hejsansdag
tillsamman hade vi!»

Icke desto mindre återfinner man honom något senare i krogen vid Crochallan, där han sitter främst vid bordsändan och spenderar laget runt av köpeskillingen för fiolen. Man kan tänka sig den ånger och förtvivlan som skall följa — han har sålt sin trogne kamrat i lust och nöd. Emellertid står alltid en vän vid hans sida och säger: »filande gnidande Willie, I är välkommen hem till mig», såsom det heter i omkvädet. Det är något i denna humoristiskt rörande visa, som erinrar om Burns' eget öde. Han var icke den som sparade på sin konst — han kastade bort både den och sitt anseende och sig själv för glädjen i ett muntert lag. Sedan kom grämelse och ånger och förkastelse från allt anständigt folk. Men alltid fanns det någon som icke räknade så noga med den älskvärde och obetänksamme spelmannen, utan bad honom »välkommen hem till sig». Och så gör hela

den anglosaxiska världen än i dag, ehuru dess moralister söka lägga band på sin medkänsla för att icke släppa något efter på budorden. Det är rätt komiskt att se de varningar några av hans levnadstecknare giva sig själva för att icke låta bedåra sig.

I en annan visa får en ung tös giftermålsförslag från en främmande man. »Jag är min moders enda barn, och jag är blyg bland främmat folk, ser herrn — jag är för ung att giftas än, jag är för ung att giftas än, ser herrn,» svarar den stackars flickan och beskriver allt obehag hon skulle ha av att ligga i samma säng som en man. »Men om ni kommer den här vägen fram litet senare, så skall jag vara en sommar äldre, ser herrn — jag är för ung ännu — det vore synd att ta mig från min mamma än!»

På ett annat ställe kommer »Duncan Gray» dragande för att fria. Men »Maggie» knyckte på nacken och såg obekant och skygg ut och bad Duncan hålla sig på avstånd. »Duncan grät och Duncan bad» men »Meg var döv som Ailsa Craig.» Till slut tröttnade Duncan. »Skall jag gå här och dö som en galning för en högfärdig jänta,» tänkte han — »hon kan gärna för mig få gå åt — Frankrike.» Nu var det Maggies tur att ödmjuka sig. »Hur det gick till, må doktorerna ge besked om,» heter det, men »Meg blev sjuk och han blev frisk.» Duncan var emellertid en beskedlig gosse och lät tala vid sig, »han ville icke bli hennes död — nu äro de krya och glada bägge två».

Dylika ämnen i mångfaldig växling från all-

mogelivet i Låg-Skottland har Burns behandlat i en mängd visor. De låta obetydliga nog, när man är nödsakad att återge deras innehåll i prosa och på ett främmande språk. Men i sin ursprungliga form äga de ett oförlikneligt behag genom originella ordmålningar på det uttrycksfulla skotska landsmålet samt genom de klingande, okonstlat, fulländade rytmerna. När man läst en av dessa små visor, glömmer man den icke lätt, den sjunger en länge i öronen och man får då och då lust att slå upp i boken för att återknyta bekantskapen.

Av samma intagande verkan äro många av visorna till de snart sagt oräkneliga flickor, som mött Robert Burns på hans väg och kommit hans hjärta att slå fortare. När man läser dessa visor, får man nästan det intrycket att han oundvikligt blev förälskad i första bästa unga flicka han såg — icke flyktigt, utan verkligt djupt och innerligt, ty samma sanna och uppriktiga känsla talar ur dem alla, de må vara riktade till Nancy eller Peggy eller Phemie eller »flickan som bäddade sängen åt mig». Han var tydligen mer än andra mottaglig för det »evigt kvinnliga», utan att därför vara någon Don-Juansnatur, som fann ett raffinerat behag i att växla föremål för sin erotiska fantasi. Han kunde helt enkelt icke motstå en ny art av kvinnlig älskvärdhet, även när han var innerligt bunden på ett annat håll, och han hade i detta fall, ehuru i några fall karaktärsfast nog, icke tillräcklig självbehärskning att undertrycka en ny uppspirande känsla för att icke grumla en annan. Åtskilligt i hans liv ger vid handen att han i själva verket

hyst en långvarig och på sitt vis trofast lidelse för minst två kvinnor på en gång.

Denna dubbelhet eller snarare mångdubbelhet kom honom tyvärr att inverka olycksbringande på några kvinnors öden, och hans högt utvecklade benägenhet för självrannsakning bragte honom själv ånger och förtvivlan över det onda han vållat andra. Möjligen skulle han icke lätt blivit den i förtid brutne och djupt olycklige man han blev, om han icke gått och burit på minnet av den stackars Höglands-Mary, som han gjort så mycket ont och besjungit så varmt och vackert.

De många vackra visorna till de många vackra flickorna hava emellertid ingenting förlorat i friskhet och behag, fastän ömheten är så frikostigt fördelad på alla håll. Burns hade så rika källor av lidelse, att den fullt räckte till åt de många. För honom fanns under himmelen ingenting skönare, mera behagfullt och älskvärt än dessa fattiga lantflickor — de förde sig så utomordentligt intagande, deras gestalter voro så utsökt fina, deras kläder sutto så nätt, de voro genomandade av allt ljuvt och milt och vekt som finnes i naturen. Och bakom de klingande melodierna, de smeksamma omkvädena och den lidelsefulla rytmiken är det som man hörde ett ständigt viskande bakom husknutar och busksnår, hemliga kyssar och trohetslöften. Och så komma smärtsamma skilsmässor och trohetsbrott och ånger, sorg och förtvivlan — allt i de mest melodiska och själfulla tongångar.

Med nutidens herrskapsklädda lantflickor i minnet har man svårt att tänka sig »vackra

Phemie» eller »fina Jenny» såsom några så utomordentligt gudomliga varelser. Man måste tänka på tafatthet och klumpighet i förening med försöket att se förnäm ut. Men det är sannolikt så, att alla varelser kunna se behagfulla ut, om de röra sig otvunget i den dräkt och den krets där de höra hemma. Burns har i alla händelser icke givit sina flickor några egenskaper de icke äga — han endast beundrar allt som tillhör dem. De äro icke egentligen idealiserade, endast sedda med den mest förälskade blick, som är möjlig. Och skaldens kärlighet är så smittsam, att man låter alla invändningar fara och tycker som han.

3. Tolv visor av Burns.

Såsom förut antytts beror det intagande intrycket av Burns visor till stor del på det uttrycksfulla språket och den sjungande rytmiskt fulländade vistonen. Slikt är omöjligt att återgiva i översättning annat än högst bristfälligt.

Dessutom finnes det så mycket i Burns' poesi av det där endast halvt artikulerade, i vilket en stor skald förmår inlägga det finaste och skönaste av allt vad tankar och känslor heter, utan att i tydliga ord uttala det — allt beror på tonfallen och ordsammanställningen, som ger anledning till aningar och stämningar av samma slag, som dem skalden själv har känt. Sådant är naturligtvis alldeles absolut oöversättligt.

Det är därför under den starkaste reservation

mot att döma skaldens värde efter nedanstående försök, som det här meddelas några översättningar — icke valda, ty det vore lönlös möda att välja bland det bästa, vilket vanligen är svårast att överflytta — utan »tagna ur högen».

De höra icke alla till Burns' ungdomstid, men införas dock här för sammanhangets skull.

Vackra Peg.

En gång jag står vid grinden vår,
när skymningen är nära,
vem får jag se, om inte just
den vackra Peg, min kära!

Hon vandrar hän så fin och vän,
mer vän kan ingen finnas,
med smärt gestalt, i skick och allt
lik kärlekens gudinnas.

Vi följde stranden, hand i hand,
där älvens vågor strömma.
Hur underbar den stunden var,
det kan jag aldrig glömma!

Glad var hon.

Glad, glad och vänlig var hon,
glad i kök och glad i sal,
glad vid stranden av Ern
och glad i Glenturits dal.

Vid Auchtertyre står eken grön
och björkar stå vid Yarrows våg,
men sådan tös som Phemie var
ej Yarrowdalen såg.

Som blomst i maj hon var att se,
och likt en sommardag hon log.
Hon trippade så lätt vid Ern
som trast på gren i skog.

Som ull av lamm så vit och vän
och mjuk och fin i hyn hon var.
Mer ljuv än solens var en glimt
från Phemies ögonpar.

I Lågland har jag färdats vitt,
bland Höglands berg och hundra näs.
Men Phemie var den vänsta tös,
som trampat daggigt gräs.

Glad, glad och vänlig var hon,
glad i kök och glad i sal,
glad vid stranden av Ern
och glad i Glenturits dal.

Kom till bakdörrn.

O, vissla, så kommer jag
till dig, min vän,
o, vissla, så kommer jag
till dig, min vän!
Och bleve de gamla så
galna än,
o, vissla, så kommer jag
till dig, min vän!

Och kom till bakdörrn
när du går till mig,
och kom till bakdörrn,
när du går till mig!
Och kom till bakdörrn,
låts ingenting om
och låts som det ej var
till mig du kom!

Det hårda ödet.

Det hårda ödets vind slog ned
till marken mina blad, o!
Det hårda ödets vind slog ned
till marken mina blad, o!

Min stam var fin, min knopp var grön,
min blomma växte glad, o!
Och frisk föll dagg, och solen göt
kring mig sitt milda bad, o!

Men ödets hårda nordanstorm
förfrös min blommas blad, o!
Men ödets hårda nordanstorm
förfrös min blommas blad, o!

Min Harry han var stolt och glad.

Min Harry han var stolt och glad,
mer ståtligt växt än andra män.
Nu är han jagad långt åstad,
han kommer aldrig hit igen.

O, för honom här igen!
O, för honom här igen!
Jag gåve allt Knockhaspies land
för Höglands-Harry här igen!

När alla andra gått till sängs,
jag vandrar sorgsen ute än
och sätter mig och gråter titt
och önskar Harry hit igen.

O, hängde de i galgen högt
de skurkar, som förföljt min vän,
jag kanske kunde än få se
min Höglands-Harry här igen!

O, för honom här igen!
O, för honom här igen!
Jag gåve allt Knockhaspies land
för Höglands-Harry här igen!

Och gott öl kom.

Och gott öl kom och gott öl for,
för gott öls skull har jag sålt mina skor
och satt mina strumpor i pant i en bod
— med gott öl håller jag upp mitt mod.

Sex oxar jag hade i ok för min plog,
de trivdes så tämligt och drogo bra nog
— jag sålde dem en efter en si så där,
med gott öls hjälp jag sorgen bär.

Och gott öl har gjort mig så arm som jag är
och haft mig att komma min piga för när
— för gott öls skull i stocken jag stod,
— med gott öl håller jag upp mitt mod.

Och gott öl kom och gott öl for,
för gott öls skull har jag sålt mina skor
och satt mina strumpor i pant i en bod
— med gott öl håller jag upp mitt mod.

Devondalen.

Hur fagert det är vid den ringlande Devon,
bland blomster och lövskog hur fagert det är!
Men fagrast av blomster vid stranden av Devon
är knoppen, som växer på branten vid Ayr.
Må morgonen milt på dess rodnande krona
strö daggdropp och sol på dess spirande blad,
må vårregnet vänligt de växande skona,
men nära dess rot med förfriskande bad!

O, skonen den unga, I vingmörka vindar,
som komma med skymningen öster ifrån,
och bliv henne fjärran, du mask, som dig lindar
kring allt, som är skönt och som lockar till rån.
Om Frankrikes kungliga liljor man talar
och ros, som i Albions hjärtvapen står;
mer vän vet jag en under björkar och alar,
där Devon, där Devon den ringlande går.

Macphersons farväl.

»Farväl, min cell, farväl i frid,
du var mig mörk och trång
— ej lång skall bli Macphersons tid
inunder galgens stång!»

Så stolt och käck och utan skräck,
så trotsig var hans gång.
Han sjöng och tog i dans ett språng
allt under galgens stång.

»Allt kött är hö, en var skall dö
— vad är att dö för män,
som dödens hot i kamp gått mot!
Jag trotsar honom än!

Tag dessa band ifrån min hand
och bringa mig mitt svärd
— den bästa hand i Skottlands land
skall se, vad min är värd!

Jag levt ett liv av strid och kiv,
mig svek till galgen för,
och endast ett mig grämer hett:
att utan hämnd jag dör.

Nu hälsar jag farväl till dag
och berg och dal och sjö

— en feg nämns den bland stolte män,
som icke vågar dö!»

Så stolt och käck och utan skräck,
så trotsig var hans gång
— han sjöng och log och tog sitt språng
inunder galgens stång.

*Tibbie Dunbar.**

O, vill du gå med mig,
skön Tibbie Dunbar,
o, vill du gå med mig,
skön Tibbie Dunbar?

Vill du fara i vagn
som en lady far
eller gå vid min sida,
skön Tibbie Dunbar?

Mig kvittar det lika,
att far din har pengar
och släkten din titlar
och åkrar och ängar,

men säg, du vill ha mig
så litet jag har,
och kom som du står där,
skön Tibbie Dunbar!

Du dal vid vackra Doon.

Du friska dal vid vackra Doon,
hur kan du blomstra, väna dal?

* Denna visa finnes förut omskriven på svenska i den bekanta sången:
»Säg, vill du mig följa,
skön Anna Marie.»

Du fågel, varför sjunger du?
Min själ är sjuk och full av kval!

Din muntra sång bland rosorna
har sorgen till mitt hjärta sänt,
den minner mig om lyckans tid,
som gått, men aldrig återvänt!

Jag strövade vid vackra Doon,
där ros med benved slingras in.
Var fågel om sin kärlek sjöng,
detsamma gjorde jag om min.

Med hjärtat glatt jag bröt en ros,
hur skön min fagra törnros var!
Då kom det en, som stal min ros,
men lämnade mig törnet kvar.

Än en kyss.

Än en kyss, och så ett sista
avsked, du för alltid mista!
Djupt i hjärtat vill jag bära
dig med trofast sorg, min kära.
Den en glimt av hopp ledsagar,
är en dåre, om han klagar.
Mig mot sorgerna skall värna
ingen glimt från hoppets stjärna.

Men mitt val jag vill ej klandra,
du var mera ljuv än andra,
svår att motstå, svår att mista,
värd att älskas till det sista.
Hade vi ej mötts i livet,
ej så blint och övergivet
blevo till varandra knutna
— ej vi skildes hjärtebrutna.

Så farväl, du var mig kärast,
skönast, ljuvast, renast, skärast!
Så farväl! Och dig tillstädje
lyckan allt av livets glädje!
Så farväl och så den sista
kyssen, du för alltid mista!
Djupt i hjärtat vill jag bära
dig med trofast sorg, min kära!

Förnöjsam med litet.

Förnöjsam med litet och glad att få mer,
— när sorgen och nöden i synen jag ser,
jag ger dem ett rapp, om de hindra min gång,
med en bräddad mugg öl och en skotsk gammal sång.

Ibland störa härjande tankar min frid,
men mannen är stridsman och livet är strid,
mitt glättiga lynne är mynt i min pung,
min frihet är adel, ej skänkt av en kung.

Ett år av betryck, skulle det bli mitt fall?
En natt i ett gille och sorgen är all!
När målet, det sköna, för resan är nått,
vem tusan vill tänka på vägen han gått?

Låt lyckan, den blinda, få ragla omkring,
ifrån mig som till mig, det gör ingenting!
Jag ropar åt nöjet: välkommen, min vän!
Åt mödan: välkommen, välkommen igen!

4. Ärans dagar.

Ej långt från Burns' hem i Mossgiel låg den lilla köpingen eller byn Mauchline, och där bodde en hel del unga flickor, vilka han besjungit allesamman. »Miss Miller är fin, miss Markland

gudomlig, miss Smith har förstånd och miss Betty är en bra flicka — man vinner skönhet och förmögenhet med miss Morton, men Jean Armour är juvelen bland alla för mig,» heter det i en av dessa visor.

Jean Armour, dotter till en hederlig murarmästare, ägnade han också i all synnerhet sin hyllning, vilken år 1786 ledde till en hemlig trolovning med skriftligt erkännande av att den skett — en art äktenskap, som den tiden till en viss grad hade gällande kraft i Skottland ehuru de, om de ej ingingos med föräldrars samtycke, synas ha varit straffbara! Hennes fader ville emellertid icke veta av förbindelsen med Burns, som förmodligen icke åtnjöt anseende för stadighet i grannskapet. Jean tvingades att slå upp med sin trolovade och sönderriva det hemliga kontraktet. Lagen sattes i rörelse. Burns måste leva som flykting och hålla sig dold hos sina vänner. Några månader därefter blev Jean moder till tvillingar.

I allt detta synes efter nutida begrepp icke synnerligt mycket att förebrå de bägge unga människorna — skulden faller snarare på den brutale och egensinnige faderns sida. Men Burns' beteende får ett mycket egendomligt utseende, när man erfar, att han just vid samma tid som det hemliga äktenskapet med Jean kommit till stånd, firat en snarlik akt med en annan flicka, Mary Campbell, samma flicka som han sedan besjungit under namnet »Höglands-Mary». De möttes vid stranden av Ayr och där tvättade de sina händer i strömmen och lovade varandra evig trohet, i

det de höllo en bibel emellan sig. Man har sedermera återfunnit denna bibel och där anträffat några skrivna rader av Burns' hand: »Och I skolen icke svära falskt vid mitt namn, jag är Herren,» samt ett annat bibelspråk av samma innehåll, vilket visar att det varit så allvarligt menat, som gärna är tänkbart. De bägge namnen, som ursprungligen stått under dessa bibliska varningsord, voro emellertid till hälften utplånade, och man har därav dragit den slutsatsen att den stackars Mary vid underrättelsen om att hon var bedragen förintat dessa vittnen inför Gud om trofasthet till döden. Burns var just stadd på hemfärd, när de möttes vid Ayr, och Mary återsåg aldrig sin bedräglige trolovade. Hon gjorde några månader efteråt en resa i förhoppning att ännu en gång få se honom, men dog på vägen av feber.

Det säges, att kärleken till Höglands-Mary trots allt varit den djupaste lidelse Burns någonsin haft, och den lämnade spår efter sig av ånger och sorg, som varade ända till livets slut. Han nämner henne aldrig annat än i sina visor — till »Mary i himlen» och många andra, men dessa vittna otvivelaktigt om de samvetsförebråelser han känt och den saknad han aldrig kunde besegra. Ännu så sent som 1792 ägnar han henne en av sina vackraste sånger.

Icke desto mindre synes han hava kunnat bibehålla en varm och innerlig känsla även för Jean Armour, vilket framgår av många uttalanden i hans brev. Så mycket underligare är det att höra, att han samtidigt med dessa bägge allvarligt menade

förbindelser knutit ännu en tredje, vilken dock måtte varit av flyktigare art.

Alla dessa olyckliga förhållanden bragte Burns till förtvivlan, och han såg ingen annan utväg än att draga ur landet. Han beslöt att söka sig anställning i Västindien och hade redan börjat underhandla med personer, som kunde skaffa honom en sådan, då den vändning i hans öden inträffade, som med ens hjälpte honom ur alla yttre trångmål för tillfället, gjorde honom till en ryktbar man och förde honom som ärad gäst in i Skottlands bästa kretsar vid den tiden.

För att fylla sin reskassa uppmanades han nämligen av några vänner att låta trycka sina visor och andra dikter. En subskription sattes på förhand i gång för att betrygga företaget, och efter några månader utkom det lilla häftet från ett tryckeri i den närbelägna staden Kilmarnock. Dess rykte spred sig genast som en löpeld från grevskap till grevskap. »Gammal och ung, hög och låg, den allvarsamme lika väl som den glade, lärd och olärd, alla voro lika intagna och hänförda,» säger en av Burns' samtida.

Han började nu uppmärksammas av lantadeln, och även till Edinburgh hade diktsamlingen letat sig väg och väckt den livligaste beundran, det livligaste intresse för författarens person. Det var en i hög grad välvillig recension i en där utkommande tidskrift samt några uttalanden av en ansedd lärd därsammastädes, som föranledde Burns att överge sin utvandringsplan och i stället söka sin lycka i huvudstaden.

På senhösten 1786 anlände han till Edinburgh och mottogs genast från början som »säsongens lejon». Icke blott hos den tidens litterära och akademiska storheter, utan även i de högsta adliga kretsar mötte honom den bästa välkomst, och han rörde sig i den nya omgivningen med en säkerhet, som man icke skulle tilltrott den unge mannen av folket — »Plogmannen från Ayrshire», såsom han nu började kallas.

Han beskrives från denna tid såsom en starkt byggd och välvuxen man med utseende och dräkt av en aktningsvärd och särdeles förståndig gårdbrukare. Ingenting utom hans stora svarta ögon, vilka otvetydigt vittnade om snille och tankekraft, utvisade att man hade en utomordentlig personlighet framför sig. Hans rörelser voro trygga och bestämda samt fria från all tafatthet. Hans konversation skildras av alla såsom alltigenom genial, växlande mellan humor och äkta patos, full av infall och originella tankar. Av de egenskaper han vid sina samtal lagt i dagen hava några av hans samtida dragit den slutsatsen att han varit långt mera storartat anlagd än de enkla visorna giva vid handen och att han på vilket andligt område som helst skulle blivit något utomordentligt, om han fått tid och tillfälle. Detta vore icke heller så osannolikt, eftersom förmodligen poetisk förmåga icke är genom en bestämd gräns skild från andlig kraft i allmänhet.

Trots den verkliga beundran han utan tvivel ingivit den förnäma världen i Edinburgh, var den uppmärksamhet man visade honom troligen till

största delen ägnad hans egenskap att vara ett underting, en ovanlig företeelse — man skulle säkert vänt honom ryggen, ifall det kommit en ännu märkvärdigare person till staden — t. ex. en indisk rajah eller något ditåt. För övrigt lät man honom nog känna att han icke hörde till kretsen och något verkligt handtag från de stores sida hade han icke att vänta.

Burns kände säkert sin fåfänga smickrad av allt det uppseende han väckte och det erkännande han mötte, men samtidigt reste sig hans starka självkänsla mot att behandlas som ett intressant förevisningsföremål, och detta tör ha varit anledningen till den strävhet han stundom visade. Hur disharmonisk han även under dessa ärans dagar i själva verket känt sig framgår av hans dagböcker, i vilka han bittert uttalar sig om det skeva i sin ställning och på ett ingalunda välvilligt, men särdeles träffande sätt upptecknat sina omdömen om de nedlåtande personligheter han mött i salongerna.

Från det stela salongslivet ryckte han sig också titt och ofta lös och sökte sig ett friare umgänge bland de glada dryckesbröderna i medelklassens klubbar och värdshus. Han mottogs naturligtvis med öppna armar och kunde i denna omgivning lämna sin humor och kvickhet lösa tyglar. Det antydes av hans levnadstecknare att han även sökt ännu lägre på rangskalan stående sällskap av bägge könen och därvid lagt grunden till senare dagars ohälsa, till dåligt anseende och fördärvbringande vanor.

Den yttre orsaken till hans vistelse i Edin-

burgh var att få en ny upplaga av dikterna utgiven från trycket, och sedan denna på våren 1787 utkommit fanns ingen anledning att längre stanna kvar. Han företog därför under sommaren och hösten samma år en del resor i olika trakter av Skottland. Först ställde han kosan till engelska gränsen och därefter till Ayrshire, varest han gästade Mossgiel, sitt forna hem. Han var nu en helt annan man än för ett år sedan, då han flydde från gård till gård för att undgå fängelset och väl ansågs för en förlorad man av allt anständigt folk i trakten. Nu kom han höljd av ära hem från huvudstaden, där han firats som sitt lands främste skald, han var känd och värderad landet runt, och de ekonomiska utsikter han nu kunde hoppas på, gjorde väl sitt till att skaffa honom aktning hos de fattiga grannarna i hembygden. Han mottogs också med stolthet av sina forna vänner och med krypande ödmjukhet av sina ovänner. Isynnerhet bemöttes han av familjen Armour, som förut så hätskt förföljt honom, med trälaktig efterhängsenhet, vilket av Burns omtalas med uttryck av den största leda. Denna ovilja utsträckte han dock icke till »vackra Jean», dottern i huset som lidit så mycket för hans skull och verkligen tycks ha varit en präktig flicka. De återknöto det gamla förhållandet och hade åter hemliga möten, vilka i sinom tid ledde till förvecklingar, som längre fram skola omtalas.

Sedan Burns ytterligare utsträckt sina resor till de västra högländerna, återvände han till Edinburgh för att söka utbekomma sitt honorar för

diktsamlingen och möjligen även i den hemliga förhoppningen att något skulle göras för honom av dem som smålett så nedlåtande mot honom under hans förra besök.

Men det mottagande han nu rönte var ett helt annat än förra gången. Han var icke längre en nyhet för dagen, man började dra sig för en person med så litet presentabla umgängesvänner, man hade hört ett och annat om hans vilda vanor och om hans satiriska dagboksanteckningar. Det var endast ytterst sällan han numera inbjöds till sina forna gynnare, och han hängav sig i stället så mycket ivrigare åt det fria värdshuslivet och sina »vansinniga lidelser» (Bedlam passions), såsom han själv kallar det.

Bland dessa var lidelsen för det andra könet den mest förhärskande, och fastän han väl bort starkare än någonsin känna sig bunden vid den stackars Jean Armour var han snart invecklad i ett nytt förhållande. Sedan han förgäves ägnat sin hyllning åt ett par unga damer, gjorde han nämligen bekantskap med en viss mrs M'Lehose, vars man övergivit henne och rest till Västindien. Han blev häftigt förälskad och under några månader besökte han henne dagligen och stundligen samt tillskrev henne oräkneliga brev, som andas mycken lidelse och mycken falsk sentimentalitet, en ton som är helt olik det hos Burns vanliga enkelt naturliga sättet att uttala känslor och tankar. De kallade varandra »Sylvander» och »Clarinda», och det tyckes ha varit något uppstyltat i deras förhållande, som väl stämde med det onaturligt

sentimentala i tidsandan, men icke med den anda som genomgår hela Burns' diktning.

Just som Sylvander var i färd med sina dyra försäkringar att »älska Clarinda till döden, genom döden och för evigt», mottog han sorgliga underrättelser om sin övergivna trolovade, Jean Armour. Hon var åter, såsom följd av deras senaste samvaro, på väg att bli moder. Hennes brutale fader hade drivit henne på dörren, och hon stod nu utan huld och skydd. Burns föranstaltade visserligen att hon blev mottagen i en väns hus, men fortsatte ännu en tid förhållandet till Clarinda, »den sköna härskarinnan över skaldens själ».

Sedan han sent omsider erhållit sitt honorar, 9,000 kronor, av vilka han lämnade en betydlig del till underhåll åt sin moder, och sedan han otvetydigt erfarit att intet var att vinna av vederbörande i Edinburgh, fann han emellertid ingen annan utväg än att återtaga sitt gamla yrke såsom gårdbrukare. Han uppgjorde därför kontrakt om arrendehemmanet Ellisland i närheten av Dumfries och det var väl med tanken på att han där behövde en duglig matmor att förestå hushållet, som han erinrade sig sin gamla skuld till »vackra Jean». Han lämnade Edinburgh på våren 1788, och i augusti samma år fullbordade han genom vigsel det i själva verket redan förut lagligt giltiga äktenskapet med henne. Någon anledning att ångra den rättvisa han sent omsider gjort henne fick han heller aldrig, ty trots hans ständiga otrohet minskades aldrig hennes tillgivenhet, och hon blev den förträffligaste husmoder han kunde önskat sig.

5. *Motgångar och död.*

Huru betryckt Burns än må ha varit, när han såg sina förhoppningar krossade och kände sig tillbakavisad från de kretsar, där han nyligen mottagits som hedrad gäst, så synes han dock ha känt en viss tillfredsställelse i medvetandet av att ha handlat rätt och att i alla fall numera vara en oberoende man. Han grep därför det nya värvet an med friskt mod och lätt hjärta.

Själv lade han hand vid utarbetet på Ellisland, gick själv efter plogen och var en god husbonde mot sina tjänare. Hans oroliga vanor följde honom dock även hit. Han var en i hög grad sällskaplig natur och kunde aldrig besluta sig för att rycka sig lös från det muntra dryckeslivet och i stället ägna sig åt lantbruk eller poetisk alstring. Titt och ofta var han gäst hos sina grannar av lantadeln och gårdbrukarklassen, och lika ofta tillbragte dessa en afton på Ellisland. Att döma av samtida beskrivningar och Burns' egna dryckesvisor måtte det vid dessa glada lag gått så vilt till som gärna är möjligt. Det är icke underligt att hans starka hälsa till sist bröts av detta levnadssätt och att gårdsbruket, trots de ansträngningar han verkligen gjorde att sköta det med kraft och förstånd, icke blev som det borde.

När därtill kom att skördarna slogo fel, måste han vara betänkt på att annorledes söka trygga sin familjs uppehälle. Han sökte därför och erhöll även en anställning såsom tjänsteman vid accis-

verket (accis är en art tullbeskattning). Ingenting kunde vara mindre i överensstämmelse med hans människovänliga sinnelag än detta yrke, som hade tycke av en polisspions och tvang honom att draga lagens straff över dem, som kringgingo dess bestämmelser. Det var nog endast för familjens skull han åtog sig det.

Han var dock alltför vekhjärtad att icke själv då och då kringgå sin plikt för att frälsa en fattig stackare. Många historier berättas om de icke alltför listiga knep han begagnade för att hjälpa lagöverträdarna att lura honom själv. En gång skulle han å tjänstens vägnar göra undersökning hos en fattig kvinna, som förehade någonting mindre tillåtligt. Burns infann sig emellertid själv hemligen på förhand för att ge henne en vink. »Kate, är ni tokig,» sade han — »vet ni inte att överuppsyningsmannen och jag äro över er inom fyrti minuter?» Kvinnan tog fasta på vinken och lagade att undersökningen ej ledde till något resultat. En annan gång kom Burns och en medhjälpare till en kvinna, som misstänktes för olaglig brygd. När hon såg dem, smög hon sig ut bakvägen och lät en piga och en liten flicka reda sig bäst de kunde med de objudna gästerna. »Har det varit någon marknadsbrygd här i dag?» — »Nej då, herrn, vi har ingen tillåtelse till det,» sade pigan. Men den lilla flickan visste icke bättre än att hon utropade: »Det är inte sant, för den stora svarta kistan är full av ölbuteljer och mor har bryggt hela natten.» — »Vi ha bråttom just nu,» sade Burns — »men när vi kommer tillbaka

från marknaden, så skall vi se efter i den stora svarta kistan!» När de kommo tillbaka, var naturligtvis den stora svarta kistan tom.

Det är klart att de många resor Burns måste företaga i tjänsteärenden ännu mindre än förr tillläto honom att föra ett lugnt liv och endast voro ägnade att ge ökad fart åt umgänget med dryckesbröder av alla slag, till föga båtnad för vare sig gårdsbruket eller poesien. Det oaktat var hans litterära verksamhet under vistelsen på Ellisland mera betydande än under de bägge besöken i Edinburgh, och några av hans bästa stycken härstamma från denna tid — bland andra den måhända något överskattade dikten om Tam O'Shanter och många förträffliga visor, skrivna för en samling, som då börjat utgivas i Edinburgh.

Under alla dessa resor, sällskapliga samkväm och poetiska utflykter gick det som sagt utför med gårdsbruket, och efter ungefär tre års vistelse på Ellisland beslöt han uppgiva arrendet och flytta in till Dumfries. Detta var likväl som att komma ur askan i elden, ty voro frestelserna till ett tygellöst liv starka därute på landsbygden, så voro de det i ännu högre grad i den lilla småstaden, som hade rikligare tillgång på dryckesbröder och dryckestillfällen samt gästades av en mängd resande, vilka sällan underläto att inbjuda den sällskaplige skalden till sitt värdshus. De vanor han åsamkat sig under sitt föregående liv voro för övrigt numera så ingrodda, att det väl lär vara tvivel underkastat, om han någonsin skulle kunnat lösslita sig från dem. Han började väl också känna

att hans liv på sätt och vis var förfelat så i yttre som inre mening. Förhoppningarna på en sorgfri och aktad levnadsställning hade blivit besvikna, och trots det höga värdet av det han verkligen åstadkommit såsom skald var han nog medveten om att det icke stod i rimligt förhållande till de rika förmågor han kände sig äga. Hans sinne förbittrades alltmer — hans omdömen om människorna och livet blevo allt dystrare, och hans självförebråelser blevo honom en ständig anledning till pina. Den enda utvägen att komma ifrån denna förtvivlade sinnesstämning var att söka upp det muntra sällskapet vid de fyllda glasen.

Han hade dock ännu stunder av poetisk ingivelse, och några av hans sista dikter andas en levnadsfriskhet och ett manligt mod, som stå i bjärt motsats till hans hypokondriska betraktelser i brev. Till dessa friska dikter av den sjuke mannen hör den käcka visan »Förnöjsam med litet» samt den manliga av prof. C. R. Nyblom på svenska översatta »En man är man, trots allt så'nt».

»En kung kan adla en och var,
baroner gör och allt så'nt,
men nämna ut till ärlig karl
— jag tror han låter bli så'nt.
För allt så'nt och allt så'nt,
förnäma namn och allt så'nt
— den stolta känslan av sin kraft
är högre rang än allt så'nt.»

Om den självständighet och den frihetskänsla, som tagit sig uttryck i denna stolta dikt, ock voro ägnade att ge skalden det stöd han behövde för

att kunna uthärda livet, medverkade de likväl i sin mån att göra hans liv olyckligt, i det de till sist utestängde honom från det något så när bildade umgänge, som var att tillgå i grannskapet och som hans sällskapliga och sympatiska natur så väl behövde.

Hans självkänsla hade alltid varit mycket stark, och även under den tid nådens sol kringstrålade honom som varmast höll han sig upprätt, därutinnan olik de flesta samtida skalder, vilka vanligen kommo sig upp genom gynnares ynnest. Med sitt skarpa omdöme fattade han alltför väl det ytliga i samhällets rangskala, kände alltid sin inre jämbördighet eller överlägsenhet i förhållande till de personer han mötte, höga som låga, och dolde icke alltid sin mening i det fallet. Dessutom hade det 18:de århundradets filosofiska kritik över allt hävdvunnet även nått fram till honom i hans avkrok, och han grubblade på sitt sätt över de samhällsproblem, som sysselsatte de flesta mer framstående intelligenser vid den tiden. När därför franska revolutionen bröt lös och spred sina idéer om frihet, jämlikhet och broderskap, mottogs den genast med hänförelse av Burns, och trotsigt obetänksam som han var, sparade han icke de öppenhjärtigaste uttalanden på vers och prosa. Han gick t. o. m. så långt att han såsom skänk till lagstiftande församlingen i Paris sände fyra kanoner, vilka tillhört ett beslagtaget franskt smugglarfartyg och fallit på hans lott såsom pris — något som höll på att kosta honom hans tjänst. Allt detta medan hans vänner och bekanta av de

högre klasserna voro besjälade av den djupaste skräck och avsky för Frankrike och revolutionen. Allt var förlåtligt, även de vildaste utsvävningar, men att öppet och av fullaste hjärta uttala sin övertygelse om frihetens och jämlikhetens rätt, det kunde icke förlåtas. Burns levde under sina sista år utestängd från annat sällskap än sådant som icke kunde förlora något på att umgås med »jakobinen».

Denna förvisning gjorde sitt till att förbittra skaldens liv, som redan dessförutan var tillräckligt förbittrat av ekonomiska bekymmer. Han var dessutom sjuk och bruten till kropp och själ. Det gick allt mera utför för honom i alla avseenden, och till sist hade han endast att välja på »tre befrielsens portar», såsom Thomas Carlyle säger — »klart uppfattad poetisk verksamhet, vansinne eller döden». Det blev denna sista port som i förtid öppnades för den olycklige mannen. Han avled den 21 juli 1796, endast trettiosju år gammal.

Knappt hade underrättelsen om dödsfallet spritt sig, förrän ett allmänt omslag inträffade i sättet att betrakta den länge missaktade skalden och hans verk. Man fick plötsligt ögonen öppna för de ovärderliga skänker han givit sin samtid och eftervärlden, och såsom vanligt belönade man med en präktig begravning den livsgärning man icke förstått att fullt uppskatta förrän det var för sent att giva den det stöd och den uppmuntran, som ligger i en allmänt uttalad sympati.

Alla levnadstecknare och litteraturhistoriker synas vara ense i att uppskatta det höga värdet

av Burns' diktning och den stora betydelse han haft för vårt århundrades litteratur, i det han var den förste som på allvar bröt med den förstelnade och förstelnande franska smaken samt med de friska naturliga källsprången i sina visor gav nytt liv åt den nationella brittiska poesien, vilken sedan genom Wordsworth, Scott och Byron kom att mäktigt gripa in i hela Europas kulturliv. Även därutinnan tyckas alla vara ense att Burns aldrig blev vad han kunnat — att hans liv och diktning äro att betrakta som en stort tilltagen praktbyggnad, vilken förfallit innan den nått till takresningen och står kvar som en skön men vemodsväckande ruin.

Däremot är omdömet om hans karaktär av mångfaldigt växlande art, och man har gjort sig mycken möda att förklara de motsatser av det upphöjda och förnedrade, som hans liv i så rikt mått erbjuder. »Vilken ande av motsägelser! Ömhet, råhet, finkänslighet, sinnlighet, det upphöjda och det låga, det smutsiga och det gudomliga!» — utbrister lord Byron efter att ha läst en del av sin föregångares och själsfrändes brev, vilka han säger vara uppfyllda av »förbannelser och slippriga dikter». Av allt att döma har Burns också åtminstone vid vissa tidpunkter varit en slav av de grövsta sinnliga njutningar och levat ett i några hänseenden verkligt ovärdigt liv. Så mycket sällsammare är det att han kunnat bibehålla så mycket av sitt människovärde och varit i stånd till yttringar av den renaste finkänslighet och sannaste själsadel.

Särskilt sällsamt är det självmotsägande i hans förhållande till de kvinnor, han verkligt älskat.

Han betraktade dem synbarligen icke såsom endast leksaker och njutningsföremål — han hade nog för ögonblicket all den känsla av offervillighet och hängivenhet, som tillkommer verklig kärlek. Men ändå gjorde han sig skyldig till den svåraste trolöshet, icke emedan han av naturen var falsk, utan emedan en övermäktig lidelse drev honom in i förvecklingar han icke kunde behärska.

Det är väl i själva verket lönlös möda att söka efter förklaringsgrunder till en dylik dubbelhet i karaktären, vilken säkert ehuru i olika grad och av olika art är att återfinna hos alla människor. Att döma eller söka ursäkta är ännu mera lönlöst. Man måste nöja sig med att påvisa bristerna vid sidan av de ädla egenskaperna, låta skuggorna bryta sig mot de vänligt belysta dragen av den personlighet, man vill teckna med sympati, men även med sanning. Månne det icke på det hela taget är ägnat att väcka den största medkänsla, när man ser en i grunden ädel natur i strid med oädla drifter bevara det innersta och bästa av sitt väsende? Att detta varit fallet med Robert Burns måste var och en medgiva som gjort bekantskap med hans liv och diktning, där trots alla förvillelser den älskvärdaste finkänslighet och den varmaste människokärlek höra till de mest förhärskande dragen.

Från början av 1890-talet.

Vid förnyad genomläsning av ovanstående levnadsteckning har jag funnit den icke fullt värdig sitt föremål. Den har icke inträngt i djupet av denna personlighet. En av mina recensenter, Axel Danielsson, den bekante socialisthövdingen, anmärkte i tidningen »Arbetet» att jag antagit en väl mycket moraliserande ton. Jag tyckte det verkligen

själv redan under utarbetningen, men gjorde till självförsvar följande reflexion: om man även själv slarvar bort sina förmågor, är detta väl ej tillräckligt skäl för att icke ogilla att en annan gör det — vi äro i det fallet ogillansvärda bägge två. Numera är jag mer än någonsin obenägen för varje moraliserande och börjar tycka att A. Danielsson hade rätt. Till förklaring av bristerna i denna levnadsteckning, av vilken verkligen det tycks att m:r Johanssons »Levernesbeskrivning» kunde vara en ganska träffande parodi må emellertid följande anföras:

Någon gång i början av 1890-talet anmodades jag att giva ett bidrag till samlingsverket »Verdandis Småskrifter», redigerat av David Bergström. Jag biföll och sade att jag vid tillfälle skulle skriva något om Robert Burns, som jag redan då kände till något litet. Emellertid förlade jag företaget till en obestämd framtid, grubblade ej mycket däröver, ehuru jag gjorde några svaga försök att förskaffa mig lämplig litteratur till underlag för levnadsteckningen. Allt vad jag lyckades uppspåra var en monografi av den brittiske prästen Sharpe, en essay av Carlyle, några engelska handböcker i litteratur, Burns' egna anteckningar i en Tauchnitzerupplaga av hans verk samt vad som stod om honom i Ahnfelts »Världslitteraturens historia». Intet av detta kunde, såsom undertiteln på min Verdandiskrift gjorde, inrubriceras bland »Engelska källor» med undantag av Burns' egna anteckningar samt hans poemer själva. En vacker dag kom mig emellertid till handa en ukas från David Bergström, som av sina närmare bekanta med en viss humoristisk rätt brukade kallas »Konung David», »Cæsar» eller »Augustus», av följande diktatoriska innehåll: »Skriften om Burns torde omedelbart insändas till undertecknad — David Bergström.» Jag blev ganska vred och skrev ett lika kortfattat upproriskt svar: jag hade icke åtagit mig att inlämna manuskriptet vid någon viss tidpunkt, man finge vänta tills det behagade mig att göra ett manuskript färdigt. Mauritz Hellberg, som ganska väl kände »Konung David», skrattade hjärtligt såväl åt »konungens» ukas som åt min vrede. Han lär såväl i fråga om Verdandiskrifterna som i »folkriksdagen» på grund av brådska haft för vana att skriva dylika ukaser till vem som helst. Emellertid satte jag mig i vredesmod ned och skrev i hast ihop levnadsteckningen. Om jag haft längre tid på mig och bättre tillgång på litteratur, isynnerhet Burns' dagböcker och brev, torde min levnadsteckning kunnat gå mera på djupet. När jag sedan personligen sammanträffade med David Bergström i Stockholm fann jag honom synnerligen älskvärd och trots sin Cæsariska profil allt utom tyrannisk.

1910

* * *

Strindbergs lyrik.

STRINDBERG har icke skrivit mycket lyrisk vers åtminstone i jämförelse med hans övriga vidlyftiga produktion. Men hans temperament är till sitt innersta väsen lyriskt, för så vitt man med lyriskt temperament menar ett temperament med förmåga att känna starkt, djupt och innerligt.

Hela hans diktning är utom allt annat och isynnerhet — liksom Byrons och Goethes i hans yppersta verk — en »lidelsens poesi», i vilken det personligt upplevda, personligt kända och efterstävade spelar huvudrollen. Överallt i hans skrifter förnimmer man makten av ett energiskt jag, som älskar och hatar, trotsar, sörjer och hoppas. I själva verket lär väl ingen dram eller roman av högt värde kunna undvara denna infusion av personlig lidelse. De diktade gestalterna förbliva döddansande marionetter, tills ett jag inblåser sin levande ande i deras näsa. Den utompersonliga verkligheten kan ingen författare återgiva annat än fotografiskt, men om han är en rik personlighet kan han meddela något av sitt eget liv även åt de med honom själv mest olikartade karaktärer han skildrar. Också känner man alltid den värmande fläkten av den personliga lidelsen även hos Shakespeare och Ibsen, vilka ju oftast omtalas

såsom strängt objektiva skådespelsdiktare. De hava också i den rytmiska dikten visat sig vara så äkta lyriker som någon av alla tiders ypperste, ehuru denna sida av deras författarskap blivit undanskymd av deras dramatiska världsrykte.

Strindberg betraktas vanligen såsom de antipatiska känslornas skald framför allt. Också har väl knappt någon av hans föregångare förmått giva ett så energiskt uttryck åt hatet, trotset, vämjelsen och föraktet — den enda vore väl Jonathan Swift, vars vämjelse och förakt för människosläktet mynnade ut i vanvettet. Men Strindberg är ingalunda främmande för de känslor som binda människorna tillsamman i sympati och solidarisk växelverkan. Hur våldsamt han än misshandlat kärleken, slitit de förskönande och fördöljande kläderna från dess sköte och länder, blottat all dess skam och nesa, dess hyckleri och lumpenhet, så har likväl ingen svensk författare skildrat den med en sådan innerlighetens och sanningens makt som han. Andra kunna behandla kärleken med större pietet, beslöja den med alla längtans och aningens drömmar, tillbedja den i hymner och svänga doftande rökelsekar kring dess altar — men vad är allt detta mot den livslevande lidelsen själv i dess friska härlighet, i dess sjukdom och dess förnedring, alltid besudlad av människornas uselhet, men alltid samma starka förstörande eller livgivande kraft i blod och nerver, fantasi, förnuft och vilja.

I Strindbergs tidigare arbeten »Mäster Olov», »Röda Rummet», »Svenska öden och äventyr»,

»Lycko-Pers resa» m. fl. träffar man överallt en djup och mångsidig framställning av kärleken — icke blott dess offervilja och hängivenhet, utan även dess skröpligheter, fåfänga, svartsjuka och galenskaper av alla slag. »Herr Bengts hustru» har av författaren själv under ett senare skede omtalats med ringaktning och han har antytt att detta skådespel skulle vara hopsatt för att skaffa en viss skådespelerska en tilltalande roll. Väl möjligt också att skådespelet i sin helhet lider på en jämförelse med en del andra av Strindbergs dramer, men den heta blodfulla erotiken i skådespelets början med dess dramatiska livfullhet är betagande och återkommer med eller mot ens vilja i minnet, när man tänker sig ung kärlek i dess första friskhet. Den unga Margit är genomgjuten av en så varm och elektrisk kärlekens poesi att man icke alls förvånas av den unge paterns plötsliga och våldsamt framstörtande kärleksförklaring, vilken annars kanske skulle tagit sig alltför romantisk ut. Det är romantik i detta skådespel trots dess moderna tendens, såväl Margit som Herr Bengt och den unge patern äro romantiska gestalter och karaktärer, men det är renässansens varmblodiga, solbrända romantik, icke den vattusiktiga månskenssmäktande, som kom ett par århundraden senare.

I »Giftas» är romantiken icke med längre annat än såsom syndabock, men kärleken är med. Det hycklande, det lumpna och löjliga, det rent rosenrasande och perversa i förhållandet mellan könen skildras med överlägsen satirisk kraft och en bitter

indignation, som erinrar om Tolstoy, men även här möter man den unge guden Eros och allt det friska och mäktiga, som ännu återstår av hans krafter i den sjuka moderna mänskligheten.

I flera av Strindbergs senare dramer samt i romanerna »I havsbandet» och »En dåres bikt» är kärleken en hudflängd, av smärta skälvande kärlek med starkt individuellt tycke. Det är som man hörde den marterades ångestskri under tortyren — den tortyr, som åstadkommes, när två människor, som icke höra tillsamman, med våld hopföras av lidelsen och sammanskruvas av den konventionella skruven. Man kan finna det ohyggligt, men det är dock ett stycke människoliv av äktaste slag, frambesvuret av en våldsamt sjudande diktarkraft och utformat med en säker konstnärlighet, som visserligen ibland vårdslösar sina medel, men alltid förfogar över det geniala greppet, när det gäller att få fram det väsentliga.

Även den allmänna sympatien för allt, som andas och lever, ingår i Strindbergs diktning vid sidan av de repulsiva känslorna. Hans sympati med natur och naturvarelser har flerstädes tagit sig uttryck i präktiga skildringar. Och hans medkänsla för människorna har varit så stark att det väl knappast finnes någon samhällsklass eller art av individualiteter, med vilka han icke känt sig solidarisk och för vilka han icke kämpat med hela sin själs kraft och värme mot de pinsamma och tryckande förhållanden, varav han funnit dem omgivna. För närvarande är han ett med den ensamma, av allt smått och eländigt pinade adelsmänniskan,

som måste dväljas och kväljas bland de råa och futtiga barbarer, varav han finner jorden till största delen befolkad. Och det är adelsmänniskans strid han nu strider, ehuru icke alltid med de adligaste vapen.

Emellertid är det den fientliga och negativa sidan av Strindbergs författarskap, som tilldragit sig största uppmärksamheten — hatet, hånet, föraktet och vämjelsen. Den som älskar något måste försvara det han älskar i denna värld, där allt är statt i anfall, och den som vill försvara, måste slå. Är han därtill nog olycklig att ha en ytterlig finkänslighet, så skall han lida mer av de sår som tillfogas honom och bringas i ett vildare raseri än andra. Och han skall slå omkring sig med ytterlig våldsamhet och icke väja för var han slår, när det gäller att försvara det han skattar högst — den älskade nya idén, som tagit gestalt i honom. Och människorna skola säga: »se hur brutal och hämndfull han är.» Det är nu en gång så, att den måttligt finkänslige kan hålla sig kallblodig under sin omgivnings nålsting, medan den ytterligt finkänslige genom överretning hetsas att bliva motsatsen till vad han förut varit — den hänsynslöse och hårde.

Strindberg har slagit omkring sig med hänsynslös våldsamhet och därvid icke blott mitt i synen träffat alla »tidens gudar», alltifrån den gamla judeguden ända till den moderna guden, nyttighetsteorin, utan även många personligheter och tankar, som han sedan gjort sig all möda att återställa till ära och anseende. Och stundom har

framfarten alltför orättvist och grymt gått ut över varelser, vilka kommit att te sig för honom som inkarnationen av den låghet och orättfärdighet, han hatar, ehuru de snarare kunde betraktas som offer än som skyldiga. Men så går det till i krig, att den oskyldige får lida med den skyldige.

En bekant litteraturkritiker brukar bliva djupt bedrövad och även vred, när han under sin verksamhet såsom recensent träffar på dikter och skildringar av bitterhet och trots. »De avtorka inga tårar för de lidande och elända,» säger han. Men det är icke fromma varningar och förmaningar som skänka tröst åt dem, vilkas lidande är djupt och starkt och icke bara en gråtande sentimentalitet. Det är just sympatien i lidandets och den kämpande lidelsens bitterhet som verkar tröstande och befriande på dem, som lida och strida. När därför ett maktfullt och äkta diktarord ger uttryck åt allt vad de känt, velat och lidit, draga de ett befrielsens andetag och strax är det bättre med dem. Att kunna säga detta ord är just den äkta lyrikens hemlighet. Goethe, Byron och Heine ägde denna hemlighet och hos Strindberg är det den, som gör att hela hans författarskap är så lyriskt, trots allt tendentiöst världsförbättrarbråk och trots det att han endast sällan brukat den lyriska formen.

Man har ingen anledning att beklaga att Strindberg mest uttalat sig genom dramer och berättande dikter, eftersom så många bland dem äro verkliga konstverk. Men onekligen skulle den lyriska formen med dess koncentration och omedel-

barhet varit ett ypperligt instrument och ett ypperligt vapen för ett sådant temperament som Strindbergs. Rytm och klang äro visserligen icke mycket värda, när de icke äro besjälade av en personlighet och icke ordnade av en naturlig konstnärlighet. Men äro de detta, gives det väl knappast någon diktform, som så omedelbart ger uttryck åt ett rikt och djupt själsliv och så omedelbart och kännbart träffar en annans. All dikt är ju i grunden icke annat än förbindelseledet mellan diktarens själsliv och deras, som äga psykisk frändskap med honom — med de övriga kan ingen egentlig kommunikation uppstå. Att förbindelsen genom den lyriska koncentrationen och de rytmiska och musikaliska verkningarna blir mer direkt än annars är väl snarare en fördel än tvärtom. Tolstoy har nyligen till en intervjuare uttalat sig mot den bundna formen, emedan han finner det orimligt att man lägger onödiga band på sina tankar. Men den lyriska formens band äro ingalunda onödiga, likasom det ingalunda är onödiga band man pålägger sig, när man vill skriva god prosa i stället för dålig. Det är icke alls likgiltigt på vad sätt man uttalar en känsla eller uttrycker en tanke och även prosaisten måste ibland begagna medel, som närma sig den lyriska formens koncentration, klangfärg och rytmik, för att giva sin skildring största möjliga energi och åskådlighet. Den som icke kan uttrycka en känsla eller tanke i bunden form utan att fördärva dem, må gärna låta bli, men kan tanken eller känslan sammanfalla med rytm och ordmusik, så att de bliva till ett, tör

den till sin yttre form endast kunna vinna på föreningen.

Olyckligtvis har Strindberg levat i ett land och en tid, i vilka regelpedanteriet å ena sidan och den tomma svulsten å den andra varit alltför mycket i anseende. Det var därför icke så underligt att hans första diktsamling framträdde med ohöljt och öppet uttalat förakt för den form, han för en gångs skull valt. Han tycks här och var nästan med flit vårdslösa versen och fördärvar någon gång därigenom den verkan han velat åstadkomma. Flera av hans i och för sig förträffliga satirer hava på så vis lidit stor skada och flera av hans bästa rent lyriska dikter hava fått skavanker, som i viss mån förringa deras värde.

Det är likväl ingalunda alltid han låter sin i företalet uttalade ringaktning för versen råda. Ibland finner man helstöpta dikter, på vilkas form intet är att anmärka utom dess förträfflighet. Dikten om »Idealet» är en i alla avseenden ypperlig satir mot den tomma och osanna idealism, som alltför länge levat och regerat i vårt lands litteratur. »Olika vapen» är en ännu ypperligare dikt — en blodigt ironisk satir över den förnäma lumpenheten i otadlig riddardräkt, och därtill något mer än en satir, ett lidelsefullt utbrott av den upproriska talangens trotsiga förakt för de futtiga makthavare, som sitta till doms över honom, men i sin inbillade höghet icke värdigas möta honom i öppen kamp, utan föredraga att på hemliga vägar bestraffa honom genom att »blanda vitt i vitt». Det är dessutom i detta stycke en präktig lokalfärg och en

målande klang i rytmen, som i sin mån bidraga till det energiska intryck det gör. Den ståtliga spanska grandezzan i versen ger relief åt den magre hidalgons högmod och värdighet åt den förbittrade mohrens våldsamma hat.

»Lokes smädelser» är en dikt, som här och var lider av författarens styvfaderliga sätt att behandla den lyriska formen, men är icke desto mindre åtskilligt mycket mer värd än en hel mängd berömda svenska dikter.

»Tidens gudar, som jag smädat,
smäda vill jag än en gång,
tidens gudar, som jag hädat,
häda vill jag i en sång.»

Så begynner dikten och därefter smattra smädelserna som örfilar kring de stackars gudarnas öron. Och man har intet medlidande med dem, ty de representera de arma ynkryggar till sanningar och idealer, vilka människorna i sitt trälsinne ägna gudomlig dyrkan — gissningar och påhitt, vilka kunna ha sitt värde som gissningar och påhitt, men heller icke mer. För dem som bibehållit den gamla dualistiska världsåskådningen om en sorts Pleroma och Hyle, Asgård och Jotunheim, det godas och det ondas skarpt åtskilda riken, låter det naturligtvis ohyggligt, när en skald ställer sig på den onda maktens sida. Strindberg har naturligtvis också fått anathemer över sig för sin sympati med Loke. Men för dem som anse den dualistiska åskådningen för en tämligen tvivelaktig och godtycklig förklaring av de skenbara motsägelserna

i världsförlopp och människoliv, låter det icke just fasaväckande, när en mytisk representant för det »onda» i en dikt tillerkännes rätten mot den ene eller andre »gode» guden. Och när man länge sett en mängd dåligheter av dem, som bestämma opinionen, kanoniseras och inrangeras på det »godas sida» och mycket av det man skattar högst och heligast jämställas med det sataniska och bestraffas som sådant, är det helt naturligt att ens sympatier komma att luta åt det senare hållet. Man sympatiserar därför mer eller mindre med Goethes »Promethevs», Carduccis »Hymn till Satan» och Strindbergs »Loke». Den som levde med och var ung, när den sistnämnda dikten först syntes, torde haft starkt intryck av densamma — den unga generationen igenkände däri den länge efterlängtade krigsförklaringen mot det slöa stillaståendet och den krokryggiga underdånigheten under allehanda usurperande auktoriteter.

En annan dikt med överskrift »Biografiskt» är en av författarens mest intressanta — hans egen ungdoms fälttågshistoria med dess segrar, mödor och nederlag, skildrad med präktig energi, bitter ironi och humor samt med en underström av svårmod och ensamhetskänsla, som dock äro för stolta att ge sig luft i klagan och verop. Det brukar talas om skalder som skrivit med »sitt eget hjärteblod» — det är ibland bara ett vackert tal, men om denna dikt kan det sägas med sanning. Det är hjärteblod i varenda rad, kanske varenda vers är upplevad. Därför ser man icke ordet, raden och versen, den konstnärliga formen — utan själva

livet, striden och mannen som lever, lider och kämpar.

Samma intryck får man av många ställen i »Sömngångarnätterna», där ett djupt svårmod — icke klagar — men talar och skildrar i tungt fallande och mörkt målande rytmer. En vandrare strövar omkring som en främling i sin fädernestad. Allt är förändrat, staden är en annan, vänner och fränder äro borta — främlingen är ensam i sin fädernestad liksom i hela världen.

»Och när rävarna hava kulor
— sköna kulor i parentes —
nöt du gatan med slitna sulor,
lägg ditt huvud var sten det ges;
ut och leta, gatan har stenar,
gränderna eljes de ha hotell,
fågeln bygger sitt näste på grenar,
vargen sover i egen fäll!
Är du ledsen, så skjut dig för pannan,
mången fick vara med mindre nöjd,
och en ann är så god som en annan,
bruten blir den ej vill bli böjd.»

Ställer man dessa bittert sorgmodiga strofer vid sidan av ett svårmodigt utbrott hos en annan svensk skald — Tegnérs »Mjältsjukan», förefaller den senare något deklamatorisk, utan att därför sakna en bakgrund av djupa lidanden — dessutom storartad i gestaltning. Den förnämsta skillnaden mellan de bägge svårmodsdikterna torde vara att Strindbergs är mera enkelt okonstlad, Tegnérs mera storartat praktfull.

Ännu mörkare kastar tungsinnet sin skugga

över skildringen längre fram. Vandraren har omsider återfunnit sitt forna hem.

»Bland palatsen ett gammalt ruckel
ligger skumt i en enslig gränd
som bland resar en liten puckel
gömmer sig att icke bli känd.»

Han ser in genom fönstret och försjunker i minnen om hur allting såg ut därinne — tavlorna, böckerna, skrivbordet. Och vid skrivbordet sitter en man och skriver med skälvande hand.

»Men där ligga de tomma bladen,
långa, vita som lärft på blek,
bläcket lämnar ej spår på raden,
pennan löper synbart på lek.
Nej, han skriver, han tror sig skriva,
se, nu lyfter han handen opp
liksom ville han tanken giva
ordets levande luftiga kropp.

I sitt bläckhorn han ivrigt doppar —
se, nu vänder han ansiktet till —
dödmans ögon stora som koppar
stirra mörkt som en enda pupill,
och mot namnen bekant han nickar,
pekar tankfullt på verket sitt;
och ur halsens kotor han hickar:
'ser du, jag börjar att skriva vitt'!»

Det är dubbelgångarestämning och spökluft i denna vision och det är något av den samtida dekadanspoesiens dödströtta känsla av förintelse och förtvivlan. Men vid sidan av de egentliga dekadansdiktarnas förkonstlade manér och koket-

teri äro dessa strofer manliga och energiskt målande. Realisten Strindberg förnekar sig aldrig — icke ens i drömsyner.

Det är många vitt skilda toner och färger i Strindbergs lyrik. I sin första ungdom har han skrivit muntra tillfällighetsdikter och känslosamma kärleksdikter i den då gängse stilen. Han har sedan skrivit vackra visor om natur och hemliv. En gång har han försökt balladmelodien i dikten om »Herr Beaujolais de Beaune», där Walter Scott kunde avundats honom den väl träffade rovriddarfärgen och trubadurtonen. Jag minns från min ungdom hur den smittsamma melodien beständigt sjöng i mina öron.

»Herr Beaujolais,
herr Beaujolais de Beaune,
hans borg och han,
de sova nu i Rhône.
Men sonen hans går världen kring,
har ingenting, är ingenting
och blir väl aldrig någonting,
om ej han bliver kär.»

I en av Strindbergs diktcykler har hans medvetna vårdslöshet i formen blivit en förtjänst och icke tvärtom. Det är hans reseskildring på orimmad vers i Heines manér. Redan Heine är i sina Nordsjöbilder suveränt likgiltig för gamla former, ehuru på ett synnerligen konstfullt och graciöst sätt — gör långa och korta versar efter behag, skapar nya märkvärdiga adjektiver, blandar det sublima och vardagliga eller komiska om vartannat, allt med en genial älskvärdhet, som kommer en

att förlåta även de värsta bisarrerier. Detta manér har Strindberg tagit upp och behandlat parodiskt. Hans adjektiver äro lika långa och krångliga som Heines, men av en viss grovlemmad kärnsvensk natur — »drickspengshektisk», »eftersjösjukshungrig», »magkatarralisk» — och brukade i Heines mer eller mindre verkligt eller parodiskt patetiska stil framkalla den kostligaste verkan. Men det är något mer än en parodi, driften gäller icke blott Heine, utan poesin i allmänhet, och för resten hela världen, även författaren själv, som här givit sin humor lösa tyglar.

»Hemlös, flundermätt ungkarl
anställer betraktelser,
halvt poetiska,
halvt kulinariska,
över tillvarons elände
och den nylitteratur-oundgängliga
kampen för tillvaron.
Med en suck,
en magkatarralisk suck
från djupet av mellangärdet
och med handen på levern
sänder han tankar,
tungfotade middagstankar
till hemmets våråkrar
och sommarnöjsträdgårdar,
där ärlorna fordom
plockade daggmask,
gammal förfelad daggmask,
som fick gå hädan
så bittert-oväntat-hädan
utan att få fylla sin kallelse
på en engelsk metkrok.»

Den gamle olycklige daggmasken, som ej fick följa sin kallelse, erinrar livligt om det pessimistiska »Unga Sverige», som under norsk-rysk inflytelse anställde så många bedrövliga betraktelser över ett »förfelat liv». Ingen som varit med i den där stämningen, vilken tog sitt dystraste uttryck i Christer Svans »En självmördares anteckningar», kan låta bli att i den förfelade daggmasken igenkänna sig själv.

Ibland höjer sig Strindberg liksom Heine, ehuru de aldrig helt övergiva den självironiskt humoristiska stämningen, till det storartade, t. ex. i den präktiga förbannelsen över England och utsiktsfantasien över Norge från Frognersätern.

Dessa ypperliga resebilder hava emellertid blivit misskända. Man tycks alls icke förstått det humoristiskt sammansatta i denna självsvåldiga, men själfulla och satiriskt träffsäkra lek med en del förment heliga ting.

Det finnes en dikt av Strindberg om »Samum», vilken visserligen till formen är dramatisk och det förträffligt dramatisk, men egentligen bara är en genial målning av ett enda känsloutbrott, lösryckt från det yttre livet — hämnden, och gör därför snarare ett lyriskt intryck. En ung fransk officer flyr för Samum och finner en tillflykt i en kabylisk helgongrav. Där finner han före sig en arabflicka, vars älskare skjutits av fransmännen, samt hennes nuvarande tillbedjare. De ha beslutat att hämnas och göra det på det mest demoniska sätt med hjälp av den själsförvirring som griper europèerna, då giftvinden kommit över dem. När officeren

försmäktar och tigger om vatten, räcker flickan honom en skål fylld med sand. Han försöker dricka, men kan icke. Flickan inger honom suggestionen att han är biten av en galen hund och har vattuskräck. I sitt svaghetstillstånd kan han icke motstå inbillningen. Därefter ingjuter hon den ena skräckfulla suggestionen efter den andra i hans föreställning — han ser sitt barn som lik, sin hustru i sin bäste väns armar, sina kamrater fegt flyende och slagna. Till sist håller hon en dödskalle framför honom och inger honom suggestionen att det är en spegel. »Ser du ej dina utstående kinder — ser du ej hur gamarna ätit dina ögon — ser du inte var bilan tog här i nacken — när bödeln avlivade desertören!» Förgiftad av ökenvinden, vanvettig av de skräckbilder han trott sig se, faller officeren död ned. Detta allt medan Samum brusar fram över helgongraven och hämnerskan och hennes medhjälpare på vissa mellantider sjunga ett förvirrande omkväde som än ljuder från taket än från gravvalvet — »Biskra, Biskra» — »Samum, Samun!»

Hämnd och ökenvind äro här så nära förenade att de bli till ett — Samum är hämnden, hämnden är Samum och den brusar fram lika brinnande het och ödeläggande över ökensand som genom människoådror. Kanske har aldrig hämnden blivit skildrad så koncentrerat och maktfullt som i denna vilda fantastiska dikt.

Den lyriska formen har Strindberg som sagt alldeles för mycket vårdslösat och därigenom stundom gjort sina stämningar och tankar otydliga, vilket naturligtvis är oriktigt. Men han har också flerstädes visat att han även har det lyriska uttryckssättet fullt i sin makt och att det skulle kostat honom ringa möda att göra allt det övriga fullödigt och konstnärligt utformat. Ifall han hade gjort detta, skulle han förmodligen även såsom lyriker räknats såsom en av våra allra främste, ty han har det där draget av äkthet och ursprunglighet, som våra svenska skalder, även de talangfullaste, alltför ofta sakna. Av dem som sätta det vida övervägande värdet vid denna äkthet och ursprunglighet skall han även med sina många formella brister betraktas som en av de ypperste, så mycket mer som hans lyrik icke är inskränkt till rytmiska och rimmade dikter av mer eller mindre bristfällig form, utan just utgör det levande livet i hela hans övriga produktion med dess många utmärkta ehuru då och då slaggblandade konstverk.

1894

Sedan ungefär 15 år tillbaka har min läsning av s. k. skönlitteratur blivit allt sparsammare och upphörde till sist nästan helt och hållet — dels kanske av mättnad efter oupphörlig ungdomsläsning, dels emedan jag råkat ned i ett slags helvete av grubbel över alla möjliga livs- och tidsproblem och till sist blev för mycket avskild från alla skönlitterära intressen, av en svår själs- och hjärnsjukdom, som jag visserligen ifrån första ögonblicket jag bemärkte den beslöt att med all min kraft bekämpa, men som jag stundom nästan helt och hållet övermannades av. Under hela denna tid har jag som sagt läst föga av skönlitteratur — själva Geijerstams vänexemplar av hans senare böcker

fingo stå olästa i min bokhylla — med möda tog jag itu med Heidenstams »Karoliner» och av Strindberg har jag endast läst några få volymer — »Inferno», vittnande om svaghet, men också om mod att uttala vad andra helst hålla inne med och givande en självbild som det är farligt att giva. Det syns mig i jämförelse med Svedenborgs dagbok från 1744 vid tiden av hans första uppenbarelser vara mindre på irrvägar vid tydningen av vissa psyko-fysiska erfarenheter. Svedenborg lyckades ju emellertid småningom ordna sitt själsliv och slutade med att giva sina uppenbarelser ett slags systematisk reda och giva mänskligheten verk, väl värda att studera, om ock ej okritiskt. Samma väg torde även bli Strindbergs och hans själskriser torde varit och vara av övergående art. Vem kan numera utan vidare hänföra Svedenborg till enbart sjukdomsfenomenens kategori och varför skulle man göra det med Strindberg? — Dessutom har jag läst »Ensam» med en av recensenter utdömd episod, som tycktes mig vara det yppersta i boken och även i förhållande till hans egna och andras skildringar hålla sig uppe — episoden om det halvt hallucinatoriska mötet mellan far och son. Dessutom en bok om den möjliga överensstämmelsen mellan stamorden i alla jordens språk, antagligen förkastad av »docti», men ej av mig som själv är »laicus» och ej tror på den aprioristiska ofelbarheten hos en »doctus». Av Strindbergs senare även till formen lyriska produktion känner jag föga och måste därför uppskjuta ett omdöme till längre fram.

1910

* * *

Heidenstam.

TILL utseendet har Heidenstam mera av gam än av örn. Han har icke örnens fasta hals och hans kroknäsighet har icke den absoluta djärvhet, som utmärker örnen. Detta är ett av de första karaktärsmärken en fysionomist kan iakttaga i hans utseende. Utom av gamen är det även en skymt av hästen i hans utseende och gestalt — rovfågeln och hästen äro förmodligen rastecken, utmärkande hans börd, vars underliga irrgångar genom många generationer kanske äro äventyrliga nog — jag känner dem icke, men har försökt gissa dem. Härstammar gamen från någon borg vid övre Rhen och härstammar hästen från ett frimanslider i det flacka Holstein eller Schleswig, ytterligare utvecklad genom kroasering och förädling under svenska officerares kavallerifälttåg? Men den högtyska borggamen och den nedertyska eller jutska hästen äro icke de enda egenheterna i Heidenstams utseende, det finnes något grönaktigt svartmuskigt i hans hy, som icke är europeiskt. Bor det en från vissa stamfäder nedärvd arab i Heidenstam? I så fall måste det vara en av afrikansk skiftning — det är något av en egyptier i Heidenstams figur, något fyrkantigt och tunt. Arab, egyptier, sydtysk korsriddare, nedertysk hästjunker, svensk officer — kan man i dessa be-

teckningar se något av hans anors historia? Av hellenen, som man på grund av den sällsynt helleniska stilrenheten i några av hans dikter kunde misstänka, ser man icke mycket spår i hans yttre, utom möjligen i en viss hållningens ädelhet och värdighet, vilken dock kan härstamma närmare ifrån — d. v. s. från det svenska rådsbordet och de svenska beskickningarna vid främmande hov. Särskilt det svenska synes mig emellertid föga eller alls icke vara framträdande i Heidenstams utseende och uppträdande. När det framträder i hans diktning synes det mig snarast vara det herrgårdssvenska, vilket mycket väl kan vara det i Sverige bosatta adligt-utländska. Man känner igen eller tror sig känna igen hemherrgården med alla dess vindskammar- och trädgårdsstämningar, dess traditioner och minnen från äldre eller senare tid i vissa av Heidenstams dikter, inklusive Karolinerna.

Det är doft från klädkontoren på hemherrgårdens vind över de utklädda svenska avdöde, som han låter uppträda, tala och röra sig i dikter och noveller — riksmusei och utländska museers klädkammare hava ytterligare utrustat dem med stämning av forntida dräkter. Adliga bekanta från släkten och granngårdarna hava givit dem det liv de besitta. Drottning Kristina är kanske icke bara drottning Kristina utan även en eller annan grevlig tant i familjen. Karl XII:s drabanter äro skolkamrater, kusiner och unga herrar från grannskapet. Och för att fortsätta, så är Karl XII mera Verner v. Heidenstam, när han icke är bara en missuppfattning, än han är Karl XII. Han är icke

krigare nog — har icke den storartade och hårda envetenheten, som t. ex. är uttryckt i Cederströms stora tavla och, så vitt jag minnes, rätt imponerande möter oss i Topelii skildring av »Rex Regi Rebellis». När han uppträder med något av genialitetens utrustning är det den Heidenstamska genialiteten, icke den Karl-den-tolfteska. Jag talar vårdslöst och kanske orättvist, men jag skriver denna gången såsom skådespelare spela, när de »spela på temperamentet», d. v. s. låta infallen löpa som de behaga, och dessa kåserier göra icke anspråk på att vara annat än paradoxala.

Jag tror som sagt icke mycket på det svenska hos Heidenstam annat än i mening av det utländskt adliga på svenska herrgårdar. Heidenstams egentliga hem är Palestina, där hans Rhengrevliga förfäder, ifall de varit Rhengrevliga, haft kärleksäventyr med koptiskt-arabiska emirdöttrar, vilka lett anor även från alexandrinska hellener och kanske desslikes från Babylons konungaborg, dit Farao stundom sände sina döttrar som fredspanter.

Sedan jag skrivit det ovanstående, läste jag upp det för en dam av mina bekanta, vilken invände, att den isländska tonen i Heidenstams dikt om »Gunnar från Lidarände» tyckes äkta och att till och med i den helleniska dikten om »Den nioåriga freden» ett och annat erinrar om det isländska samt att således ett äkta nordiskt lynne kan vara inneboende i Heidenstams väsen. Emellertid kan anmärkas, att det fornhelleniska och det fornskandinaviska livet, det isländska medräknat, ha en inre släktskap, dels beroende på en verklig

rasernas släktskap, dels möjligen även på att den homeriska perioden och perioden 800—1100 i den fornskandinaviska norden torde något så när motsvara varandra såsom folkutvecklingsstadier. Den som älskar det helleniska och förmår med sanning och kärlek skildra detta, torde därför även utan att vara genuin skandinav kunna skildra det fornnordiska med sanning och förkärlek. Även det omvända förhållandet kan dock vara möjligt och jag vill icke helt bestrida att icke ett äkta nordiskt släktdrag, fött av skandinaviska förfäder, kan vara tillstädes i det Heidenstamska kynnet. En människas släktledning förgrenar sig ju bakåt i stor mångfald och den sydländska härstamningen utesluter icke den nordiska. Emellertid torde hos olika individer av samma familj än den ena, än den andra härstamningen vara starkare framträdande. Om alltså Heidenstam är nordbo, tycks det mig att han är nordbo från en långt försvunnen tid, då det nordiska och det helleniska voro i närmare släkt än de nu äro. De adligtsvenska dragen i Heidenstams kynne tyckas mig i alla händelser icke behöva vara mer svenska än hos de med skotskt och tyskt blod så starkt blandade övriga svenska adelsfamiljerna.

Månne icke förkärleken för Hellas, antiken och orienten också är så förhärskande i Heidenstams diktning, att den överskyggar allt det övriga? Det medges att t. ex. Tivedsdikterna bära äktsvenska drag — Fia vid brunnen, som tvättar sig, är en äkta svensk flicka, barnen i torpet, som äta med träsked kejsaremat, äro också svenska, men den

helleniske faunen Söndag, mitt uppe i allt det tivediska, är också han en svensk? Och karolinerna äro visserligen svenskt klädda och tala svenska, men månne de äro framställda med samma kraft och förkärlek som zar Peters gästabud eller haremslivet i Seraljen? Och känner man sig även hemma på Olshammar med dess gamla klädeskistor på vinden och dess rosenhäger i gräset, så är man knappast mindre hemma i Ninive, i Ninive det gamla, i det egyptiska glada Tanta eller på »det långa Kreta, där vildsvinshjordarna beta det molniga berget Ida». Och vad är det för underligt evangelium pilgrimen Hans Alienus från östern och skuggornas riken för med sig till norden? Ej är det hednakult från Manhem och Asgård i öster, ej heller är det just Vite Krist — »lyss jag i kåpans musselskal brusar Arkipelagen, ekon av tympanon och cymbal dallra vid böljeslagen — jungfrur rövande utan ånger, frusta centaurer i flyende tramp». Det är något av Hellas i detta, men bakom Hellas skymtar man en vildare och starkare hedendom än den jämförelsevis måttfulla helleniska — det är Babels och Ninives, samtida med den hebreiska eloismen och jehovismen. »Skuggorna rörde min panna och skönt steg en fornvärld ur graven. Ninives döttrar virade grönt runt kring pilgrimsstaven. Stjärnorna blossade bibliskt klara. Sakta susade strängaspel. Skuggornas krossade underbara skönhetsrike betog min själ.» Pilgrimen har hört »dånet av Moses knutna hand» gå genom tiderna, denne Moses, halvegyptiern, »en av dessa tre eller fyra människor,

vilka stå kvar från forntiden som obelisker över begravna städer». Han har sett den unga Ruth, »som knöt sig en kärve ax i soln» och »vände sig om och snöt sig i dammiga yllekjoln», därutinnan visserligen ej så olik en eller annan torpartös under en närkisk herrgård, men fornhebreiskt naiv. Han har sett den »unga kristendom, som i kläder sida och vita drog bort till kejsarens Rom», sett skuggan av Jesus Kristus själv, älskvärd och ödmjuk, sett hans smala fina fot, kanske mera arisk och mindre semitisk än den borde, passa till en av hans egna adliga vederlikar. Men månne han icke sett allt detta, visserligen genom en modern turistkikare, men med helleniska ninivitiska, kaldeiska, egyptiska, muhamedanskt-tempelherriska ögon, snarare än med hemsvenskt kristna ögon. Man känner igen junkern från en borg i närheten av Toggenburg, Habsburg och Hohenstaufen, som med skyddsbrev från den bannlyste, för muhammedanism och magi misstänkte kejsar Fredrik II av Hohenstaufen — jag diktar här fritt efter min fantasis tillskyndelser — dragit ut till Palestina att söka sin från östern med en emirdotters son en gång hemvände faders vänner, de i gnostisk-hednisk-muhammedansk visdom invigde tempelherrarna och schejkerna. Han försjunker allt djupare i de magiska invigelsernas mystiska forndrömmar och lever sig in i sina förfäders på mödernet liv och dagligdags tillvaro. Han ser på kristendom och judendom med den upplyste hellenens ädelmod, aktning och förståelse, med den invigde muhammedanske gnosti-

kerns hemliga insikt, icke med den kristnes fruktan och underkastelse — och hans nedärvda sympati breder sig med lika stor om icke större förkärlek över det kristna urhemslandets grannländer. Pilgrimens evangelium är icke något tillrättaställningsevangelium till människosläktets frälsning, endast den hemliga kunskapen om ett renare, enklare, skönare liv, som en gång varit. »Självförpinande helig broder döljs ej under den rock jag bär, ej den skinande fru Gudsmoder mina aningars drottning är.» Han vet hur det gamla frihetsevangeliet blivit missbrukat och gjort till fribrev för förfallet, och erkänner att det förra evangeliet måste ännu länge betvinga människornas låghet, innan den fornglada friheten åter kan bliva verklighet. Men vemodet över det förgångna skönhetslivet och tillbakalängtan till detsamma äro honom starkare än tillrättaställaredriften. »Skuggornas jämnade skönhetsrike vann för eviga tider hans själ.» I »Karolinerna», där Karl XII:s och hans följeslagares lutherska gudsfruktan är oskiljaktig från ämnet, skildras denna med sanning och högaktning, men huruvida någon religiositet av samma slag som denna karolinska dels kärnlutherska, dels pietistiska eller någon därmed besläktad modern art verkligen förefinnes hos »Karolinernas» författare, må väl tillsvidare lämnas osagt.

Lika litet som man i allmänhet hos Heidenstam finner någon fördom mot kristendomen eller något upprorstrots mot dess myndighet, inför vilken han väl icke har någon känsla av underdånighet, lika litet finner man hos honom någon

»skranten samvittighed» i fråga om det naket erotiska. Huru djärva hans skildringar av detta slag än äro, synas de mig mera rena än dylika i allmänhet äro. T. o. m. Byron är ibland frivol på det vanliga ungkarlsmässiga sättet. Heinrich Heine är medvetet pojkaktigt fräck för att retas med kälkborgarna — han liksom räcker ut tungan och gör oanständiga gester för att förbluffa dem. Ibsen behandlar det könsligt sjuka med läkarens och själasörjarens skoningslöshet, Björnson dels med prästens och familjefaderns känslor, vilka kräva en hänsynsfullhet, som ibland kanske är inne på andra sidan Filisteens gräns, dels med sedepredikantens moraliska brutalitet halvvägs i strid med den äkta naturmänniskans sympati med det naturliga. Viktor Rydberg var teoretiskt frigjord i fråga om det nakna, men han förefaller blyg — man ser en hemlig rodnad bakom den lampskärm, under vilken han skrivit om »byssosdimmor, vilka röja för lysten dag romarinnors stolta behag», huru helleniskt marmorädelt än varje dylik skildring blivit i hans dikt gestaltad. Endast Shakespeare, Bellman, Goethe och Bibeln — om man frånräknar ett och annat t. ex. det besynnerliga pryderiet i episoden om Noah och Kanaan — skildra ofta med jämförelsevis oförfärad öppenhet och frihet det nakna och könsliga utan att det smått frivola åtminstone hos den skildrande själv är tillstädes och utan någon undermedvetenhet att begå något brott. Till detta slags skildrare torde man även kunna räkna Heidenstam. Ett stycke prov på djärv och frisk nakenhet är Bacchuståget i »Tvilling-

bröderna». Det är just icke något högtförfinat liv som beskrives, det är rus och galenskap, men det synes vara en sund blick, som betraktar det — fastän den knappast betraktar med moralistens ögon, som önska förädla det låga till ett högre, utan med konstnärens, som utan all biavsikt försjunka i glädje över färger och gestalter, om än även moralisten endast för stunden håller sig avsides och framdeles även han kommer att säga sitt ord — »nog är det vackert och lustigt i sin friska galenskap, men det kan endast ha rätt att vara till såsom övergående moment».

Heidenstam synes mig vid skildringen av det erotiska och nakna liksom stå utanför all kamp om rätta sättet. Han fruktar intet, ångrar intet, gör inga avsteg åt höger eller vänster, är icke frivol, icke blyg, ännu mindre pryd, icke fräck, har ingen skamkänsla, men begår icke heller någon råhet — det som ser ut som råhet är det icke, endast frihet från fördom. Han är som diktare lik en kung, vilken kläder av och på sig i hela hovets åsyn, eller som en vilde, vilken aldrig vetat av att det är orent att vara naken.

Såsom skald är Heidenstam mera konstnär än virtuos. Med poetisk virtuositet menar jag här förmågan att med stor skicklighet genomkomponera ett stycke inre eller yttre liv i med stor skicklighet utförda rimflätningar, konsonant- och vokalsammanställningar, meter- och versarter, eller om det gäller dramer och romaner, i med stor skicklighet utförda handlingar, situationer och dialoger. Med poetisk konstnärlighet menar jag här — vilken

betydelse man eljest kan lägga i ordet »konstnärlighet» — en mer än vanligt rik och djup känsla, förnimmelse och åskådning av inre och yttre liv jämte en därav följande mer än vanlig förmåga att uttrycka det kända, förnumna och åskådade i lyrisk dikt, roman eller dram, utan att därför någon synnerlig skicklighet i rimflätning, ordsammanställningar, dialog etc. nödvändigtvis behöver utvecklas i utförandet, om ock vissa yttre verkningsmedel, men kanske här mera oavsiktligt, alltid måste brukas för att ett poetiskt konstverk skall kunna begripas. Jag vet icke om detta är en fullt riktigt uttalad skillnad mellan virtuositet och konstnärlighet, vilka väl aldrig kunna tänkas fullt skilda från varandra — men den må tills vidare få gälla så gott den kan.

Huru som helst har jag själv en viss benägenhet att inrubricera somliga skalder — roman- och dramförfattare inberäknade — mera under begreppet virtuoser, andra mera under begreppet konstnärer. Hos vissa skalder kan man likväl icke påstå att de icke äro stora virtuoser på samma gång det icke kan förnekas att de äro stora konstnärer — hos andra tycker man sig finna att än det konstnärliga, än det virtuosa är förhärskande vid olika perioder av deras liv, i olika verk, eller i olika delar av samma verk.

Jag har hört det efter min mening besynnerliga omdömet om Heidenstam, att hans poesi är mest »konst», i betydelse av virtuositet med en liten anstrykning av konstgrepp. Jag medgiver att jag på sina ställen i Karolinerna tyckt mig finna något

liknande konstgrepp och att hans virtuositet i verskonst på senare tid blivit starkare framträdande än förut. Men till sitt väsen är han en av de siste jag skulle vilja inrubricera som virtuos och en av de förste jag ville räkna till konstnärernas grupp, om ock hans virtuositet, hur vårdslös den också stundom är, även den ibland kan överträffa deras, som nästan huvudsakligen endast äro virtuoser.

Understundom tycks det mig emellertid som saknade Heidenstam den koncentration, som är nödig att göra en dikt till ett riktigt fullfärdigt konstverk, ibland tycks det mig som han läte versen gå efter behag antingen den är välljudande eller icke, bara han får fram alla bilder och infall som trängas om att bli uttryckta. Stundom tycks mig denna vårdslöshet gå litet för långt, även om det är något berättigat i den invändning som kan göras att det är bättre att bilden och tanken komma fram i sin ursprungliga äkthet än att de skola stympas eller snedvridas av rim och meter.

Redan i »Vallfart och Vandringsår», där likväl dessa svagheter torde förekomma oftare än i hans andra diktsamling, finnas likväl mästerstycken av koncentrerad vers och bild i förening som t. ex. detta om Abu Jussuf bokpräntare:

Hans djupa svarta öga sken
ur mörka huvudklädet.
Han knöt sin hand av skinn och ben
och slog i fönsterbrädet.

Han strök sin kala huvudskål.
— »Ni lata sällar, vet ni vad?
Först den kan leva nöjd och glad,
som lever för ett mål.»

Vacker musikalisk vers och jämförelsevis fullfärdig är även »Isissystrarnas Korum», en riktig visa, mera känslorik och innerlig än många visor pläga.

Oskuldsfulla systrar, lyften kransen
från ert hår till nattens blund!
Över öknen glimmar aftonglansen.
O! att evig vore kvällens stund.

O, att Tebes flickor, vilka träda
med sin kruka till brunnen glatt,
alltid vore lika älskligt späda,
lika älskligt unga som i natt.
O, att barnen, som på bergets kam
bredvid hjorden gå
alltid vore barn och deras lamm
alltid lika små!

Rena, oskuldsfulla systrar, gråten,
gråten ljuvt på er myrtenkrans!
Stängen templets dörr för världen! Låten
blott den ljuvhet, som i kvällen fanns,
blott de ungas oskuld här bo inne.
Skänk den här en fristad än,
när hos dessa barn och flickor den
länge sedan endast är ett minne.

Det enda som stöter mitt öra i denna korsång är den där uttalade önskan att lammen skola vara alltid lika små — det menas förmodligen att lammen alltid skola förbliva lamm, men det är kanske något alltför sött i själva uttrycket, som verkar barnkammaraktigt.

Något av samma melodi och samma stämning av vemod och lycka, men en melodi i ännu mera genomarbetat skick och en stämning ännu starkare

och rik på inre liv är det i den underbara visan »Morgonen» i Heidenstams senare diktsamling.

Morgontimme, jag vill händer lyfta.
Jag hör sorl, jag hör lyrors slag.
Tag mitt offer! Ack, du ser mig snyfta!
Lyckans snyftning som offer tag.
Du sprängt lås och reglar
från min andes hus.
Allt mitt väsen speglar
som ett hav ditt ljus.

I »Ensamhetens tankar», en av den första samlingens diktcykler, där man på grund av dikternas korthet kunde vänta att den lyriska koncentrationen borde vara tillstädes, är den ock ibland att finna. Dessa småstycken likna för övrigt oftare ett slags känslans och reflexionens »Sprüche in Reimen» än de likna visor och sånger. Koncentrationen ligger också snarare hos dessa dikter i tankens och bildens sammanträngdhet än i formens fasthet och verkar därutinnan understundom med epigrammatisk kraft.

»Där innerst i min ande bor en gnista;
att lyfta den i dagen blev mitt mål,
min levnads liv, mitt första och mitt sista.

Hon gled mig undan, tärde och förbrände.
Den lilla gnistan är min rikedom;
den lilla gnistan gör mitt livs elände.»

Kan man kortare, innerligare och sannare uttrycka genialitetens eller om man så vill endast det personligt egenartades sorg och lycka än i

dessa sex rader! Vistonen finnes dock även den vackert representerad i en strof som denna:

Du travare min,
jag längtar ej in
till kvava hemmets kakelugn.

Håll ut en timme, håll ut i tu
och du köper mig du
två korta timmars lugn.

Eller i det korta Goethe-värdiga stänket av en visa.

Jag snärjer i en snara,
var viss du får mig kär.
Men just när du skall svara
dig själv en dag så här:

»Jag får väl ge den styggen
mitt hjärta, som han tiggt,»
då vänder jag dig ryggen
och gör en munter dikt.

Eller i det strax efterföljande stycket som icke blott är Goethe-värdigt utan även kanske Goethe-reminiscerande (»warte nur balde ruhest du auch»):

»Varför till ro så brått,
du som jag vill allt gott?
Följ mig en månskenstimma,
kyrktorn och fönster glimma.
Fullmånen lyser klart.
Natten är snart förbi.
Stanna, min flicka! Snart
finnas ej heller vi.»

Frånser man att det är tvenne själar med i detta dödstanke-ackord och att dessa själar äro

unga, liknar det nästan en översättning av det berömda Goetheska — i så fall den yppersta vi äga, ett alldeles lytelöst stycke, vare sig betraktat som original eller icke.

En riktig visa och en riktigt vacker visa är även stycket XXII av samma diktcykel, ehuru det liksom ofta i Heidenstams dikter kanske har mer av bild- och färgtyngd än visor kunna bära utan att förlora sitt väsen av visa. »Bland cedrar lyser med bländvit tinne ett tempel helgat åt fädrens minne, bekransat sovande som en grift» — ett stycke vers som detta är kanske litet för tungt att sjungas, hur väl det eljest ljuder. Men de sex sista raderna sjunga och dansa, om ock även de icke lättfotat, som vore det verkliga dansande barn och unga kvinnor:

Kring dörren kvinnorna myrten linda.
De sjunga, medan de sammanbinda
den långa slingan med purpurgarn:
»Må denna fest våra fäder gälla!»
Då svarar kören i templets cella:
»Av deras kärlek vi äro barn.»

Jag vill icke påstå att bild- och färgtyngden i den Heidenstamska dikten i och för sig är ett fel. Vilken levande tavla är det icke i denna kortfattade halvt dramatiska, halvt lyriska färg- och melodiskildring, vilken även har något i sig av anordning med växelkorer. Men det förefinnes måhända en hemlig strid mellan den dansande tonen och takten å ena sidan och det med liv mättade innehållet å den andra. »Bländvit» — »gaveln» — »sammanbinda» — »purpurgarn» — äro

kanske alltför tunga ord för den dans de tråda. Kanske besitta dock även de gamla helleniska korerna hos Sophokles, vilka även de tyckas gå i danstakt, just denna tonfallens tyngd, vilken torde giva dem en värdigare, men icke klumpigare hållning än mera modernt lättfotade visor.

En och annan gång är Heidenstam fullt ut så konstskicklig i rent formellt hänseende som vilken stor virtuos som helst utan att därför vara mindre konstnär i djupare och rikare mening, t. ex. i den underfulla och hemlighetsfulla pilgrimssången. Även där är dock melodien sammansatt av alltför bild- och färgtyngda tongångar att vara riktigt sångbar. Jag har ibland tänkt mig att den borde sjungas med orgelackompanjemang. Vem skulle till piano eller gitarr kunna sjunga ord som dessa?:

Stilla, saliga,
soningsfulla
stämmor, fåfängt kallen I.
Hotfullt otaliga
syner rulla
upp ur Hades min syn förbi.

Ett instrument lämpat att ackompanjera detta stroffragment är möjligen harpa. Men räcker ens harpan till för en sång som denna?:

Jungfrur rövande
utan ånger
frusta centaurer i flyende tramp.
Avgrundsbedövande
vilda sånger
skratta i takt med hovarnas stamp.

Endast orgeln kan kanske uttrycka detta sista. Orgeln med sitt väldiga omfång om allt det gudomligt djupa och höga kan måhända ock skildra det demoniska och möjligen även det som ligger vid det demoniskas gräns — det hedniskt vilda, vilket visserligen icke är demoniskt i sig självt och icke hos Heidenstam framträder som demoniskt, men bliver det hos den kristtroende som överlämnar sig åt detsamma mot bättre vetande. Det demoniska är överhuvudtaget icke mycket med i Heidenstams diktning annat än i den under nittonde århundradet traditionella betydelse, som uppkommit under inflytande av Byron. Han tyckes icke riktigt förstå det sataniska såsom det mot bättre övertygelse skeende. T. o. m. när han skildrar Satan direkt som i »Djäfvulens frestelse», där Satan frestas av Messias, är Satan för frank och fri att vara Satan. Visserligen är det något sataniskt i hans dräkt och uppträdande.

Från vagnen steg Djävulen ned och log,
men alla de andras leende dog.
Av pärlor en månehalva
på toppen av luvan gungande sken
och lockarna blänkte av salva
vid vardera örat på kammar av ben.
Med långa tänder och skägglös haka,
med näsan krökt över färgad läpp
och ögonen trötta av nöjen och vaka
han stödde sin tunna hand på sin käpp.
Så ljudlöst skredo hans sockor
av persiskt gråverk, att blott vid hans gång
där ljöd en sakta och pinglande sång
från bältets kulor och klockor.

Nog är detta tassande i sockor och pinglande med klockor, denna blänkande salva och dessa kammar av ben samt isynnerhet detta löje, som dräpte de andras, en icke olämplig utstyrsel för det sataniska, men det är liksom för mycket av ungdomlig konstnärsglädje över denna utstyrsel och det sataniska, redan nu alltför litet sataniskt, är det ännu mindre i det följande. Han liknar nästan mer en indian, som i mockasiner och fjäderkrona mött en puritansk, om Herren Jesus talande missionär, vars ord han missförstår samt med indiansk hövlighet och intelligens försöker att sätta sig in i och på sitt indianska poetspråk försöker besvara så gott sig göra låter, än Satan själv ansikte mot ansikte med Jesus själv.

Goethes Mefistofeles, ehuru kanske alltför mycket godmodigt humoristisk, har möjligen mera verkligt djävulskap i sig, och även Byrons Lucifer har visst åtminstone en djupare känsla av evig fiendskap till världsallhärskaren, men även han har väl för mycket ädel höghet över sig att vara någon riktigt satanisk Satan. Förmodligen är det ofta någon sida av deras eget väsen skalderna skildra, när de skildra Satan. Mefistofeles är förmodligen icke mycket olik satirikern och humoristen Goethe. Lucifer är den ensligt sörjande trotsaren och grubblaren Byron med nattens höghet och mörker över sinnet och nattens stjärnesvärmeri om pannan. Heidenstams djävul är hedningen Heidenstam, som under kristendomens inflytelse väl kan misstänka sig själv för sataneri, men är för helleniskt naiv att fullt begripa sig själv såsom djävul. Det kräves

att svika sig själv för att bliva djävul och kanske, ehuru möjligen icke med nödvändighet, även för att skildra det djävulska med sanning. Man må vara aldrig så högmodig och hänsynslös — så länge man är det på god tro, är det intet djävulskt däri. Det kan väl vara tvivelaktigt om landsförrädaren Alkibiades någonsin kände den ångrande obotfärdiges pina och lust att pina — att han i alla fall till sist uppförde sig otadligt nobelt mot Athen, var möjligen endast i enlighet med den suveränt samvetsfrie äldre evpatridens stadgade smak för det ädla, liksom hans landsförräderi varit den unge evpatridens otålighet att vara bunden med något som helst band på sin makt- och ärelystnad. Jag känner emellertid icke Alkibiades' inre historia — möjligen har även han haft en kamp med sig själv och en luttring att genomgå. Och så torde även ha varit fallet med hans närmare eller fjärmare fränder i senare tider — en Bolingbroke, en Mirabeau, en Armfelt, en Byron.

Planen för dessa kåserier omfattar inga grundligare källstudier och jag vill därför icke tum för tum undersöka vad Heidenstam är och icke är — endast framställa ett och annat av de intryck han gjort på mig såsom skriftställare och personlighet. Hans levnadsfilosofi lär skola finnas i Hans Alienus samt här och där annorstädes. Jag minnes icke eller har aldrig vetat mycket om denna filosofi. Jag misstänker, att Heidenstam är filosof något så när på samma sätt som Goethe var det, en som är intuitivt medveten om mångt och mycket, som andra filosofer icke drömma om. Men någon

systematiker eller terminolog är han väl näppeligen, och jag misstror i hög grad hans förmåga av konsekvens i utsagor. Sanningen är emellertid på samma gång så omfattande och svår att uttrycka, att det kan vara rätt mycket sanning i två skenbart ganska motsatta uttalanden. Ett är att djupt känna och ana vad livet i sitt innersta väsen är och uttala detta i karaktäristiska bilder och slående epigram — ett annat är att bygga riktiga slutledningar från riktiga premisser; bägge sätten äro bra, men det senare tråkigare. Det förra är Goethes och Heidenstams, det senare Kants och Boströms.

När Heidenstam är tänkare är han vanligen jämsides dels bildande konstnär, dels kvickhuvud och epigrammatiker, och i all synnerhet paradoxmakare. Han liknar till en viss grad Tegnér i sättet att fyrverka med infall och bilder, hans stil är möjligen delvis påverkad av Heine, men det är dessutom något särskilt Heidenstamiskt i hans sätt att breda brett och vårdslöst med penseln — än en bild färdig i få penseldrag och levande som livet självt, än och det rätt ofta bara ett utkast, en sorts halvdröm, vars ofullfärdighet och skumhet förarga människor, som likt mig önska litet större tydlighet. Av fraser, som skola ersätta det verkligt kända och i fantasien verkligt sedda, förefaller det mig däremot, att man finner endast föga hos Heidenstam. Han förekommer mig sällan oäkta, men rätt ofta alltför vårdslös i lyrisk form och även någon gång otydlig i bild, ehuru detta egentligen icke på grund av den livlighet varmed

han ser bilderna uppstiga inom sig är i enlighet med hans konstnärliga egenart. Jämte de mera tydliga syner han ser, ser han förmodligen otydliga, och han framställer kanske även de senare omedelbart sådana de tett sig, utan att efteråt försöka utfylla det osedda med något indiktat — en utväg, som väl icke heller är den riktiga. Bland »Karolinerna», vilken bok jag emellertid erkänner att jag icke läst med någon ingående kritik, finnes, om jag ej misstar mig, åtskilligt av detta skugglika fantomartade utan fullständig gestalt — ett stycke samtal i natten, en enstaka röst ur intet, ett ansikte, som dyker upp och försvinner, en vandrande gestalt av gamla livrustkammarkläder utan ansikte och händer, drömsyner som icke nått visionens klarhet och endast halvvägs finnas kvar i erinringen, när drömmaren vaknat. I Karolinernas andra del tycktes mig, när jag läste den, det skildrade livet vara mera levande, ehuru även där vissa skildringar äro fragmentariska och vaga. Nog är det en liten karaktäristisk och verkligt livliknande episod, när Svedenborg räcker rekryten snushornet, men episoden är alltför flyktig — man ville gärna ha något mera av den vänlige, älskvärde och underlige siaren-vetenskapsmannen — och han som fick snushornet och gick och grubblade på kungamordet, vilken dimfigur är icke han?

Över zar Peters gästabud och lidelse är det däremot full realitet, en genial tavla, möjligen direkt påverkad av någon förebild i Kreml eller Zarskoje-Zelo? Likaledes har realiteten följt »Dumma svenskan» ända in i harems orientaliska

saga, även den senare minst lika real som den dumma svenskans svenska folkspråk, tafatta åtbörder och enfaldiga ädelmod. Förmodligen äro dessa bägge bilder vid sidan av några till de yppersta bland Karolinerna.

Vad skall jag ytterligare säga om Heidenstam, utom det redan sagda, att han — i enlighet med min diktande fantasi, om icke i enlighet med verkligheten — är en försvenskad utländsk ädling med anor från en högtysk borg, från det helleniska Alexandria, från Thebe, Babel och Lyckliga Arabien, att han är boren konstnär och skald, att han som filosof är intuitiv likt Goethe och som kvickhuvud i släkt med Tegnér och Heine. Som svensk ädling är han gästfri och vänsäll, ehuru lika ofta förnämt tillbakadragen som spirituellt kåserande. Som Faraos ättling vill han se hovfolk omkring sig, drömtydare, munskänkar, bagare och trollkarlar, ehuru den arabiske scheiken i honom stundom vill grubbla och drömma i enslighet. Som Sardanapalus vill han kanske helst avvakta hornsignalen om persernas anfall vid gästabudsbordet, ehuru han kanske även icke sällan sett väggens mene tekel och kanske ej fruktar det, utan ännu hoppas en Babels pånyttfödelse. Den halvarabiske tempelherren lever ännu kvar i honom och om också halvt resignerad, har han kanske icke helt uppgivit hoppet om att finna Moguls kungaring, vilken ändå trots allt kanske icke synes honom fullt lämpad för gatsoparen Umballas plebejiska tinningar. Livdrabanten från Bender synes mig vara en mera förbigående anornas reinkarnation

än de föregående. Vilken skall följa efter denna? Zar Peters gestalt tyckes i Heidenstams dikt peka ännu längre åt öster än Karl XII:s i Kungsträdgården.

Det finnes i Heidenstams skaplynne en lust att kläda ut sig, att arrangera diktade historiska uppträden och agera med i dem — en böjelse som icke så litet liknar Gustav III:s. Han gör visserligen allt detta med halv ironi, men har icke desto mindre ett visst välbehag av detta utklädande, arrangerande och agerande. Om jag fortfarande rider min käpphäst om härstamningen, var finner jag upphovet till detta om icke från rococon och kanske även barocken med allt dess teatraliska utklädande, bägge hemmahörande vid hoven och på herregodsen och således direkt och faktiskt nedärvda hos Heidenstam, icke bara fint förstådda och genomstuderade som hos den lärde Levertin, vilken väl eljest är vår rococoman par préférence. Men även vid sidan av denna härstamning från dessa barockens och rococons adliga aktörer med deras utklädning till förgångna tiders heroer, torde hos Heidenstam den andra faktor, jag förut antytt, vara medverkande i hans fornsympatier — aningen om ett en gång i förfäderna genomlevat liv i helt annan omgivning än där han nu dväljes. Det är icke så solklart att icke starka sympatier mellan en viss människa och en viss period i ett visst land bland ett visst folk icke är beroende på ett faktiskt organiskt sammanhang — ej heller det att icke blott en talesättlig utan verklig frändskap finnes mellan två människor, skenbart långt, långt borta

från all skyldskap — i det nämligen förgreningen skett så långt tillbaka i tiden, att vetskapen om skyldförhållandet försvunnit eller att man eljest av annan anledning icke vet något om detsamma. Vad särskilt sympatien för förgångna folk och tider beträffar kan den möjligen vara beroende på ett släktarv — se härom vad naturvetenskapsmän hava att säga rörande atavismer — vilket efter århundradens vila på nytt uppträder starkt utvecklat. Man må alltså, om man så vill, skratta åt mina fantasier om Heidenstams reala härstamning — icke blott som »Adlerbeth med romare i släkt» till karaktären — från de länder och folk där hans fantasi helst dväljes. Ett och annat kunde kanske verkligen vara att finna genom tillämpning av en hypotes som den om sympatiens, utseendets och uppträdandets hänvisning på härstamningens källa och tillflöden hos skalder och konstnärer. Lermontovs byronism torde icke blott varit samtidighetens och en tillfällig själslikhets frändskap med Byron. Lermontov var en ättling av den skotska ätten Lermont och Byron på mödernet av den likaledes skotska ätten Gordon. Vem vet, om ej en verklig släktskap, kanske t. o. m. rätt ofta på nytt knuten, för flera eller färre århundraden tillbaka förefunnits mellan dessa bägge ätter? Laura Marholm har gjort en fantasiutflykt med Strindberg genom hans kveniska förfäder över Sibiriens snöslätter och tyckt sig återfinna samojediska och tschuktschiska drag i hans anletsdrag, gestalt och skrifter. Jag har följt hennes exempel och försökt i hans anletsdrag, gestalt och skrifter återfinna urtidernas

Heidenstam, i Egyptens Thebe och Alexandria, i Saba och Babel, ehuru han sedan dess genomlevat högtyska, lågtyska samt herrgårds- och hov svenska stadier.

*

Tillägg.

Det är nog icke särdeles nöjsamt att såsom en betydande författare i våra dagar måste göra se sig uppställd på en ställning, som är halvt en piedestal, halvt en schavott, kring vilken allmänheten går runt och gör anmärkningar och fäller omdömen, vilka icke alltid äro träffande eller kvicka. Vanligt folk som icke förstår sig på konst dömer efter sin hemsmak och säger: »stiliga ben har han, men löjtnant B. på Värnamoingarna är vackrare». En mera konstförståndig förbipasserare säger, att konstverket inte just hör till det bästa av den Bolognesiska skolan, under det hans följeslagare disputerar emot och i beundrande extas säger något platt om Endymion och Hermes. Somt ovilligt folk säger bara: skräp alltsammans, både ni och han och Bolognesiska skolan. En bild av marmor eller brons kan på grund av sitt marmor- eller bronshårda väsen med någorlunda jämnmod bära dessa anmärkningar, även de minst geniala och närgångnaste. För en levande piedestalman och schavotterare är det däremot ibland obehagligt att vara skott-tavla för alla förbipasserares missförstånd. Jag erinrade mig detta, när jag skrivit min uppsats om Heidenstam och misstänkte att

jag i ett och annat varit orättvis — tog åter fram Karolinerna för att kontrollera mina omdömen och fann att de icke voro i allo giltiga. Jag tror visserligen fortfarande att hans Karl XII icke är fullt vad han borde vara. Karl XII: s likhet med Gustav IV Adolf har måhända blivit väl mycket framträdande, utan att det som skilde föregångaren från efterföljaren blivit tillräckligt synligt — ibland förefaller det som Karolinernas förf. icke kunde dölja för sig själv och allmänheten, att den store konungen synes honom väl liten — åtminstone i jämförelse med den vilde, väldige zaren. Men mitt påstående att Karl XII, »när han icke är bara en missuppfattning, är mera Verner v. Heidenstam än Karl XII», fann jag vid närmare undersökning alldeles misslyckat. Heidenstam återfann jag däremot i de goda huvuden förf. låter uppträda i konungens omgivning — halvt maliciösa skämtare, som behandla Hans Majestät litet nedlåtande, vilket man ock nästan tycker att han enligt den Heidenstamska skildringen förtjänar. Jag är icke historiker nog att veta hur långt Heidenstam har rätt i sin uppfattning — men anser icke omöjligt att det kunnat vara mer av personlig storhet i Karl XII: s väsen än det som i Karolinerna kommit till synes.

En annan orättvisa fann jag mig ha begått — nämligen angående det otydliga och vaga i de bilder som framställas i det karolinska galleriet. Vissa av dem syntes mig vid närmare efterseende sällsynt levande — endast om ett eller annat mindre parti tyckes mig numera omdömet sant. Även av

Heidenstams »svenskhet» fann jag mera i Karolinerna än vad jag förut funnit, vilket dock icke hindrar, att han jämte sitt svenska blod kan hava ärvt åtskilligt av det utländska, jag trott mig finna inmängt med hans — den stora intuitiva konstnärliga förståelsen torde för övrigt, antingen den är född svensk eller egyptier, även vara tillräckligt kosmopolitisk att sant skildra vilken folkkaraktär som helst, svensk, babylonisk eller turkmenisk. Icke heller vidhåller jag med någon envishet att han efter sina vänner och bekanta i familjen och grannskapet modellerat sina Karoliner, av vilka somliga torde vittna om goda historiska studier och god historisk konst.

Ännu ett vill jag tillägga, nämligen att det mera är om en föregående periods Heidenstam än den nuvarande mina omdömen i föregående uppsats kunna anses något så när giltiga, där de icke helt misstagit sig. Han, som redan i sin första diktsamling sagt: »var kväll jag jordar mitt gamla jag och vaknar upp med ett annat», har naturligtvis under årens lopp utvecklat sig och utvecklar sig väl än att bliva något annat och mera än han en gång varit. »Den stränge Apollo», vars annalkande han anar (se en artikel i Svenska Dagbladet) är väl knappast en av de glada gudarna, som drevo nojs med bagardottern och vattendragaren i Ninive, och även uppfattningen i Karolinerna är väl en beskaffenhet endast inom det geologiska lager de utgöra i den Heidenstamska produktionen. En ytterligare utvecklad uppfattning torde komma att bliva nästa lagers beskaffenhet, antingen det blir

en bok om Gustav Wasa eller en om Dschengis-Khan, d. v. s. går vidare i svenskhet eller längre i österväg.

1898

För närvarande betraktar jag Heidenstam så gott som »hors de concours» i den svenska litteraturen, trots åtskilliga motsatser i vissa frågor — t. ex. norska frågan, patriotfrågan, en del språk- och konstfrågor. Jag skrev förr recensioner av hans diktverk och har märkt att jag måst hålla mig vid mindre viktiga, ytliga formfrågor etc., men måst underlåta att kritisera det djupare och högre av hans fantasiskapelser — det är detta senare jag betraktar som »hors de concours» — jag anar och tror att i dessa högre eller djupare regioner finnes det som för mig är ojämförbart och inkritikabelt och skattar dock dess värde högt trots det att jag icke ännu förmår genomförstå vad det egentligen är. Jag lämnar därför tills vidare åsido all Heidenstamskritik. Endast ett vill jag påpeka angående vad jag skrivit 1898 — att han endast övergående på grund av ohälsa haft mer tycke av gam än örn, sedermera har örnnaturen med sin fastare hals och bestämdare fysiognomi framträtt mera tydligt.

1910

* * *

Om härstamning.

JAG förmodar att många funnit mina fantasier i föregående uppsatser om Heidenstams underbara härstamning från Sardanapalus och Farao mindre antagliga och däri göra de möjligen icke så orätt. Själva spörsmålet om härstamningens inverkan på ett folks såväl som på en människas lynne, karaktär, utseende, uppträdande, sympatier och tillvarelsesätt kan emellertid förtjäna att undersökas.

Det är sant, att liknande orsaker framkalla liknande verkningar, och att man kunde tänka sig tvenne av varandra oberoende räckor av orsaker och verkningar, vilka åstadkomme liknande resultat i tvenne med avseende på genealogiskt sammanhang vitt från varandra skilda folklynnen, periodlynnen eller människolynnen. Det sakförhållandet, att i Italien före renässanstiden liksom i Hellas före den Perikleiska perioden utvecklat sig suveräna städer, som samtidigt voro stater, och att dylika statstäder äro särskilt lämpade att utveckla konst och mångsidig bildning, kan vara en av grunderna till att Firenze under Mediceernas tid kommit att likna Athen under den Perikleiska perioden. Men månne icke även här en direkt rasfrändskap är medverkande orsak? Hellenerna

hade länge blomstrande kolonier i Italien och voro även oavsett dessa kolonier besläktade med de italiska folken — hos bägge folkens gemensamma ursprungsfolk förefunnos möjligen de egenskaper embryotiskt inneboende, som först slagit ut en blomma i Athen och sedan efter 15—20 sekel en ny blomma i Firenze. Den liknande lokaliteten vid Medelhavets stränder eller icke långt från desamma, som är särskilt ägnad att framkalla handelsstäder av en viss likart, vilka i sin ordning äro ägnade att framkalla liknande kultur och konst, kan emellertid också räknas som medverkande orsak. Tyrus, Sidon och Carthago, vilkas invånare ju icke tillhörde samma rasgrupp som hellener och italer, hava även de utvecklat konst och vetenskap, som torde likna hellenisk och italisk kultur och konst icke blott genom direkt påverkan på de senare utan även av nyssnämnda grund. Man måste desslikes erinra sig att konsten och kulturen i Firenze var direkt påverkad genom studiet av den antika helleniskt-romerska konstens efterlämnade reliker och av den antika litteraturen. Sannolikt skulle dock alla dessa faktorer haft ett mindre likartat resultat på en befolkning, som vore mindre i genealogisk frändskap med hellenerna än befolkningen i Firenze.

Om jag jämför tvenne folk, vilka ej befinna sig i härstamningsgemenskap, vare sig som systerfolk eller som moder- och dotterfolk — jag bortser här och hela uppsatsen igenom från den möjliga för alla överraser, semiter, arier, mongoler etc. gemensamma härstamningen från ett och samma

ursprungsfolk — men av vilka det ena blivit påverkat av det andras litteratur, t. ex. jämför judarna och engelsmännen, finner jag hos bägge dessa folk vissa likheter. Det förekommer, om jag ej misstar mig, bland engelsmän och nordamerikaner en fantastisk men halvt på allvar tagen saga om engelsmännens härstamning från Israels tio förlorade stammar. Det kan icke nekas, att de under den puritanska perioden hade vissa skaplynnedrag gemensamma med hebreerna under dessas gammaltestamentliga krigsperioder, men denna släktskap är väl alldeles öppendagligt påverkad av den ständiga bibelläsningen, ehuru även där, oavsett bibelläsningen, kunde finnas något av de liknande orsakernas grund till det liknande resultatet t. ex. Stuart-förtrycket i England och Epiphanesförtrycket under makkabeerperioden — någon verklig sannolikhet om rasgemenskap lär väl däremot icke alls vara att finna. Hos alla folk, där bibeln läses mycket och verkar starkt och länge på familje- och samhällslivet, kommer detta naturligtvis att till en viss grad likna det fornhebreiska. Men i vilken omfattning och till vilket djup detta sker är en annan fråga — är det endast en skola varje folk genom den litterära hebreiseringen genomgår och i vilken mån behåller varje folk under allt detta sin grundkaraktär? Som judarna i allmänhet avhållit sig från varje beblandelse med andra folk är man icke i tillfälle att jämföra ett av bibeln uppfostrat folk med ett, som räknat hebreerna bland sina stamfäder, och har därför i detta fall

ingen erfarenhet om härstamningens kraftförhållande till påverkningen utifrån.

För att vidare belysa frågan kan man emellertid jämföra judarna med ett med dem besläktat folk, utgånget från ett gemensamt ursprung, nämligen araberna. Äro judar och engelsmän mera lika varandra än judar och araber? Att rätt stor olikhet förefinnes mellan judar och araber är väl obestridligt. Redan 1 Moseboks författare synes vara medveten icke blott om ett gemensamt ursprung, utan även om att främmande blod inmängts i arabernas, ifall nämligen de stammar, som i nämnda bok sägas vara Ismaels, den egyptiska kvinnan Hagars med en egyptisk kvinna gifte sons efterkommande, äro arabernas förfäder. Säkerligen voro de äldre arabernas genealogiska släktgemenskap med hebreerna före Muhammeds uppträdande och de därpå följande vida erövringstågen större än den sedan under inflytande av månggifte och konkubinat med kvinnor av allehanda folkslag i Syrien, Mindre Asien och Nordafrika blivit, och sannolikt är ännu i dag likheten med fornhebreerna större hos de i egentliga Arabien boende araberna, där blodet väl är något mera oblandat än i andra av araber bebodda trakter. Likheten mellan de nu levande araberna, såväl i egentliga Arabien som annorstädes, och fornhebreerna torde desslikes vara större — och det allt större ju längre tillbaka i fornhebreernas historia — än med de nutida judarna, av vilka de i Europa levande torde hava minst lika stor likhet med de moderna engelsmännen som med de nu levande araberna. Där

judar och araber bo tillsammans torde däremot skillnaden mellan judar och araber icke vara mycket större än den var på Muhammeds tid under samma förhållanden.

Jag kan vidare uppställa frågan: äro de i modern tid levande judarna mera lika de dem omgivande ariska folken, vilkas levnadsart, kultur och sedvänjor de upptagit, än de äro lika sina egna förfäder under perioden mellan invandringen i Kanaan och Jerusalems sista förstöring — eller är förhållandet det motsatta? Jag känner icke särdeles mycket om de moderna judarnas väsen och levnadsart och är därför så gott som uteslutande hänvisad till gissningar. Det anses ju, att judarna bevarat åtskilligt av deras palestiniska förfäders patriarkaliska familjeliv och den gamla starka hebreiska nationalkänslan är väl ännu hos dem ett nästan lika utpräglat karaktärsdrag, som den var i Josephi dagar. Den fornhebreiska profetiska anden och den fornhebreiska heroismen synas däremot under senare tider varit mindre framträdande hos judarna, ehuru mycket hjältemod, om ock ej så berömt som Davids och Judas Makkabei dater, kan hava utvecklats under den långa landsflyktens förföljelser och vedermödor och ehuru Spinoza och Moses Mendelsohn, vilkas väsen och personlighet jag likväl icke känner, och Georg Brandes, vilken jag känner litet mera, kunna betraktas som i någon mån fränder till Hillel, Gamaliel och Paulus — kanske även med en eller annan gammaltestamentlig författare. Möjligen har likaledes den judiskt moderna musiken hos Felix

Mendelsohn, Meyerbeer m. fl. någon frändskap med den fornhebreiska musiken och den anda, som är tillstädes i de fornhebreiska psalmerna — jag är likväl i detta fall alldeles inkompetent att döma, emedan jag icke alls känner den moderna judiska musiken. Om jag däremot söker erinra mig de intryck jag haft av moderna judiska skriftställare, vilkas böcker jag läst, kan jag kanske finna en säkrare ledtråd. Såväl Heinrich Heine som Georg Brandes och Oscar Levertin kunna vid första bekantskapen förefalla mera modernt kosmopolitiska än likartade med de fornhebreiska skriftställarna, men man kunde även hos dessa hypermoderna författare finna vissa drag, som erinra om de fornhebreiska. Både hos Heine och Levertin finner man en viss böjelse att drömma sig hän till orienten — och kanske även en viss böjelse för orientalisk doft och prakt, hos bägge böjelser för blommor och hos Levertin även för juveler, rökelser och vällukter. Häri kan man ju om man så vill spåra någon likhet med Höga visans och andra bibliska böckers författare. I de förras art att känna och uttrycka lidelse kunde också förefinnas någon likhet med de senares. Heines Nordsjödikter med sin storartade naturåskådning hava kanhända, trots all inblandning av »die Götter Griechenlands», av modern humor och annat modernt, en viss inre frändskap med de fornhebreiska profeterna. Naiviteten och innerligheten i Heineska och Levertinska dikter äro väl icke så omedvetna som i den Salomo tillskrivna kärlekssången, men icke desto mindre kunde det vara

något i seendet och talandet hos de moderna poeterna och de fornhebreiska, som vore besläktat. Jag har icke anställt någon ingående jämförelse och vill icke göra något bestämt påstående.

Om jag alltså haft den förbigående fantasien om en viss likhet mellan Georg Brandes och Saulus-Paulus från Tarsus, må man icke taga den alltför mycket på allvar. Naturligtvis förefaller denna jämförelse vid första ögonkastet icke så litet sökt och jag är själv lika böjd att förkasta som att antaga sannolikheten av en själisk frändskap mellan de kristna idéernas apostel i det helleniskt-romerska Europa och de europeiska idéernas apostel i den skandinaviska norden. Emellertid är det icke helt omöjligt att något av en sådan frändskap förefinnes. När man läser den framställning Viktor Rydberg i en längre not till sin avhandling »Om människans föruttillvaro» gör av den store hedningeapostelns förhållande till grekisk filosofi, teosofi och litteratur, får man nästan det intrycket att Paulus varit rätt mycket beläst i grekisk litteratur och möjligen även varit rätt mycket intresserad av densamma under sin ungdom i Tarsus, som vid den tiden enligt Rydberg »var så ryktbar för sina vetenskapliga inrättningar och sitt lärda liv, att Tarsus då ansågs just i det avseendet stå främst av alla grekiska städer, ja överträffa själva Athen och Alexandria». Paulus citerar som bekant inför en folksamling i Athen (Apg. 17: 28) några grekiska skalder: »Ty i honom (Gud) leva, röras och äro vi, såsom ock några av edra skalder hava sagt: ty vi äro även av hans

släkte.» Rydberg, vilken själv är beläst nog att känna den omständigheten att dessa ord icke blott sagts av en enda hellenisk skald, Aratus (född i Cilicien och alltså en landsman till Paulus), utan även återfinnes i en vers av den stoiske filosofen Kleantes, antager hos Paulus med anledning av att han brukar uttrycket »några» »en icke ringa beläsenhet» i grekisk litteratur. Själv ville jag för att med rätt eller orätt få min jämförelse att stämma t. o. m. däri se en litteraturkännare — det att veta och erinra sig överensstämmelsen mellan tvenne grekiska skriftställare tyder måhända på en grundligare kännedom än en helt flyktig bekantskap med hellenisk litteratur — Aratus och Kleantes äro emellertid samtida, bägge födda i 3:dje århundradet, och kunna möjligen på grund av detta fått sin plats bredvid varandra i något tarsiskt bibliotek samt således lätt nog kommit att stå sida vid sida i Pauli erinring. »Parallellställen till orden 'i honom leva, röras och äro vi' finnas likaledes i den grekiska profanlitteraturen, och för övrigt kan man säga, att hela det fragment, som Apostlagärningar meddelar oss av Paulus' tal på areopagen, utgör såväl till innehåll som form ett vittnesbörd om bekantskap med helleniska idéer,» fortsätter Rydberg och tillägger därefter, att man i 1 Kor. 15: 33 finner en vers ur lustspelet »Thais» av den grekiske skalden Menander (född 342 f. Kr.) »samt att brevet till Titus (vars äkthet försvaras av Reuss m. fl.) innehåller följande hexametriska skämtvers över kreterna» — Rydberg anför den Epimenides tillskrivna versen på originalspråket

och översätter den därefter till svenska på följande sätt: »Kreter ljugare städs', odjur, onyttiga bukar.» »Att versen icke såsom allmänt gängse ordspråk hade kommit till Paulus,» fortsätter Rydberg vidare, »utan att han ganska väl kände varifrån den förskriver sig, bevisas därav, att han såsom dess författare angiver 'en av dem' (kreterna), 'deras egen profet'. I själva verket heter det, att Epimenides var född på Kreta, och den benämning av profet, Paulus giver honom, överensstämmer därmed, att han bland grekerna var berömd för sin siareförmåga, och att Cicero räknar honom till dem, som profeterade i extatiskt tillstånd (vaticinantes per furorem).»

Rydberg försöker därefter giva skäl »för det antagande, att Paulus gjort bekantskap även med den romersk-stoiska filosofien, såsom denna på hans tid representerades av en man, vars namn då var på allas läppar och av många nämndes med djup vördnad, nämligen Seneca».

Erinrar nu icke allt detta åtminstone i någon mån om Georg Brandes och har icke Pauli universalistiska anläggning någon frändskap med kosmopolitismen hos Brandes? Man kunde kanske våga en gissning, att Paulus före sin fanatiskt-judiska period i Jerusalem genomlevat en estetiskt-hellenisk i det lärda helleniserade Tarsus och då kunde haft något slängtycke med den unge Georg Brandes, studerande all möjlig europeisk litteratur utan att ännu ha hunnit tänka på »Hovedstrømningerne». Gissningen är djärv, men har dock någon hemul för sig. Den med tapperhet och en

viss hetsighet förenade klokhet och själsnärvaro, som synas utmärka Pauli hela uppträdande, kunna möjligen, även de, hava motsvarigheter i Brandes' karaktär, hur olika i djup och syfte den enes mission än kan vara den andres, vilken olikhet likväl icke heller den är absolut, eftersom det i bägge fallen gäller utbredande av nya idéer inom ett vidsträckt verksamhetsfält.

En annan flyktig fantasi har lekt mig i hågen, den om själisk frändskap mellan Hezekiel och Heine. Naturligtvis synes här motsatsen än mer överväldigande och jag vill icke själv giva mycket för likheten dem emellan. Jag har försökt finna den t. ex. i Hezekiels framställning av Jerusalem under bilden av en kvinna och Heines av Hamburg-Hammonia under en liknande bild. Bägge äro ett rätt detaljerat utförande av bilden och bägge äro synnerligen naturalistiska i beskrivningen. Någon likhet har jag också försökt finna mellan satiren och skämtet hos Heine och den bistra faderliga smädelsen hos Hezekiel. Den senare är lika osminkad i uttrycket som Heine eller än mera, och torde därutinnan endast hava övermän i Aristofanes, Swift och några deras efterföljare. Ord som enligt Hezekiel sagts till honom av Herren själv, sådana som dessa: »se jag vill tillstädja dig koträck i stället för människoträck att över denna tillaga ditt bröd» överträffa i oförsagdhet inför det nutritionella t. o. m. Heines beskrivning om vad han såg i stolen i Hammonias kammare — en lika brutal ironi torde ock ligga bakom orden hos dem bägge. Och en beskrivning som denna av skökan

Jerusalem hos Hezekiel: »Vid varje vägskäl byggde du dig din höjd och gjorde din skönhet till en styggelse och utspärrade dina ben för envar som gick förbi och bedrev mycket horeri» samt hela den föregående och efterföljande skildringen är knappast mindre ohöljd och rakt på sak än det mest frispråkiga hos Heine såväl som hos Shakespeare eller Bellman, ehuru skillnaden i syftet kan vara mycket olika — hos profeten är syftet att verka avskräckande, hos de andra är avsikten löje, satir, humor eller bara att skildra liv sådant det är.* Jag har t. o. m. tyckt mig hos Hezekiel känna igen »die blauen Husaren» som av Heine inkvarterats i ett flickhjärta, i »Assurs söner», för vilka Oholiba-Jerusalem brann, »ståthållare och hövdingar, som kommo till henne präktigt klädda, för ryttare, som redo på hästar; ståtliga unga män allesamman». Men skillnaden mellan den skräckfulla avstraffande hårdheten i den fornhebreiska profetian och det spefulla lättsinnet hos den moderna skalden är alltför himmelsvid att man på allvar häri och i andra likhetsdrag, som kunna vara tillfälligheter, skall kunna se någon djupare likhet. Jämförelsen mellan Heine och Hezekiel eller andra profeter får därför tills vidare stå i sitt värde.

Vill jag slutligen göra en jämförelse mellan »Höga visan» och Oscar Levertin finner jag visserligen parallellställen som detta i Höga visan:

»Från dig har vuxit upp en lustpark av granatträd med kosteliga frukter, koferbuskar och

* Även Shakespeare har dock ibland jämte löjet ett moraliskt syfte — se t. ex. sens-moralen i Muntra fruarna i Windsor.

nardusplantor, nardus och saffran, kalmus och kanel och alla slag av luktträd, myrra, aloë och alla slag av ädla kryddor. En örtagårdskälla är du, en brunn med levande vatten och en ström från Libanon. Vak upp, du nordanvind, och kom, du sunnanvind! Blåsen på min örtagård, att dess välluktsångor må spridas vitt omkring! Min vän komme till sin örtagård och äte av dess ädla frukter!»

Och detta i en dikt av Levertin:

»Välluktstung till brädden,
om de ljuva åren
rika smörjelsen bär bud:
aloë från bädden,
myrradoft från håren,
vallmo vissnad mot min hud.

Vilda fikonträdens
kåda, gästabudens
lukt av indiskt speceri.
Gyllne rökverksskedens
aska, bröllopsskrudens
festdoft med lavendel i.

Rosenoljan biktar,
skänk av soligt Shiras,
bruna lemmars härlighet,
medan ambran diktar
om hur kärlek firas
långa kyssars evighet.»

Möjligen är även förnimmelsen av vårliv och mänskligt kärleksliv, genomgjutande varandra — om man frånser skillnaden mellan sorgefull och hoppfullt glättig stämning — likartad i följande fragment av en dikt hos Levertin och av »Höga visan»:

Levertin:

»En natt i maj jag såg en syn i vitt,
en vit gestalt i vita frukträds mitt
och blont som dagens första flod av ljus
flöt hennes hår i morgonvindens sus.
Längs hennes klädebonads mantelflik,
som föll mot marken sid och drottninglik,
göt våren all sin ljusa rikedom
av sollyst dagg och vithyllt äppelblom.

— — — — — — — — — —

Det fruktträdgårdens första pingstdag var
med doft och blom och ljusa fjärilspar.
Vi gingo hand i hand och blick i blick,
där stigen solig genom grönskan gick.
En enda smekning evigt djup och lång
var ögats leende och stämmans sång,
men runt göt våren all sin rikedom
av sollyst dagg och vithyllt äppelblom.»

Höga visan:

»Blomstren visa sig på marken, sångens tid är kommen och turturduvans röst höres i vårt land. På fikonträden mogna bären och vinstockarna stå i knopp och sprida sin vällukt. Statt upp, min älskade, min sköna, och kom! Min duva! I klippans rämnor, i klyftans gömsle visa mig ditt anlete, låt mig höra din stämma! Ty din stämma är ljuv och ditt anlete är täckt. ’Låt oss hjälpas åt att fånga rävarna, de små rävarna, som förstöra vingårdarna; ty våra vingårdar stå nu i knopp.’ Min vän är min och jag är hans, där han går i vall bland liljor. Till dess dagen svalkats och skuggorna försvunnit, gå omkring, lik ett rådjur, min vän, och lik en ung gazell på Betesbergen!»

Man kunde kanske uppleta ännu flera parallellställen mellan Levertin och bibliska författare, men om överensstämmelsen är av djupare art och beroende på genealogisk likart, kan jag ej avgöra. Gamla testamentets böcker hava naturligtvis verkat direkt på Levertin och kunna oavsett härstamningen ha framkallat likhet i stil och uttryck.

I Tyskland talas det visst om något som kallas »Der jüdische Witz» — man menar väl därmed att humor och satir ofta förefinnes hos nutida judar — och till dess utövare kunna förmodligen i främsta rummet räknas Heine, Saphir och Georg Brandes. Finnes det någon motsvarighet till denna judiska humor och denna judiska satir i den fornhebreiska folkkaraktären eller sträcker sig deras judiska släktledning icke längre tillbaka än till Heinrich Heine, vilken kanske tagit den i arv från Voltaire, Byron och vissa tyska romantiker, att icke tala om Aristofanes, vilken han ju själv kallar sin fader? Kanske äro dessutom den Heineska humorn och satiren mera att betrakta såsom tillkomna genom överföring från något livligt spirituellt i hans rhenländska födelseorts folklynne än genom nationalt judiskt släktarv? Heines kvickhet är kanske i släkt med och påverkad av den Mefistofeliska hos Goethe, vilken ju liksom Heine härstammade från det västliga Tyskland? Och samma släktledning via Byron, Goethe, Heine kunde även hava föranlett den ständigt lekande kvickheten hos Georg Brandes. Emellertid torde något om ock icke allt av den Heineska och den Brandesska kvickheten vara att spåra även i den

fornhebreiska litteraturen, nämligen en viss energisk skärpa i uttrycket, som väl ändå starkare framträder hos fornhebreiska profeter och även ibland hos Jesus av Nazareth och som är i släkt med satir och ironi, om den ock icke fullt sammanfaller med dessa begrepp.

Den judiska litteratur, som uppstått under mellantiden mellan det judiska folkets sista avgörande förskingring och Heinrich Heines skriftställarskap, skulle, om jag kände den, sannolikt kunna hjälpa mig att avgöra i vilken grad den moderna judiska litteraturen är en från ariska folk inympad gren av världslitteraturen och i vilken grad den är nedärvt nationellt judisk.

Jämför jag ett annat folks, det norskas, nutid med dess forntid och frågar, i vilken grad det nutida norska folkets karaktär och kultur äro produkter av en verkan utifrån och i vilken grad produkten av släktarv, kan det vara lätt nog att upptäcka något av de forntida storböndernas och vikingarnas art i det nutida norska folklynnet, även om det långa underdånighetsförhållandet till Danmark och det utdöende av de norska storätterna, som försiggick vid den nordiska unionstidens annalkande och inträde, lämnat spår efter sig i en viss landsortsaktighet, som kanske ännu icke helt och hållet är utrotad, ehuru den väl nödvändigtvis måste helt och hållet försvinna hos ett så vittfarande och av turistströmmen omgjutet folk som det norska. Det av Welhaven gisslade »hemnorska» hos Wergeland och hans anhängare förenade förmodligen med sina goda sidor, t. ex. uppvaknandet

av det stora forntidsminnet, även en svaghet, härstammande från det instängda bygdeväsendet. Hövdingenaturen har möjligen också ännu icke fullt vaknat upp i sin forntida storslagenhet — den i ett litet område avskilde småbygdemannens inskränkthet kämpar ännu med den djärve och storvulne vikingens vidfamnelynne. Det finnes i Norge en »folkeskolelærer»-aktighet, vilken trots sitt värde som övergångsstadium för ett folk, som håller på att uppfostra sig självt till ett vad Ullman kallar »adligt folk», icke uteslutande är älskvärd. Tambs-Lyche, själv kanske icke fullt fri från denna samma folkeskolelærer-aktighet, skrev en gång något om den nya civilisation av färgtryck och orgelharmonikor, som höll på att breda sig i de norska bygderna — jag vet icke, om den är inhemskt norsk och kanske den t. o. m. har sitt ursprung från den svenska pietismen, men den torde funnit god jordmån i de trånga norska dalarna. Den överallt med turistströmmen framstormande europeismen är väl emellertid nu som bäst i färd med att bortsopa även denna övergångscivilisation samt med alla äldre dölseder, de goda såväl som de dåliga.

Vikingen i norrmannen har nog emellertid trots allt och i alla tider, även de mest dansk-underdåniga, levt kvar i den norske kustbon — man erinre sig t. ex. den store vikingen Tordenskjold. Han lever ännu i Nansen och Sverdrup och hela den världskringfarande norska handelsmarinen — det säges att var åttonde norrman är eller varit sjöman — samt i de stora norska diktarna. Ibsen och Björnson äro bägge hövdingar

och vikingar av den gamla arten, ehuru även de ha haft att kämpa och väl ännu kämpa med småbygdemannen inom sig, Ibsen kanske mera medvetet, Björnson mera omedvetet. Sogneprästen och bygdestorbonden leva väl kvar i Björnson med förtjänster såväl som svagheter. Ibsen har möjligen något kvar av haugianen och småstadsbon. De äro dock även med dessa inskränkningar i släkt med de gamla sjöfararna som drogo till Frankrike, Spanien, Jorsala och Vinland, dit medförande Norge och förande med sig något av det främmande landet hem. Och bland de yngre, om vilka jag dock känner ganska litet, behöver man bara se Knut Hamsuns kämpagestalt och havsörnsfysionomi för att komma i fornstämning, ehuru denne väldige viking med all kraft levat sig in i den kraftödande moderna förfiningen. Kanske har han därutinnan haft föregångare bland de härmän som följde Harald Hårdråde och Sigurd Jorsalafar till Miklagård och stannade kvar bland efterhellenerna, sedan Harald eller Sigurd dragit hem till Norge igen. Norge är sannolikt i sitt nuvarande tillstånd lika mycket ett uppvaknande av det gamla forntida Norge som det är ett av den europeiska sekelslutskulturen stormat nydaningsland. Det urnorska beblandar sig med det alleuropeiska. Ifall ur detta famntag likväl födes ett originalnorskt framtidsfolk, kunde detta tjäna som bevis för mitt käpphästpåstående — vilket för övrigt får stå i sitt värde bäst det gitter — om den särskilda härstamningens seghet att hålla i sig som tåga i folkens och individernas utveckling.

Jag har nu sysslat med tvenne folk, som äro av oblandad härstamning, judarna så gott som helt och hållet, norrmännen något mindre, i det hos dem kveniska och lapska, kanske även skotska och engelska, danska, tyska och holländska element kunna vara att medräkna, om ock icke i någon nämnvärd utsträckning annat än i fråga om det danska elementet. Jag vill nu anbringa min gissning på folk, som mer än andra äro att betrakta som blandfolk. Spaniens befolkning härstammar dels från det eller de folk, som bebodde halvön på det romerska väldets tid, dels från västgoter och araber. Romarnas samtida, som bland sig räknade Numantias berömde försvarare, hava tydligen lämnat en ryggtåga efter sig i de nu levande spanjorerna — den desperata spanska tapperheten var ännu lika desperat i det cubanska kriget förliden sommar som vid Numantias fall år 134 före vår tideräknings början. Västgotisk d. v. s. germanisk humor och arabisk sådan, känd från »Tusen och en natt», i förening med de nämnda numantinarnas fallenhet för överdåd utan beräkning av följderna, äro nog samtliga tillstädes i Riddarens av La Mancha sorgliga men i grunden ädla och aktningsvärda skepnad. Alba, Wargas och Loyola äro numantiner d. v. s. desperados, likaså Pizarro och Cortez. Det stolta spanska ridderskapets El-Campeadores och Don Gonsalvos de Cordoba äro numantiner och västgoter i förening. De värdiga ridderliga mohrerna ha säkert en god del i den spanska grandezzan. Tjurfäktarn är väl nästan oblandad numantinare.

Hos den engelska och skotska blandbefolkningen, som leder sin härstamning från gaeler, anglosaxer, skandinaver och normander, återfinner man den skandinaviska hövdingen i vissa engelska och skotska adelstyper, vilka dock helt naturligt äro modifierade allteftersom de äro mer eller mindre bemängda med gaeliskt, franskt (genom normanderna) eller anglosaxiskt blod. Dit höra alla dessa Douglas, Bothwells, Percys och i senare tider Nelsons och Byrons, som levat ett verkligt liv i den engelska och skotska historien eller ett diktat i den engelska och skotska sagan, sången och romanen. Det gaeliska draget torde hos vissa av Englands och Skottlands skalder återfinnas i en viss art av naturmystik, den Ossianska, vilken väl är olik all annan naturmystik. Jag tror att man träffar den hos Edgar Allan Poe liksom hos Shelley och kanske även hos andra — jag är för litet litteraturkännare att nämna flera. Puck och Titania hos Shakespeare äro, om de hava inneboende något av den Ossianska naturmystiken, så genomgjutna av anglosaxisk livsfyllighet, att i dem det gaeliska elementet är svårare att upptäcka. Ariel i »Stormen», vilken jag trodde mig minnas som ett luftigt elementarandeliknande väsen, befanns vid närmare efterseende vara rätt klumpigt materiell — möjligen har han blivit det mer i den svenska översättningen än i sin ursprungliga engelska gestalt?

Den engelska och skotska humorn hos Shakespeare, Scott och Burns är säkert rätt mycket germanisk, d. v. s. anglosaxisk eller skandinavisk.

Falstaff har säkert rätt mycket av en holsteinare eller mecklenburgare — »the lasses» och »lads» hos Burns äro kanske rätt lika Dahlgrens värmländska töser och pojkar och ha väl också någon likhet med Arne och Synnöve Solbakken hos Björnson. Det skotska lantjunkarliv, som skildras av Sir Walter Scott har säkert litet släkttycke med det värmländska, som skildras av Liljebjörnarna, far och son, samt med det norska hemliv, som skildras av Jonas Lie och Kielland — herrarna Garman och haugianerna hos Kielland förefalla mig kunna ha kusiner på långt håll i Skottland. Man kunde härav draga slutsatser om ett skandinaviskt släktdrag hos Walter Scott, ehuru man också måste taga i betraktande den möjliga direkta inverkan han kan ha haft på Lie och Kielland.

Jag vill icke ytterligare fortsätta med detta försök till utredning av spörsmålet om härstamningens inflytande på ett folks eller en persons karaktär, utseende m. m. Under skrivandet har jag nämligen kommit till insikt om att mina etnografiska, historiska och biografiska kunskaper äro otillräckliga att utreda frågan med någon saklig visshet. Spörsmålet om härstamningens och den utifrån kommande inverkningens kvalitativa och kvantitativa delaktighet i ett folks eller en människas kynne samt deras förhållande till varandra är säkert invecklat nog. Där man tror sig spåra likhet av härstamningsgrund, måste man taga i betraktande även andra grunder för likheten, t. ex. den liknande boningsorten, de liknande levnadsvillkoren, direkt inverkan av moder- eller syster-

folks litteratur på ett dotter- eller systerfolk m. m. En fullt kompetent fackman kunde emellertid avskilja allt vad som kan räknas till de övriga faktorernas inverkan och subtrahera detta från helkaraktären av det folk eller den person, vars härstamning han vill utleta — det som återstår efter denna subtraktion är då kunskap om härstamningen. Sedan man t. ex. räknat bort att Norge är en halvö och England-Skottland en ö, att bägge hava några likheter i belägenheten och icke äro alltför olika i klimat, att engelsmän och skottar äro även oavsett skandinavisk inflyttning besläktade med skandinaverna genom anglosaxerna, att redan gaelisk och efteråt även anglosaxisk och anglo-gaelisk-normandisk kultur inverkat på norrmännen, vilka desslikes i senare tid påverkats av engelsk-skotsk kultur och litteratur, likaledes räknat bort direkta inflytelser, som icke äro inavling, från Skandinavien på England-Skottland, skulle det som vid jämförelse av t. ex. Byron och Hamsun efter denna frånräkning återstår av likhet vara uteslutande att betrakta såsom härstamning av samma folk och möjligen samma stamfader. Hade man tillfälle till fullständig genealogisk undersökning, skulle man genom att följa de bägge släktledningarna finna den gemensamme stamfadern och därigenom styrka riktigheten av den psykoetnologiska och psyko-genealogiska uträkning man förut gjort.

Att en viss likhet förefinnes mellan dessa bägge författare har åtminstone varit ett av de intryck jag själv haft av Hamsun — det obändiga,

trotsiga jagiskhetslynnet, åtföljt av en viss »gloominess» och en viss suverän likgiltighet för andras sedvänjor och tänkesätt m. m. torde vara gemensamma drag hos bägge. Man tänker naturligtvis, när man gör denna iakttagelse, på Byrons härstamning från en av Wilhelm Erövrarens följeslagare. Om jag ej missminner mig skrevs dennes tillnamn »De Burun», vilket tänkt med franskt uttal kunde vara en förvrängning av namnet Björn, vilket ytterligare stärkes av att namnet också kommit att skrivas som »Byron», vilket också låter som en förvrängning av »Björn». »De Burun» skulle således, om man antager att »de» är en kvarleva efter ett »fils de», helt enkelt betyda Björnson, vilket väl snarare är hemmahörande i Sverige och och Norge än i Danmark. Erinrar man sig vidare att svenskarna vanligast gingo i österviking — västkustbefolkningen räknades i forntiden till Danmark och Norge — har man ytterligare anledning att anse, att Wilhelm Erövrarens följeslagare »De Burun» och följaktligen även lord Byron härstammat från Norge, sannolikast från »Viken», d. v. s. landet kring Kristianiafjorden jämte Bohuslän, från vilken landsända Gånge-Rolv, Normandiets erövrare, ju ansetts härstamma. Någon av Hamsuns stamfäder kunde varit från samma trakt, ehuru hans senare stamfäder flyttat till Nordland, Hamsuns födelsetrakt, och denne och »De Burun», d. v. s. »Björnson», hava haft en gemensam stamfader. Här ligger ju gissningen nära till hands.

Emellertid måste man ta i betraktande att Hamsun medelbart eller omedelbart kan ha varit

påverkad av Byrons skrifter och den framställning av hans personlighet, som man träffar i biografiska och litteraturhistoriska böcker. Dessutom kan som sagt den norska och den engelskt-skotska folkkaraktären i allmänhet hava gemensamma drag av andra grunder än den gemensamma härstamningen. Vidare kunde det vara något liknande i Byrons och Hamsuns livsvillkor, trots skillnaden i ursprunglig levnadsställning. Ju mer som återstår av likhet som ej kan hänföras till andra faktorer, dess starkare måste sannolikheten av dess beroende på gemensam härstamning bliva. Mellan Strindberg och Hamsun finnes även vissa likheter. Om det är sant, att Strindberg härstammar från Strinden i Norge, kunde det icke vara helt osannolikt att de haft gemensamma stamfäder. Men även här måste andra faktorer medräknas, såsom den av liknande livsvillkor, Strindbergs direkta inverkan på Hamsun och inverkan på bägge av liknande tidsströmningar.

Jag vill emellertid som sagt icke vidare fullfölja mina hugskott, vilka kanske mera likna sådana lekar som »var är katten», än inlägg i frågor av någon vikt. Man kan ju tills vidare betrakta det som ett sällskapsspel att räkna ut släktledningar från Nimrod och Ingjald Illråde för att därigenom finna ut kusinaget med sin närmaste granne vid bordet.

1898

* * *

Djurtyper i människotyper.

HURUVIDA människorna utvecklat sig ur något högre apsläkte eller haft en med de högre aporna gemensam stamfar eller om den gemensamma stamfadern för apor och människor såväl som för alla varelser varit en urcell, må darwinister och antidarwinister tvista om. Fostret lär ju dock i moderlivet undergå en något liknande utveckling som en möjlig släktenas utveckling från urcell till människa — och om denna fostrets utveckling i moderlivet också icke betyder att människosläktet successivt genom allt högre djurstadier utvecklat sig till vad det är, kunde det dock möjligen giva en antydning om att samma egenskaper, som utmärka de fosterlivets olika utvecklingsstadier motsvariga djursläktena, ingå i den mänskliga organismen. Erinrar man sig sedan atavistiska egenskapers eller beskaffenheters nyckfulla uppträdande hos vissa individer av samma släkte, som eljest icke synbart besitter dem, efter att helt och hållet hos en lång rad av förfäder hava varit latenta, och antager man vidare, att än den ena, än den andra atavistiska egenskapen eller beskaffenheten uppträder hos olika individer av samma släkte, kunde man kanske få någon föreställning om orsaken till den icke sällsynta iakttagelse människor tro sig göra av en viss likhet hos en person med en eller annan djurtyp.

Denna likhet består antingen i huvudets och gestaltens form, kanske ibland åtföljd av en konstant skymt av likhet i ansiktsuttryck samt i sätt att röra och föra sig, eller ock enbart i detta ansiktsuttryck och detta sätt att röra och föra sig, vare sig för ett visst tillfälle eller för längre perioder. Den förra likheten synes mera vara en medfödd, den senare mera en förvärvad.

Det synes som man sedan urminnes tider haft känning av denna människans likhet med djurtyper. I gammal och ny tid hava t. ex. djurnamn brukats om människor. Man erinre sig uttryck som dessa — »gån och sägen den räven» (Jesus av Nazareth om Herodes, Lukas 13: 32) — »Lejonet av Juda» — »vid ett sto för Faraos vagnar liknar jag dig, min älskade» (Höga visan) — »si skön är du, du duvoögda» — »min vän är lik ett rådjur eller en ung gazell». Eller om man vill lyss efter på andra håll, erinrar man sig sådana namn som »Torbern Oxe», »Erik Uggla», »Rääv av Småland», namn, i vilkas speciella djurlikhet kanske ursprungligen en stamfaders mest framträdande egenskap blivit uttryckt, ehuru även efterapandet framkallade liknande djurbenämningar på adelsätter, utan att därmed utmärkts någon egenskap hos en stamfader. Även bragden att döda det eller det djuret kan ha givit anledning till vapen och därefter till namn. Sådana namn som »Henrik Lejonet» och »Albrekt Björnen» äro ett slags öknamn, ehuru med berömmande mening och heroisk klang. Under senare tider hava uppkommit mera försmädliga öknamn såsom »Haren», »Grävlingen»

o. d., eller uttryck sådana som: »han såg ut som en folkilsken tjur» — »du är en hare» — »din förbannade oxe» — »ditt svin» och andra liknande. Den hos outvecklade folk förekommande vanan att nämna människor med djurnamn »Björn», »Ulv», »Falköga», »Sittande Tjuren», etc. har kanske ursprungligen uppkommit på grund av en persons med ifrågavarande djur besläktade egenskaper och utseende, vilka sedan ibland gått i arv på avkomman, antingen den besuttit samma egenskaper som fadern, farfadern eller farbrodern, vilka erhållit det som hedersnamn, eller icke. De kunde dock även uppkommit av det intresse den namngivande fadern eller modern haft för det ena eller det andra djursläktet.

Djurnamn och djurliknelser innebära väl i alla händelser icke alltid antydning om en bestämd djurlikhet hos dem på vilka de brukas. Den som i vredesmod av en annan blivit kallad »oxe» eller »svin» behöver icke nödvändigt synnerligt mycket likna dessa djur till utseende eller uppförande, ehuru det väl åtminstone behövs någon anledning — t. ex. uppförandet för tillfället — till att det ena eller det andra djurnamnet väljes till skällsord. Detsamma kan sägas om valet av djurnamn som smekord — »min lilla gris» är väl icke något särdeles betecknande ord för alla småttingar, som så nämnas, ehuru det är lämpligt för vissa babys och i någon mån för alla på grund av den allmänna babyvanan att söla ned sig. »Min lilla duva» såsom beteckning för en rysk löjtnant, brukad av en annan rysk löjtnant (se Tolstoy), förefaller ännu

orimligare — den har kanske ursprungligen brukats till smekord för duvoliknande unga kvinnor — efteråt har kvinnobegreppet försvunnit ur ordet och vänlighetsbegreppet ensamt blivit kvar.

Vare härmed huru som helst, igenkänner man ju hos mötande och bekanta skymten av en eller annan djurtyp eller bara ett övergående uttryck av likhet med en eller annan djurtyp. Om alla människor bära härstamningen från en lång rad av allt högre utvecklade djursläkten inom sig eller motsvarigheter till deras respektive huvudegenskaper, kunde man om dessa flyktiga skymtar säga att vid olika tillfällen framträder haren, räven, hunden, katten, örnen etc. inom en människa, mer och oftare det ena eller det andra hos den särskilda individen, allt efter hans åt det ena eller det andra hållet besläktade egenart. Den mera stadigvarande likheten med en viss djurtyp, icke blott vid ett särskilt tillfälle utan hela livet igenom eller under långa perioder av detsamma, torde tyda på antingen en atavistiskt från ett dylikt djursläkte nedärvd egenart eller på en egenart, atavistiskt nedärvd från förfader eller förfäder, vilkas liv haft någon likhet med det ifrågavarande djursläktets — en indians smygliv har t. ex. någon likhet med en rävs — eller ock på att den ifrågavarande personens liv av någon annan orsak än härstamningens kommit att likna det ena eller andra djursläktet. En nattlig likplundrare, sådan som Dickens skildrat i »Our mutual friend», kan på grund av sitt yrke oavsett all atavism komma att i någon mån likna en uv, en hyena eller ett

annat nattdjur. Sluskigt och på kroppens gödande anlagt liv kan hos en människa på grund härav, oavsett härstamningen, framkalla likhet med ett svin i utseende och uppträdande.

När likheten mellan en människa och en viss djurtyp är uttryckt i huvudets, ansiktets och gestaltens ursprungliga form och tillvarelsesätt, har man anledning att antaga en nedärvd likhet. Adelsmannen och hästen äro bägge rasvarelser, vilkas rasförädling kan ha haft vissa likheter i syftet, t. ex. lämpligheten för krig, jakt och därav följande smidighet — därav kunde härledas att adliga fysionomier och gestalter stundom ha något, som flyktigt erinrar om en häst. Rovfågelstypen hos adelsfolk kunde möjligen delvis härleda sig från det med rovfågelns något likartade rovriddarlivet eller vikinglivet. Den äldre adeln i Europas flesta länder räknar sannolikt bland sina stamfäder endera rovriddare eller vikingar. Normanderna hava ingjutit något av sitt blod i Englands, Frankrikes och Italiens adel, tyska rovriddarättlingar hava väl desslikes ingjutit blod i många länders adelsfamiljer. Rovriddarens nedblickande på de i dalen förbitågande handelsfororna eller vikinghövdingens utblickande från lyftingen hava väl något av samma syfte som gamens eller örnens ned- och utblickande på dalens eller havets byte — ögats och profilens form, nacken och den övriga gestaltens hållning hava på grund av denna likhet i syftet och även på grund av likheten i lokalitetsförhållandet mellan rövare och byte fått en likhet, som ytterligare stärkts av den likhet det liknande yrket givit bägge-

deras karaktär. Man måste dock erinra sig även andra anledningar till den traditionella adelstypens kroknäsighet och anstrykning av nedblickande, nämligen dels den i sadeln sig resande krigshövdingens överblickande av ett slagfält från en höjd samt feodalherrens och godsherrens nedblickande på bugande vasaller och underhavande. När rovfågelstypen förefinnes hos ett helt folk eller en viss trakts befolkning, torde fallenhet för krig och jakt hava sin del i typens förekomst vid sidan av andra orsaker, vilka man kunde komma på spåren efter ytterligare undersökning.

Även egenskapsöverförningen från den ene till den andre maste kanske räknas med i fråga om djurtyplikhet hos människor. »Säg mig med vem du umgås, skall jag säga dig vem du är,» kunde tagas även i bemärkelse av att »du har genom umgänge blivit till utseendet lik den med vilken du umgås». När man talar om »äktenskapstycke», kan detta visserligen förklaras såsom ursprunglig likhet, vilken verkat sympativäckande, och även »väntycke» kan förklaras såsom ursprunglig sympatiframkallande likhet. Men även den suggestiva påverkningen av den enes egenart på den andres bör väl medräknas, när man skall förklara »äktenskapstycke» och »väntycke». En dylik överförning människor och djur emellan är icke heller otänkbar. Att en hund får något av sin husbondes karaktär är ju rätt sannolikt — däremot vill man icke gärna tro att husbonden tar något nämnvärt intryck av sin hund. En jägare, vars liv har så mycket gemensamt med jakthundens, torde likväl icke blott på

grund härav, utan även genom mer eller mindre medveten iakttagelse av jakthundens sätt att jaga och spåra förvärva eller ytterligare utveckla en eller annan egenskap, som liknar jakthundens och kanske även är skönjbar i hans utseende. Bismarcksprofilen och Bismarcksgestalten av övermänniska med anstrykning både av örn och av bulldogg och kanske häst*, torde härstamma från rovridande, hästskötande och jagande förfäder, i det skogiga, jagande Thüringen, de borgbebyggda höjderna vid Rhen och det hästskötande Låg-Tyskland.

Det är icke osannolikt att skymten av en högre djurtyp i en människas anlete och gestalt betecknar en högre utvecklad människotyp än skymten av en lägre. Den som liknar en hare eller ett får är kanske underlägsen den som liknar en hund, en elefant eller en apa. Voltaires liksom Darwins något om apa erinrande utseende och deras överlägsna begåvning kunna ha haft något att göra med varandra och jag tror, att man ibland påträffar elefantliknande personligheter med snusande och snörvlande näsor och klumpigt klivande ben, vilkas godmodiga lynne och anlag för en viss storlemmad skämtsamhet icke utesluta en stor klokhet.

Kanske måste man först genomgå många efter varandra följande stadier av likhet med allehanda djursläkten och liksom förmänskliga dem, innan man når full helmänsklighet och möjligen har man icke nått denna förrän den sista tillstymmelsen

* Jag drar mig dock för att bruka dessa sista tvenne liknelser om detta i grunden förnäma och högmänskliga utseende, liksom jag även för övrigt anser människors djurlikhet högst relativ utom i undantagsfall.

till likhet med vare sig den ena eller den andra djurtypen försvunnit, ehuru de alla ingått som ingredienser i helstöpningen. Man erinre sig den gamla anekdoten om springpojken, som blev sänd med ett bud till William Shakespeare, vilken befann sig på ett värdshus, omgiven av stort sällskap. Som gossen icke sett Skakespeare, bad han om upplysning, hur han skulle finna den rätte. »Lämna brevet till den som är mest lik en människa,» blev svaret, och upplysningen var tillräcklig för budet att finna den sökte. Shakespeares människolikhet var så avgjort överlägsen de andras, att den ögonblickligen ledde rätt.

Emellertid är som sagt djurlikheten icke blott uttryckt i huvudets, anletets och gestaltens form, utan, där denna slags likhet icke förefinnes, även i ansiktsuttrycket och sättet att röra och föra sig. De eljest mest människoliknande människor kunde därför såväl för ögonblicket som för långa perioder och ett helt liv igenom vara mera djurliknande än de, vilkas huvud, anlete och gestalt hava stark anstrykning av en eller annan djurtyp. I sådana fall kunde man kanske misstänka att avkomman finge någon skymt av större eller mindre djurlikhet i själva formen, om nämligen förvärvade egenskaper gå i arv, vilket ju dock betvivlas. Dessutom kan en fysiognomis nedärvda typlikhet med ett bestämt djursläkte hava till den grad nedtryckt övriga arv efter förgångna djurtyplikheter, att de sällan eller aldrig uppträda ens såsom flyktigt förbigående uttrycksskymt. Bismarck har kanske rätt ofta vid riksdagens debatter haft tycke av

nedblickande eller energiskt på rovet nedstörtande örn, möjligen ock vid ett eller annat tillfälle även av bistert väntande bulldogg, men av hare eller får har nog aldrig en skymt varit synlig i hans majestätiska ansikte och väldiga gestalt. Och har räven någon gång varit synlig vid diplomatiska förhandlingar, vilka väl ända in i våra dagar behållit alltför mycket av den traditionella listigheten, har den säkert känt sig illa till mods bland det stolta och djärva i den store statsmannens väsen. Huvudets och ansiktets form är för övrigt så storstilat mänsklig, att dess överlägsenhet visserligen icke helt undertrycker släkttycket med de nämnda djurtyperna, men förädlar dem till att vara uttryck för goda egenskaper, örnlik djärvhet, bulldogg-liknande styrka, snarare än erinringar om ett lägre djurtypliknande stadium. För övrigt växla de mer eller mindre dåligt reproducerade porträtt jag sett av Bismarck rätt betydligt — somliga av dem hava nästan icke alls den våldsamma prägel av vissa starkt utvecklade egenskaper, vilka ha någon anstrykning av en bestämd djurtyp, utan synas giva en bild av rätt harmoniskt och jämsides utvecklade stora och ädla egenskaper — det bekanta Lenbachska, för vars beslutsamma, befallande, snarare fina än grova haka och underläpp bulldoggsbilden dock är en alltför låg liknelse, torde emellertid med dess på samma gång naturkraftliknande och övermänskliga väldighet, trots allt vad däri kan finnas av djurtyperinring, vara ännu mera storartat än dessa andra endast högmänskliga.

1898

* * *

Om klädedräkten.

I.

NÄR jag möter damer på gatan, händer det mig, att jag tänker på en leksak som jag brukade få i julklapp, när jag var en liten gosse. Det var en ask fylld med små trähus, vilka, när de uppställdes på bordet, kunde föreställa en stad med gator och torg. Även en boulevard kunde man anlägga, tack vare ett antal grönmålade precis likadana träd, som också funnos i asken, och för att staden icke skulle se obefolkad ut hade fabrikanten även nedlagt tvenne människoliknande figurer. De voro blåmålade med gula knapprader och hade var sitt runt ljusrött huvud med prickar till näsa, ögon och mun och ovantill en alldeles rund hatt med runda brätten. De voro icke egentligen märkvärdiga på något annat vis än genom sin utomordentliga rundhet och symmetri — allting var runt och svarvat på dem, ryggen var rund, och bröstet var runt, och bägge höfterna alldeles lika och alldeles lika runda. De voro runt utsvarvade i veka livet och alldeles svarvat runda ända ned till fötterna. Men fötter hade de inga utan stodo på kjolen, som var alldeles rakt avskuren och massiv alltigenom.

Jag tycker mig verkligen känna igen samma strävan efter rundhet och symmetri som hos dessa Kari-Träkjolsfigurer när jag betraktar kvinnodräkten och även samma försök att vara alltigenom av gediget trä och utan fötter.

Kvinnogestalten har som bekant av naturen anlag att vara både rund och symmetrisk, men den aktar sig för att överdriva dessa egenskaper. Det ser ut, som kvinnorna gärna ville fylla i det som fattas, och svarva ur, där det tyckes dem vara något för mycket — för att bli lika fullständigt symmetriska och runda som t. ex. en ljusstake eller en upp- och nedvänd pokal eller en ovan beskriven Kari-Träkjol; sannolikt har denna kvinnornas egenhet en naturlig och även delvis berättigad grund — strävandet efter fullkomning. Välväxta och friska kvinnor hava väl i allmänhet större tendens åt det avrundade och symmetriska än de illa växta och icke friska — ehuru den av naturen medfödda symmetrien och vågformen har en så beundransvärd takt att icke vara enformig eller pedantisk genom strängt iakttagna regler. Emellertid har den missförstående föreställningen om skönhetstypen framkallat försöken att efterlikna och till och med överträffa förebilden. Därav den dockliknande slätheten och rundheten i liv, bröst och höfter, framkallad av stramspända klänningar över stärkta kjolar och snörliv — de senare verka dock ibland rätt betydligt mot avsikten rundhet genom sina kantigheter ovan och nedtill, men däremot icke mot avsikten symmetri, vilken de snarare förstärka ända därhän, att deras bärarinnor komma

att likna ingenjörsarbeten. Naturligtvis erkänner jag för övrigt att smalheten om livet även har sin grund i de bruk, som göra det nödvändigt att fästa en del av dräkten ovan höfterna, samt att den formdöljande längden och vidden på kjolarna, utom av klimatförhållanden, även förorsakats av anständighetskänslan, ehuru jag har mina tvivelsmål om anständighetskänslan nödvändigtvis behöver hava en sådan följd.

Ett annat strävande kan man också skönja hos kvinnodräkten, och det är det nästan motsatta strävandet att vara lätt och göra sina bärarinnor insektlika eller blomlika. Detta strävande tyckes mig något älskvärdare än det förut omtalade. Puffärmar har jag visserligen aldrig gillat och svarta dräkter med vingliknande utstofferingar se ut som icke alltid vackra flugor. Dock möter jag ibland sorgklädda floromflutna flickor, som likna över tjärnen flygande vackra svarta sländor. Det tör krävas verklig medfödd luftighet för att kunna ta sig bra ut i sländkostym — eljest blir det bara till alltför klumpiga fluggestalter. Vackrast ter sig naturligtvis insektkostymen, när den lyser i ljusa färger — i sådan dräkt kunna unga flickor likna fjärilar och blommor. Hy och hår såväl som lynne och sätt stämma väl överens med det behagfullt svävande och ljusa.

Emellertid är denna tendens åt det fjärilslätta och blomlika ofta i strid med den samtidigt maktägande tendensen åt symmetri och rundhet och när man möter en dräkt, där de äro ungefär jämnstarka utan att ha kunnat ingå någon kompromiss,

t. ex. i vissa snörda klumpkjolade puffärmsdräkter, blir man bedrövad.

Vad oss karlar beträffar, så vilja vi helst se ut som hus eller andra rektangulära föremål, helst svarta eller åtminstone grå eller eljest mörka. Ser man bakifrån en vanlig bättre vinterherre i storm och överrock är han mest av allt lik en fyrspis med höga ben och sotrör. Herrar på bal i hårt vitt bröst, frack och blanka stövlar likna mest begravningskonfekt. Stelt, fyrkantigt, tvärt avskuret, ledsamt, dominobrickor, bokfason, blankt och borstat, halvt präst och halvt kontorskarl, det är herrarnas smak. Jag tror, att den närvarande herrdräkten har — ungefär följande släktledning: Englands puritaner, amerikanarna, sansculotte—Frankrike via Franklin och Lafayette, julirevolutionen med borgardöme och nu sist realismus-materialismus chronicus jämte ny infusion av den engelska calvinismen.

Vad särskilt militärdräkten beträffar, tör den ha något olika anor, men på en eller annan punkt sammanfalla bägge släktlinjerna. Militärdräktens tör vara ungefär följande: hertigarna av Alba och Oranien, Gustav Adolf, Cromwells »järnsidor», Karl XII, Stångpisk-Preussen, Georg Washington, Lafayette, Napoleon, Roon och Moltke. Den har blivit en blandning av grant och stelt. Militärer likna skalbaggar. Även manskostymen i allmänhet förhåller sig till kvinnokostymen som skalbaggar till fjärilar och flugor.

De lägre klasserna göra efter råd och lägenhet försök att vara lika de högre, men lyckas rätt ofta

icke åstadkomma annat än att se ändå mera misslyckade ut än de förra. Detta gäller dock icke så mycket, när de äro i arbetsdräkt. En arbetskarl i skjorta, stövlar och mollskinnsbyxor kan se stilig ut, så ock en tvätterska med uppkavlade ärmar och kjolen mellan knäna, klappande kläder vid en åbrädd.

Övervägande äro dock vi européer fula i våra dräkter, isynnerhet vi, angliserade nordeuropéer, och ibland äro vi rent otäcka i våra små sönderklippta klutar, slätt och utspänt sammanfogade, så att det ser ut som sömmen vill brista eller ock i våra runt eller fyrkantigt formfördärvande vidlyftigheter. Endast barn och unga flickor kunna vi icke göra riktigt stygga.

II.

Bland damerna har på sista tiden uppstått en rörelse att reformera kvinnodräkten. Jag känner icke närmare de förslag, som framställts med anledning av denna rörelse, men jag har mina egna funderingar såväl om kvinnodräkt som om mansdräkt. »Hm, Ariens land,» tänker publiken och sänder ett ögonkast upp till författarnamnet. Ja, jag har verkligen ännu en sorts esoterisk tro på nakenhetens rätt och skönhet, ehuru min ariska dröm kanske kommit väl tidigt. Rom byggdes ej på en dag och ett oskyldighetens tillstånd icke heller. Kanske kräves det ett himmelrike för att man och kvinna och förhållandet mellan dem kunna klädas nakna. Men man kan möjligen närma sig

himmelrikets nakenhet och oskuld genom att försöka gå i riktningen ditåt. Jag börjar tro, att man måste gå försiktigt till väga, och lutar mera än förr åt det hållet, där man har en exoterisk religion att nyttja bland sin omgivning och en esoterisk för sig själv och förtrogna, som tåla vid den. Om det är rätt eller orätt, är däremot ännu icke klart för mig. Det tör finnas sanningar, vilka verka förödande, om de uppträda oförberett och oförstått. Men det andra sättet kan måhända framkalla hyckleri och dubbelväsende.

I alla händelser önskar jag icke att man och kvinna nu strax skola gå nakna på torg och gator. Jag erkänner, att det är för kallt här uppe i norden, åtminstone om vintern, ehuru det även då kunde gå för sig inomhus, eftersom det går för sig på Grönland, där enligt Nansen män, kvinnor och barn lägga av sig all dräkt vid inträdet och där de enligt samma auktoritet vid jämförelse med andra folk snarare äro sedligare än tvärtom. Under sommarmånaderna torde heller inga svårigheter möta att kunna vänja sig vid luften, åtminstone efter härdning i ungdomen.

Jag erkänner vidare att första nakna person, som visade sig på en gata, skulle antastas av polisen och bötfällas, utan att därför anses som någon särdeles orättvist behandlad martyr. Det kräves alltså, att lag och allmän opinion äro helt andra än nu för att något ariskt skall kunna försiggå. Men det finnes bland klädesätten övergångsformer till nakenheten, vilka redan nu delvis äro tillåtna och möjligen kunna bliva det ännu mera.

Att gå med nakna armar och nakna skuldror, naken hals och en del av barmen naken anses ibland tillåtet för damer i herrsällskap. Varför är det icke alltid tillåtet? Det är vidare i utlandet tillåtet för damer att bada i herrsällskap, med uppemot knäet bara ben, bara armar och för övrigt i ett minimum av kostym. Hos oss är det hittills tillåtet för damer att i samma obetydliga kostym bada i herrars åsyn vid simuppvisning. Varför är det icke alltid tillåtet? Är anständighetskänslan hos damerna bunden vid vissa yttre omständigheter? Vid baltillfällen, då damerna äro mer blottade än eljest, är det t. o. m. tillåtet för män att ta dem om livet och trycka dem till sitt hjärta, vilket annars under starkt påklätt tillstånd nästan betraktas som en förbrytelse. Vad mena damerna med denna nyck i moralen?

För män är förbudet i vissa fall strängare. Ingen herre får uppträda urringad eller bararmad på en bal. Att sitta i skjortärmarna och spela kort går på sin höjd an på en herrgård långt borta i provinsen, när gasken är hög och toddarna varit många. Däremot hava männen rätt att vid simuppvisningar inför damer uppträda helt och hållet oklädda, om man undantager att de bära upptill och nedtill mycket korta och tätt åtsittande simbyxor.

Tar man fasta på dessa tillåtelser, vilka godtyckligt knutits enbart vid vissa tillfällen, och endast kräver att de alltid tillåtas, finner man att kvinnan i herrsällskap får vara naken om armar, skuldror, hals och en del av barmen samt benen uppemot knäna, och vidare att en enda tygvägg

kan vara tillräcklig att skydda den övriga gestalten. Härav kunde man till innebruk och sommarbruk få fram en hellenisk kostym, kanske en gång brukad även av de första kristna jungfrurna i Athen och Korinth — med ena skuldran och bägge armarna bara, med ett enda dräktplagg över den övriga gestalten i tunna, lätta veck, vilka ej framhålla och ej undertrycka gestaltens former. Dräkten kunde räcka till knäet eller längre. Sandaler med remmar kunde ersätta skorna. Den endast halvsymmetriska grekiska knuten kunde ersätta de mer symmetriska och icke alltid vackra sätt att lägga håret, som nu äro gängse.

Låter man det enskilda fallet av tillåtelse vara allmänt gällande även för mannen, så har han rätt att vara helt och hållet oklädd, endast han döljer stycket mellan livet och det översta av överbenen — jag talar med flit så diskret jag kan.

Han kunde emellertid även han, om han behagade, bära en livkjortel, som kunde vara lång eller kort allt efter ålder, smak och andra omständigheter. Sandaler med remmar kunde vara klädsamt även för honom.

Mot klimatet kunde vid behov av bägge könen brukas dels mera värmande stoff, dels mantlar, dels mot verklig köld varma underplagg och särskilda uteplagg, bekväma att påtaga och avtaga — t. ex. päls och pälsbottiner, som ginge högt upp under överplagget, eller tjocka ytterplagg av annat stoff, men med samma bekväma inrättning för påtagning och avtagning.

Finner man denna helleniska dräktfantasi, om

ock i nordiskt inpälsad gestalt, smaka alltför mycket av hellenomani, så finnes det andra användbara anknytningspunkter till en bekväm och vacker dräkt. Våra berömda vikingska förfäder stodo också nära naturenlighetstillståndet och deras dräkt var därför både vacker och ändamålsenlig. Den långa, nedtill kluvna särken av tjockare såväl som tunnare tyg allt efter olika årstider, bältet om livet och de över smalbenet remvirade byxorna voro säkert mer ägnade att framställa såväl den manliga som den kvinnliga gestalten sådan den är av naturen än nutida småkluterier. Med hjälp av intelligent mångfaldigande och ändrande fantasi kunde därav göras något bekvämt och stilenligt även för våra dagar. Man kunde dessutom göra försök med att förena det helleniska klädesättet med det nordiska, vilka för övrigt äro besläktade nog, eller låta det ena överväga vid en årstid, det andra vid en annan.

Emellertid kan man gärna för mig kläda sig som man har lust och smak till — det kan finnas bra människor i fula eller löjliga dräkter, och pedanteri i hellenism är icke roligare än annat pedanteri. Men man kunde också gärna avstå från en hel del kateketiskt etikett- och sedepedanteri och vänja sig vid att den framtid, som födes i nutiden, kan ha fallenhet att kasta av sig dräkter och bruk, som nu anses oantastliga, och påkläda sig alldeles nya eller sådana urgamla, som länge ansetts omöjliga att återupptaga. Alla manliga fyrspisar med skorstenshatt och alla runda symmetriska träkjolar skrattade i fjol åt togorna på Blå

jungfrun, men framtiden kanske tar togornas parti och framtiden skrattar som bekant sist och bäst.

Ovanstående artiklar stodo ursprungligen mot slutet av 1890-talet att läsa i Svenska Dagbladet, som inbjöd insändare till diskussion angående denna klädedräktsfråga och den därmed sammanhängande nakenhetsfrågan. Bland mina antagonister var även Hj. Söderberg, vilkens inlägg jag tyckte jag så tämligen bra vederlade angående nakenheten, men vars huvudargument angående klädedräkten jag visst glömde att söka bemöta — detta huvudargument var visst ungefär följande: »man behöver icke bråka om den här saken, ty varje tidsperiod anlägger ändå den dräkt som bäst passar den.» Oavsett det tvivelaktiga i att varje tidsperiod gör detta, kan naturligtvis svaras: är det icke månne just nu som en tidsperiod börjar på att fundera på att skaffa sig en klädedräkt som passar den och äro ej just mina egna funderingar ett symptom av denna en tidsperiods strävan att skaffa sig den klädedräkt som passar den? Att mina funderingar kunnat vara på irrvägar liksom många andras under samma tidsperiod kan väl vara sant, men när en tidsperiod strävar efter att skaffa sig en passande klädedräkt torde den icke genast vara färdig med densamma, utan trevar sig fram för att finna den. Huruvida den äntligen finner den är ju dessutom något osäkert. Hava de s. k. »fadermördarna» som stego upp på bägge sidor om hakan varit en för någon tidsperiod alls passande del av en klädedräkt? Och kan icke samma spörsmål ställas angående de stärkta vita bröstharnesk, som länge varit i bruk? En annan av mina antagonister, som kallade sig Bronislawa och sannolikt också var en kvinna, tycktes mig något farligare än Hj. Söderberg, trots hans spirituella slagfärdighet och skicklighet, på grund av den lugna överlägsna humor med vilken hon behandlade spörsmålet. Jag undrar om jag misstar mig, ifall jag antager att hon hörde till en viss kategori av kvinnor, av vilka jag då och då tyckt mig hava mött en och annan — sådana som ha en viss avgjord och oomkullkastlig övertygelse, men äro alltför älskvärda och därtill för trygga att behandla en mening, som är motsatt deras egen med annat än ett överseende småleende. Huruvida det var på grund av tvivel att kunna bemöta dylik älskvärdhet och dylik överseende humor med argument eller av att jag tröttnat på striden eller av något annat skäl minns jag ej — nog av, jag avbröt striden, vilken därefter snart var helt och hållet avblåst.

1910

*

Biografiska småstycken.

Mister Johanssons levernesbeskriving.

Brev te Kallstastidningen från förf. av »Farväll».

SÅSOM att jag förnimmer att jag blivit liksom en berömd poetiker i Sveden, såsom varandes te och med en erostratisk Hakvin Bagare, såsom tiningarne i Sveden skrivde, så ville jag härmed visa att jag icke holler mig förgo att sjänka min levernesbeskrivning ôt det otacksamma fädernes-landet, som allrig velle ertjänna en fattig skrädare-gesäll, som de tôckte itnot var däfför att han inga pängar hadde och iblann stövlera hans inte allti var som di skulle.

Johan Edvard Johansson föddes av fattiga föräldrar i Klaknäs i Vesttomta, där far hans var skrädder han åg. Det unga barnet visade tiliga anlag, såsom ett fort läsande av de svåraste katte-kesiska stycken. Förf. minnes ännu med nöje sitt kunnande som ett rinnande vatten av bibbelspråket om heningarne som icke hava lagen och så äre vi ju begravne. Skolmäster Nykvist uppfattade icke den unge gossens begåvade sinnelag och miss-förstog te den grad sin driskippels fattningsgåva att han förpinade honom medelst örons nypande, hands plaggande ja te och med vanlig däng. Här-

under fördystrades i enlighet med naturlagarne det unga sinnet, men uppklarnades något av det bildande umgänget med klockerpojken Karl Fredrik, som tillförde honom läsningen av tilleratur. Fritiopps saga gorde ett djufft intryck på mett unga sinne ävensåsom Dubbelgångaren och Spåkvinnans hämmd och andra mesterverk i tilleraturen. Jag tjännde att jag var bestämmt te något högre och började med tillbördigt förakt se ned på Klaknäsingera, som inte vett hutt, uttan griner och gnäller åt en som är bätter än di fastän han då bara var en fattig skrädaregesäll och hade dåligt på föttera. Abraham Linkålen var en skrädder han åg te början med och senn ble han pressedent i Nordre Amerka.

Ynglingen Johan Edvard studerade nu med mycken flit Konungakronan och Engelbreck Engelbreckson jämte Rosen på Tisteln jämte klocker Nilssons hela bibbelaptek och om jag inte ble framsläfft det första året för presten så var det en anledning av avundsjukans falska garn hos en viss dum och kischlig Erik Persson i Hult, som lög att det var jag som stal äpplonen, som det inte var utan tvärtom. Jag har allti varit för go att stäla äpplon, men är det en som gör bå det och det som varrer är, så är det du Erk, dett svin, kom det evitt evinnlitt ihåg. Tror du ja ä rädd för däk.

Te följe av min moders ömma tårar och far mins ovett måste nu den unge Johansson tilltaga nålen och tråden och avträda från den påträdda studiebanan. Nålen och tråden äro en törnbe-

strödd stig för den som är skapat te en högre flyckt, såsom Fritiop säger, att mörka vemossfulla tankar sväljas av mitt unga bröst, och hade icke hägringen av den sköna kvinnspersonen med de röda kindorna och de blåda ögonen föresvävat den fattige skrädaregesällen, skulle han nu vila i böljornas bädd i Klaknäselva. Men även det löckliga tjärlekshoppet blev förmörkat av Hulterker och nu får ho hat som ho hart ätter jag var för simpel för a. Han lär och skall slå henne, och super gör han och om det blir något övver åttav löna, som väl inte kan vara övver en och femti om dan, minner än en halv dollar, jag har tre jag, det vet inte jag och inte bryder jag mig därom häller.

Den enda utvägen för den unge förtvivlade Johansson var nu att begiva sig te det stora landet i Vestern, där jag nu åtnjuter stort anseende såsom mister Johansson. De skulle icke känna igän mig i mina fina klär och nyköffta stöfflar där jag spasserar på gatorna med käpp med elfenbenskröcke som föreställer en avgudinna och en äkta segader i munden med ett munstöcke som föreställer en krigskanon. Det är aldrig frågan om skräddern och Johan i Klaknäs utan »de tailer Johansson» och »ist mister Johansson atome» och »iv ju plis mister Johansson» och andra parleringar på det fina amerkanska språket, som di nöta i Klaknäs inte vet va det är senna mer nån gang. Så går det med den begåvade ynglingen, när han kommer bland folk. Abraham Linkålen var bara skrädder han åg.

Att det otacksamma fäderneslandet nu börjat erkänna skalden Johansson medelst skrivande i alle tiningarne, förvånar mig icke och såsom att jag icket är hämdgerig har jag villat sända denna beskrivnad av Johan Edvard Johanssons leverne till det fattiga Sveden, såsom författare göra och förbliver undertecknad Kallstastidningens

välbevågna

J. Johansson.

Jonstown i Miskigan i Nordre Amerka.

1891

*

Mister Johanssons besök i Sveden.

Jonstowen i Miskigan, Nordre Amerka 3 september 1891.

Äftersåsom att det är många dagar som förklungit, såsom poetikern Tegnér säger, sedan det avlägsna fosterlandet hörde ett orl ifrån J. E. Johansson, så velle jag härmedelst skriva en brevskrivning te Karlstatiningen om huruledes armekanaren Johansson, driven av längtans vingar, var hemm i Klaknäs på besök i sommrasses. Fastän jag kanske var dum som for. Klaknäser är Klaknäser, di förbankade nöta.

Den unge J. E. (Johan Edvard är jag kristnat till) Johansson hade såsom bekant blivit allmännt ertjännt i hela modren Svea för det jag skrev »Farvädel». Den generaliske skalden välvde nu många stora idéer i sig och väntade med lugn vad ättervärlden skulle säga till mig. Men nog

kunde det vara roligt och höra vad di säger i Klaknäs, senna jag blev tocken, denna tanke lämnade Johansson ingen ro, när han i långa sömnlösa nätter låg och grunnade på ödets lek i människohjärtat.

Beslut och handling sade pilosofen och detsamma säger jag, ty J. E. Johansson var icke sen att inlägga sina med möda och svett sammanprässade nya fina kläder, som jag själv har sytt, i en kappsäck, som di näggum inte har maken te i Sveden. I kappsäckar står armekanarne högst i den kända världen.

Och senna for jag ut på det gungande atlantiska oceanet, där så mången sorgsen yngling uppslukats av de våta böljorna. Men den gången kräkades icke mister Johansson, ty jag var van vid sjögen.

På avstånd varsnade jag nu att Sveden stack upp sina urgamla fjällar ur Kattegatten och tårarna trillrade ur skaldens ögon, så att jag fick låv och taga silkesnäsduken ur fickan och snyta mig. Den kostade mig 1 dollars och 15 i Skikago.

Asch Göteborg är ingenting mot Näviork (Nuvjork säger vi).

Vad Johansson tänkte när han reste på järnvägen och såg Sveden flyga förbi som ett pamorana, det vet Gud och är icke så lätt att brevskriva. Men jag erinrar mig att jag hade glömt korven och limpan på ångbåten, så jag måste reda mig utan.

Såsom han nu satt uti vaggången, så spetsade han till sina öron för att höra vad det svenska

folket sade om poesien »Farvädel». Men det sade ingenting om den, utan om årsväxten.

Men det var dock likväl en bondepersonlighet, som satt mitt emot poeten Johansson och hade en ganska skangtil rock på sig, som jag tyckte till början med, och vilken jag därför förmodade att han hade något högre tankar om livets frågetecken än tocker där. Men det var tvärtom.

Ty jag vände mig till honom på mitt artiga sätt och uttryckte mig sålunda:

— Har ju hört om den nya berömda (jag har blivit så van att säga ju och jur i stället för du och din) poesien »Farvädel» — de talade så mycket om den i Skikago, när jag var där, sade jag och lyftade på hatten, som är högsta fäschen och kostade fem dollars.

Och då understog sig bondskrället, som väl icke var just så fint, att svara detta som allmänheten må fälla dommen över:

— Å ja, nock ha ja hört den slagdänga. Men vi ä le ve'a — sa boen, fastän jag är för go att skriva bonnspråk.

När jag såg närmare äfter, så ransakade jag också ut att han hade hål i byxorna på ett visst ställe. Nej jag vet vad folk går för, fastän rocken var icke oskangtil.

Det är med högstämda och ljuvliga känslor människan återvänder till hembygdens skogar och dalar hem när säj. Och när den unge Johansson hörde granorna susa i skogen och fåglorna sjunga sin fåglalåt, då grät han och tänkte på flydda sällare dagar, fastän jag hade det inte för roligt,

ty fadren min var en grinvarg och slogs ibland, men det säger jag inget om, ätter han ä dö nu.

I detsamma uppstack sig Klaknäs domderande kyrktorn i luften och nu var det inte långt igän te där vi bodde, som just icke var något pallast och nu är det ändå sämmer, sedan far min dödde. Den gamle grisen var död han med och kon var ny.

Jag går nu att beskriva mitt återseende av min gamla modergumma, som aldrig var något oskangtilt fruntimmer och alltid trodde att det skulle bli något av det begåvade lilla barnet Johan Edvard, fastän hon hade rosen i syna och inte kunde läsa rätt innantill.

När jag nu inträdde hem när oss i mina skinande kalosser med handskarne på och klädd i gul sommarytterrock, trodde mor mi först att jag fäll var en kringresande greve äller herting, så att jag fick lov och taga fram mitt rosenröda kort, på vilket det står tröckt:

Mr J. E. Johansson,

Tailor,

med guldbokstäver.

Nej det begripade hon icke heller, så att jag måste småle åt hennasses perplexation och säga vem jag var — nämligen hennasses egen son Johan Edvard. Och då började modren min att gråta som icke unnligt var, ty jag var bara en trashank, inte värd två styver, när jag reste över, och nu var jag skangtilare än någon som hade varit i Klaknäs på många år — ja kanske aldrig.

Även jag var djufft rörd av detta skådespel och måste sätta mig på kistlocket och glömde att draga upp uttarocken, som man annars brukar, så att jag fick dam på mig. Och därefter började vi göra erindringar om min barndoms sälla stunder med dess rosenskimmer, såsom en stor skald säger, såsom te exempel den gången far min kom full hem och vi satte kärngkrok förn, emedan han ville slå oss med buteljen äller när jag föll i brunn så att de fingo dra upp mig med båtshaken och så vidare. Och mor min kunde inte låta bli att skratta och jag med.

Nu var det dock så att min moder hade ett bekant fruntimmer som jag mindes mycket väl, som hette Kari, vilken bodde i gården breve. Och äfter mor mi hade satt på kaffi, så hade väl detta fruntimmer, som annars var rotkäring, kännt oset och tänkte det skulle smaka gott och få sig en skvätt och stog och gnällde med dörren och gjorde sig ärnde att hon ville låna vassflaska, som tockna gör, när det är något.

Min moder presenterade nu sin son Johan Edvard för fruntimret, som är illa känt och fult i truten och bad henne stiga in och »ta en tår», som hon uttryckte sig, fastän uttrycket är mindre passande, ehuru det gör ju ingenting, äfter det var min egen mor. Och hon bad henne se på mig och att jag hade så fina klär och var bliven något i Amerka.

Men vad skall man säga om rotkäringen, som väl knappast är rätt klok och därför svarade att

pojken är jaggu lik Pär Pärsas skinkmärr, när di trädde herrskapsseldon på'na.

Sådant är ohyffsat och tillkommer icke billdat folk, som avhåller sig från grova ord, utan ett tocke där gammalt halvrôte käringskrov, som är trint i skallen.

Den följande dagen var en söndag och nu beslutade jag att gå till kyrkan inknogito, för att iakttaga valls di såg ut när di såg mig så grann.

Jo, jag gick dit i alla fall och det var mycket folk på vägen, så att det rogade mig att gå och ly ätter vad allmogebefolkningen sade om min personlighet.

Nej, det var icke många som sade något, utom en pigflicka som sade är det icke skrädder-Johan och då vände sig hela allmogen och såg på mig. Men jag låddes som om det icke var jag, utan slog nonkskalant med spatserkäppen på byxbenet och gnolade jankie doddel för att låta utländsk och hade således behörig värkan på dem.

När jag nu anlände till kyrkbacken stod gamle Lars Orsa i Vestre Glumserud och glanade åt mig och kliade sig i nacken. — Ja, har du sett på fanken, din gamle gubbstrunt, var den reflektion som vid denna åsyn kom mig i tankarna, ty jag erindrade mig mycket väl, när Lars dängde till mig med grimskaftet, emedan jag hade varit nog barnslig att draga några tagelstrår ur hästsvansen hans till metrev, liksom det skulle vara något ont.

Däräfter började jag promnera inkognito bland befolkningen som att början med bara förundrade sig och tockna kan gapa, när det är något di ser.

Däräfter hade fällan någon kännt igän mig och sagt att det var jag, ty jag hörde att de sade att jo det är han och jaggu är det skrädder-Johan och asch nej och jo så min själ. Och sådana som inte har sett folk förr har så lätt att skratta, men jag sätter mig över deras skratt och det rör mig inte i lelltåa, fast nog är det fäll ett eländigt pack som inte kan hålla käftamentet ihop åt en annan, som inte har gjort dom något ont.

Icke heller bryder jag mig om att några drummeloxar till pojkvaskar rogade sina sinnen med att kasta sand på mig. Det är dem väl unt äfter di inte har bätter vett, men vore jag far deras, så skulle jag randa dem jag, för vad nittan hade di med mig.

Jag gick alltså därifrån och höll mig bakom muren, där jag satt och tänkte på ordspråket att ingen är poet i sitt eget fosterland, som en inte heller är. Men jag tänkte ändå att någon skulle komma och fråga mig om jag var den Johansson som stog i tidningen.

Jo då kom en äntligen som var en person som suttit i häkte för rockstöld, som han stal vid Mickelsmäss och jag icke kände annat än genom renomering och en gång som vi kanske var tillsammans om ett kvarter bränvin.

Jo den var det som kom fram och ville taga mig i hand och sade och är det icke skrädder-Johan och gudagen Johan och är du kommen tillbaka och var icke riktigt nykter, ty han febblade på tungomålet.

— När ble jag duss med däj, svarade jag

hövligt. Och tillade äfter en stund skrädder-Johan kan du hetta själv, varvid han lommade av.

Jag såg nu att fosterlandet icke har någon tacksamhet mot sina söner och jag beslöt att inte blir jag gammel hem i Klaknäs som jag inte häller gjorde.

Jag tog mor mi med mig och for. Och nu är vi här.

J. E. Johansson.

P. S. Det är meningen att det här skall till Klaknäs så di ser va di går för och hälsa dem att jag skänker dem mitt förakt och jag behöver inte vara sämmer än dem och di kunde vara gla om di hadet som jag och be dem veta hutt och kan man inte få vara i fred för dem, när en bara promnerar och aldrig säger ett enda ord.

D. S.

1891

Mr Johansson och hans »Farväll» voro visst på sin tid de verkliga orsakerna till min berömmelse som författare. De avtrycktes rätt allmänt i tidningarna och ställde visst förf. av »Gitarr och dragharmonika» och »Nya dikter» så tämligen i bakgrunden. Han torde ock, tillräckligt genomarbetad och fullbordad, ha blivit en rätt stabil litterär personage, även med bibehållande av karikatyrelementet en föregångare, ehuru på ett lägre stadium, till Bondesons »Chronschough». Jag hade emellertid icke längre tid med skräddaren och han kunde därför icke bli något större än ett utkast. Någon egentlig förebild bland verkliga svenskamerikanare tror jag dock ej förefinnes eller ha förefunnits.

*

En självbiografi.

Jag är över 33 år gammal och således ingen »ung skald» precis, fastän man här och var titulerat mig så. »Ung skald» har jag egentligen aldrig varit, och glad är jag för det, ty det måtte vara svårt att bibehålla jämvikten i den litterära fåfängans marknad, innan man nått till självkritikens stadium. Jag skrev visserligen visor då och då under min grönare ungdom — mest parodier och studentikosa kamratvisor av icke särdeles uppbyggligt slag. Men det var först när jag närmade mig 30-årsåldern och en kronisk sjukdom avskilde mig från yttervärlden, som jag råkade skriva ihop en samling dikter, tillräckligt stor att kunna utgivas. Den skulle förmodligen delat öde med de flesta av sina likar, om den icke bland annat innehållit positivvisan om »mister Johansson».

Positivsmaken är nu en gång den allmännast utbredda och min bok blev därför så pass populär, att den kunnat utgivas i en ny upplaga. Jag har haft mycken ära av mister Johansson — bland annat den att nämnas såsom kandidat till Svenska Akademien i likhet med »skaldekonungen» Ahlstrand och »skaldeynglingen» Chronvall.

*

Mina levnadsöden ha icke varit särdeles poetiska. Jag var en mycket lat och tafatt skolgosse, en mycket lat och vidlyftig student. Det

enda lärdomsprov jag avlagt var en tentamen för professor Svedelius, som under tentamens lopp högt uttalade sina tankar om min person. »Den där ser mig inte ut att bli något lärdomsljus; — den där var bestämt ute på vift i går, han svarar ju bakfram som ginge han i sömn» etc. Vi smålogo bägge två, när vi tryckte varandras händer till avsked och hoppades få träffa varandra i examen, vilket inte blev av. Den gamle professorn hade några år därefter lagt sitt groteska men redliga huvud till vila, och jag hade i alla fall dessförinnan lämnat universitetet, jagad av skräddareräkningar och hyreskrav.

Sedan dess har jag haft en mycket oregelbunden tillvaro, dels såsom litterär proletär, dels som medarbetare i Karlstads-tidningen, av vilken jag alltid blivit mycket beskedligt behandlad, hur självsvåldig, ojämn och lat jag än var.

Såsom tidningsman har jag haft åtskilliga missöden att genomgå. En gång satte jag in en galen bonde i ett barnuppfostringsmål på rättegångsavdelningen. Den galne bonden kom och krävde upprättelse, men vi lyckades blidka honom, så att han nöjde sig med ett ödmjukt beriktigande. En gång har jag upptäckt en förhistorisk stenåldersbåt, som jag sedan misstänkte vara ett vattentråg från våra dagar. Minst tre gånger har jag skrivit nekrologer över Stanley, som ännu lever. En resa haver jag varit i Arvika och recenserat ett sällskapsspektakel — med påföljd att platstidningen hotade mig med stryk, om jag åter visade mig i köpingen.

För närvarande håller jag på att utveckla mig

till staden Karlstads festdiktare och har redan skrivit en lång och ledsam prolog vid en teaterinvigning. Desslikes är jag mycket anlitad såsom albumsdiktare, en särdeles angenäm befattning.

*

Ja, detta skulle nu vara den begärda självbiografien, den bästa jag tills vidare kan åstadkomma. När jag hunnit bli tillräckligt berömd och människofientlig, skall även jag ge ut min »Beichte eines Thoren».

Skriven för en publikation, kallad »Kända märken» i början av 1890-talet.

*

»Gamle grevinna» än en gång.

Jag anser mig skyldig en förklaring angående det första offentliggörandet av min dikt om »Gamle grevinna på Gampertin» i Svensk Folk-Kalender och dess upptagande i denna bok. Jag önskade den en tid bliva helt och hållet undertryckt, emedan den nästan helt och hållet är byggd på folksägner om en gammal värmländsk högadlig dam, vars minne jag efteråt helst velat skona, isynnerhet sedan jag fått höra att en hennes nära släkting tagit rätt illa vid sig av min dikt. Emellertid har jag erfarit att den tycks vara rätt allmänt spridd man och man emellan och t. o. m. om jag ej misstar mig upplästs vid festliga samkväm, ungdomsmöten eller något dylikt. Därtill tycks man

med lätthet gjort kombinationen mellan diktens grevinna och den som i det stora hela taget om ock ej till fullo varit förebilden, en personage som skildrats i sägner och skvaller, och som man givit en verklig persons namn, och man har möjligen med alltför stor lätthet identifierat bäggedera med den verkliga personen, varigenom hennes minne i vidsträcktare kretsar än förut kommit i vanrykte och hennes släktingars och vänners pietetskänsla blivit sårad. Därför har jag senare tänkt det vara bättre att stycket åter offentliggöres, åtföljt av förklaringar, än att det driver ofog på egen hand under missförstånd och misstydningar. Jag har t. o. m. åter i ungefär samma form insatt sägnen om grevinnan och Hin, utesluten i Svensk Folk-Kalender — dels emedan den utgör själva slut- och höjdpunkten av sägnernas hemska skildring, dels emedan den möjligen innebär klaven till sägnernas uppkomst. — Grevinnan har förväxlats med Pintorpafrun i Afzelii sagohävder eller de muntliga sägner, på vilka de förra äro byggda? I min barndom hade jag en skolkamrat, bondson från den värmländska bergslagen, vilken hade att berätta om en viss »Stor-Karls» (tydligen Karl IX) äventyr i sagda bergslag. Afzelii sagohävder torde på sin tid hava varit ganska spridda även bland allmogen. Det är därför rätt svårt att avgöra om dylika ännu gängse sägner direkt eller genom Afzelii sagohävder härledas från dylika äldre. Nog av, man har möjligen åtminstone delvis gjort om Pintorpafrun till överstinnan von Gerdten på Apertin, född grevinna Lövenhjelm.

Oavsett det som skildrats i dikten och tydligen härleder sig från folksägnen, med undantag av sättet för sonens självmord — den unge löjtnanten säges hava skjutit sig i hjärtat — och episoden om dottern, om vilken sägnen mig veterligen ej har något att förtälja, vilka två moment av mig själv indiktats förmodligen för att öka det gruvliga i effekten — har jag hört ett och annat som knappast hör till folksägnen. T. ex. »Grevinnan Gerdtens fader kallades 'Snål-Håka' och gick omkring i sin trädgård, klädd i tofflor, nattrock och rök- eller nattmössa», jag minns ej vilket, »och med långpipa», »Grevinnan lämnade vid sin död efter sig 100 par skor» (bevis på snålhet?), »Grevinnan sade vid sin systerdotters giftermål med en ansedd ung man av gammal och god ehuru ofrälse släkt: min systerdotter har gift sig med en dräng» (skulle väl vara ett bevis för grevinnans aristokratiska högmod). Om dessa små historier äro sanna, kan hon mycket väl hava sagt vid en sin systersons gifte med min egen faster, som dock var en bildad ung dam: »min systerson har gift sig med en piga». Men dylika småhistorier, även om de äro sanna, tyckas mig alltför obetydande och likgiltiga för att med rätt föranleda ett nedsättande omdöme.

Jag känner intet, som hindrar, att »Snål-Håka» såväl som grevinnan kunnat vara älskvärda gamla original, även om sagda anekdoter äro sanna. Att gå ute i tofflor och nattmössa är väl ingen förbrytelse och att köpa ett antal par skor om året och låta ställa fjolårets på vinden och glömma

bort dem där, det är väl inget bevis på snålhet. Men även om snålhet, högfärd eller andra mindre ansedda egenskaper tillhöra en persons natur, så torde deras ursprung och utveckling vara svåra att bedöma — isynnerhet torde särskilt egenartade människors själsbeskaffenhet vara det i jämförelse med dem, som mer närma sig en genomsnittstyp. Vartåt syftar den snåle med sin snålhet och varifrån härleder den sig, vilket ursprung har den högfärdiges högfärd? Mig tyckes ofta att personer med dessa och ekvivalenta egenskaper känna sig icke blott oskyldiga utan även plikttrogna samt handla fullständigt på god tro — detta kanske på grund av nedärvda eller från början inlärda principer: man skall vara om sig, det är rätt — man skall hålla de lägre klasserna på avstånd, det är rätt, och med samma ordalag, som förfäderna gjort, ty det är rätt.

På ett gammalt välbekant gods i Östergötland bodde för några årtionden sedan en tyskfödd adelsdam som härskarinna, om vilken det skrevs mycket i tidningarna; hon skötte sin egendom illa, behandlade folket illa, råkade i processer med underhavande angående kontrakt och dylikt, inkallade tyskar, med vilka hon också kom i delo på grund av lönespörsmål m. m., förskansade sig slutligen som en medeltida fru på sitt slott på grund av väl icke omotiverad misstanke att bliva angripen, fick till sist gå ifrån godset och frälstes jämte en dotter av en frände till Tyskland. Under det jag läste om allt detta i tidningarna tror jag att jag hade en rätt viss förnimmelse av att baro-

nessan handlade enligt övertygelsen om att ha rätten på sin sida — en rik tysk junkerfru skall icke vara nogräknad i penningaffärer, ty det är plebejiskt, däremot skall hon hålla tyglarna stramt på de underhavande, ty det är borgfruns rätt och plikt? Hon begreps visst ej alls av omgivningen, och begrep själv ej heller denna. Hon liknade en medeltidsfru från Tyskland försatt till det moderna demokratiserande Sverige. Jag hade medkänsla med henne på grund av denna tragiska isolering — isynnerhet som hennes familjeförhållanden voro olycksaliga. En episod ur denna tragedi ur verkligheten väckte särskilt min medkänsla för baronessan och hennes dotter — när de körde genom den närbelägna staden, kastades sten emot vagnen (förmodligen av rättskänsla även det), men jag kunde ej känna sympati med de stenande, ty trots all förnämhet hade de bägge damerna övermakten emot sig, det var deras ödsliga ensliga vapenlöshet som väckte min medkänsla.

En annan adelsdam av gammal berömd släkt i Skåne blev anklagad och som jag tror även dömd för djurplågeri, kom i vanrykte och tycks sedan ha levt i enslighet. Hon hade kanske ett finkänsligt sinne, men stack sig själv i hjärtat med en kanske såsom plikt inpräntad hushållsprincip, t. ex. »man skall inte pjunka med korna, man skämmer bara bort dem». Nog var det väl synd om korna, men även om slottsfrun.

Även de s. k. »kattgrevarna» torde förtjäna återupprättelse. För dem voro kanske kattorna

enligt god jägaruppfattning skadedjur eller åtminstone lika likgiltiga som en sten; det är rätt att ett skadedjur behörigen dräpes, och onödiga djur böra icke vara till, de äro bara i vägen, dräp dem alltså och om de pinas vid inövningen till det absolut nödvändiga grytprovet, så vad kan man göra därtill? Kanske resonera de så, kanske icke. Man erinre sig emellertid Karl XII:s ord om de i Narvan för livet simmande ryssarna »vi sköto på dem som på änder» — han resonerade därvid kanske så: att jaga sådant som duger till mat är nyttigt och på grund av nyttan berättigat, på samma gång även roligt på grund av nöjet att känna sig kraftig och skicklig, att döda skadedjur är också nyttigt, alltså berättigat både på grund av nyttan och nöjet att känna sin kraft och skicklighet — nu äro de oss anfallande ryssarna minst lika skadliga som skadedjuren, alltså samma berättigade nöje av att sikta rätt och göra av med dem. Vad Patkulls tortyr beträffar kan han möjligen resonerat på följande sätt: det är berättigat, att rättfärdighet sker, nu är det rättfärdigt att Patkull torteras — alltså berättigat att jag beslutar att Patkull torteras. Möjligen har icke Karl XII resonerat så och även om så skett, torde icke hans argument stämt fullt överens med de så kallade »kattgrevarnas» om de för övrigt argumenterat alls. Karl XII har, så vitt jag minnes från böcker om honom jag läst, icke visat minsta tecken till verklig grymhet (njutningen av att se pina i och för sig) och tyckes åtminstone till Poltava eller flykten över Dniepr hava handlat fullt

i enlighet med sin övertygelse, han förefaller att vara en glad och lycklig ung hjältekonung — hur han sedan blev är mig ovisst. Huru som helst önskar jag honom till de höga regioner dit han torde höra till såsom en kanske på sitt sätt stor och god man, trots allt vad han kan anklagas för både före och efter Poltava och trots vad som berättas om hans helvetesfärd av den visionerande Svedenborg. Och vad de så kallade »katt-grevarna» beträffar, vet jag i själva verket lika litet som om Karl XII, om de gjort sig skyldiga till verklig grymhet (se ovan) — kanske endast handlat av obetänksamhet. Och om ock så vore, så vem vet, om ej en var av oss hemligen besitter samma egenskap eller ekvivalenter till densamma. Kanske lämpligt alltså att de åter inträda i de kretsar de tillhört förut och icke mer kallas »kattgrevarna» utan »grevarna». Och med katt- och hundfrågan torde kunna arrangeras på lämpligaste sätt av de bästa och klokaste ibland oss.

Naturligtvis förefinnes likaväl som i furste- och adelskretsarna samma blinda plikttrogenhet mot en falsk princip inom medelklass och underklass. Man erinre sig blott den gamla principen: »det är en husfrus skyldighet att taga till vara allt som finnes i matförrådet — alltså om vissa ägg äro för mycket skämda att brukas till frukostägg, så inblanda dem i en omelett eller annan mjölrätt, eljest förfares ju något och det är ju icke moraliskt att ej ta vara på allt». Eller sådant folk som »De snåla» av allmogeklass, jag skildrat i ett annat stycke — bakom den enkla halvmedvetna spar-

samhetsinstinkten ligger naturligtvis syftet att icke komma på bar backe, ty »det är orätt», men de hava ingen vetskap om sättet att utföra syftet. Dylika misstag att något är gott, som i själva verket är dåligt, eller att något som är outförbart är utförbart, är kanske den egentliga grundvalen för såväl tragedien som komedien. Om hjälten i dramat av misstagets följder ledes till oundvikligt fall, väcker han medkänsla, isynnerhet om han är en storartad personlighet, och stycket kallas tragedi — bliva följderna roande och utmynna i att allt går väl, väckes löje och stycket kallas komedi. Vissa dramaturger hava lyckats giva en infusion av det tragiska i en komedi och av det komiska i en tragedi — Shakespeare torde genom dylika infusioner vunnit mången seger.

Att jag själv, när jag skrev om Grevinnan på Gampertin icke drevs av någon pliktenlig »moralisk indignation» är väl säkert — skulle jag likväl ha hyst en skymt av en sådan, så vore det väl i att jag valde just detta antiaristokratiska stycke såsom begärt bidrag till Svensk Folk-Kalender, vilken jag ansåg vara demokratisk, och jag skulle ju vara demokrat, så har den nog snart försvunnit. För mig var folksägnens komiskt groteska och komiskt trovärdigt ljudande framställningar av det hemska jämte nöjet av det intressanta hos den verkliga gamla damen det egentligen lockande.

Något av konflikt mellan pliktkänsla och önskan att roa mig och andra torde dock legat i mina grubblerier om rättmätigheten av att med gyckel behandla en avliden person med ännu

levande nära anförvanter, vilket tagit sig uttryck i uteslutandet av episoden om Hin, vilken dock torde vara förklarlig såsom härledande sig från förväxling med sägnen om Pintorpafrun.

Mången torde förvånas av att jag ödslat så många ord på ett så obetydligt, ehuru, förmodligen på grund av dess nyfikenhetsväckande undanhållande, mer än jag väntat beaktat stycke. Men det må förlåtas mig att jag passat på det enda tillfälle jag känner, att uttrycka åtskilligt, som med detsamma haft samband.

Det skulle glädja mig om detta mitt inlägg skulle kunna rehabilitera den verkliga Gamla grevinnan Lövenhjelm-Gerdtens minne — att dölja namnet tjänar till intet, emedan mången med nyckeldiktforskarens energi ändå torde letat sig fram till detsamma och meddelat så många som möjligt sin upptäckt. Sägengrevinnan må gärna för mig Hin fara av med genom någon av skorstenarna på Gampertin. Hon är i alla fall endast en dimfigur.

Även skulle det glädja mig, om mitt inlägg kunde tjäna till försonande förklaring för den förut nämnda nära anförvanten till grevinnan v. Gerdten, isynnerhet som jag i ett par krönikor, vilka sedan avtrycktes litet varstans i hela Sverige och fingo sitt behöriga bifallsskratt, på ett perfidöst sätt mot vilket han stod vapenlös, skymfat honom och hans fru — och detta icke av någon missriktad »moralisk indignation» eller på grund av någons uppmaning, utan på grund av att jag hört något skvaller, som jag tyckte kunna brukas till någon

rolighet i tidningen och möjligen på grund av någon en »deklasserads» hämndlust mot den sällskapskrets, från vilken han kände sig utesluten och vilken han likväl åtrådde att tillhöra, ehuru han ändå, även detta av hämndlust — hava de ej velat upptaga mig, skall jag icke heller låta mig förledas av något närmande! — halsstarrigt bortstötte var och en från sagda krets som med sympati ville hjälpa honom att inträda i densamma. Någon tid efteråt gick den förut omtalade rakt emot mig i teaterfoyern, såg mig rätt i ögonen, vilka sökte undvika hans, och sade i rättfram och hövlig ton: »jag bryr mig ej om vad herrarna skriva om mig själv, men jag anhåller att åtminstone min hustru får vara i fred». Han såg ärlig och ridderlig ut, hade en ståtlig gestalt och ett präktigt, ehuru ovanligt och originalt ansikte. Jag kände ett sting i hjärtat, men var likväl, i förlitande på min skickliga förklädnad i artikeln, nog feg att svara »det är ju icke om er jag skrivit utan om en person i ett tyskt lustspel». Vi skildes åt och han vidtog inga åtgärder och kunde det väl ej heller. Hans fru bekymrade jag mig ej mycket om. Jag kände henne ju ej, ehuru jag visst hade hört, att hon intresserade sig för min begynnande poesi, hade endast sett skymten av hennes ansikte i en teaterloge och missförstod alldeles hennes natur. Därtill hade jag ingen ovänlig avsikt med mitt karikatyrförsök. Likväl är jag skyldig även henne en anhållan om överseende.

Emellertid greps jag av hejdlös vrede över uppträdet i foyern — skulle man så behandla den

kvicke Hans Sax? — och satte mig med ett sting i hjärtat ned att skriva den andra ännu perfidösare och oåtkomligare artikeln, vilken skulle föreställa en bevisning att jag ej åsyftade den förolämpade. Mauritz Hellberg hade rätt, när han skrev, att min försagdhet stundom slagit över i spotskhet. Den förolämpade å sin sida lär ha betvungit sig till att hålla god min och sagt sig betrakta artikeln som en ursäkt.

Alla jag träffade berömde min kvickhet och jag tror att t. o. m. åtskilliga av motpartiet gingo över till min och skrattarnas sida — själv kände jag dock ingen glädje över detta bifall, jag hade dåligt samvete. Ännu mindre glädje hade jag av att möta den skymfade damen. Jag blev nästan förskräckt inför denna praktfulla gestalt och denna stora ännu ungdomliga skönhet, vilken passerade förbi mig med ett uttryck av likgiltighet, utan minsta tecken till vare sig fientlighet eller försonlighet — jag vände mig om och låtsades se på något i ett boklådsfönster. Bredvid mig stod Anders Forsberg. Jag vet ej vad han tänkte om saken. Han såg outgrundlig ut såsom han ännu ofta gör.

En gång ännu senare, när jag satt på en soffa vid det stora ödsliga torget, kom en man i överste- eller generalsuniform ensam gående genom den närbelägna esplanaden. Han såg ödmjuk, sorgbunden och enslig ut, gick långsamt och tycktes vara krokig i ryggen men anstränga sig att vara rak. Det var den mångutskrattade. Jag själv blev bedrövad och började misstänka

att mina dolkstyng träffat djupare än jag likväl själv önskat.

Aldrig har jag väl slagit mera miste än i denna sak, ty vid närmare eftertanke förefaller det mig att han långt ifrån att höra till de exklusiva snarare ville ställa sig över parti- och klassgnatet inom det område där han av regeringen satts att vara en av de ledande och att han därvid visat sig intelligent och icke tvärtom såsom åtskilliga av parti- och klasshatsmänniskorna tänkt sig honom, att han velat visa välvilja lika mot alla av alla partier och klasser, därvid följande ett exempel på högre ort — man erinre sig konung Oscars hövliga beteende mot Branting vid ett publicistmöte. Kanske har han hyst särskild välvilja mot mig på grund av forna förbindelser mellan hans och min familj. Han var dock bra lik farbror Kristian Wrangel, min gamle gode vän och hans kusin. Kanske har han genom mitt angrepp gjort upptäckten att han varit omgiven av ovilja där han trott sig välkommen på grund av att det var till sin ursprungliga hemort, där hans familj varit i stort anseende, han kommit.

Mången torde tycka att denna småstadsepisod vore för obetydlig att dragas fram igen, men för mig har den varit av stor betydelse såsom pinomedel. Även för honom torde den partiella bojkottningen, som torde träffat honom, varit till men. Jag ville därför gärna passa på tillfället att giva honom någon upprättelse, ehuru jag olyckligtvis måst vara något indiskret.

»Ostentativt uppträdande mot Svenska Akademien.»

Redan i min första ungdom lärde jag mig — väl närmast på grund av den i mitt hem mycket avhållne Esaias Tegnérs beständiga gyckel med den Akademi, han likväl själv tillhörde — isynnerhet sedan hans av Elov Tegnér utgivna brevsamling under skoltiden kommit mig i händerna, en viss ringaktning för Sv. Akademien. Denna ringaktning minskades naturligtvis ej sedan jag under studenttiden från 1880 lärde känna och delvis sympatiserade med den s. k. realistiska litteraturen. Jag bekymrade mig emellertid icke särdeles mycket om Akademien förrän sommaren 1890, då jag i ett tillstånd av hopplöshet angående vad det skulle bli av mig föll på den idén att tävla i Akademien, för att om möjligt vinna ett pris och därmed också något litet stödjande anseende. Jag gjorde det dock ingalunda med gott samvete, det tycktes mig likna ett slags förräderi. Olyckligtvis misstrodde jag därtill i den grad Akademien, att jag i stället för att sända en del av de jämförelsevis rätt bra stycken jag författat under närmast föregående tid, vilka jag trodde av Akademien skulle såsom alltför litet stämmande med dess traditioner icke beaktas eller åtminstone icke alls kunna komma i fråga vid prisutdelningen, ej ens vinna något hedersomnämnande, i hast sammanrafsade en rätt kortfattad och föga betydande samling stanzer, som jag trodde skulle smaka Akademien bättre. Jag hörde emellertid icke av något om mina stan-

zers öden i Akademien och hade således den förödmjukelsen att som jag tyckte ha »förnedrat» mig förgäves, blev ännu mer antiakademisk, men fick till min överraskning efter min debut med min första diktsamling en uppmuntran av 500 kronors värde. Jag var emellertid nu så uppradikaliserad och även tillräckligt oberoende, att jag icke alls ville ha någon belöning — vad skulle för övrigt mina antiakademiska vänner säga om denna underkastelse? Akademien ville jag emellertid trots allt icke förolämpa, där sutto ju dock personer, som jag tyckte om eller åtminstone högaktade, Rydberg, Snoilsky, Dahlgren, Sundberg m. fl., någon av dessa kunde möjligen vara upphovsmannen till belöningen eller kanske Rundgren, vilken jag i alla fall kände, ehuru vi hörde till olika partier. Jag funderade först på att sända det tillbaka, men tänkte att det kunde kännas som en skymf, beslöt att använda de 500 till något s. k. välgörande ändamål, föreslogs att skänka alltsamman till »folkriksdagen», som verkligen tycktes mig vara ett välgörande ändamål, men önskade ingalunda att detta skulle trumpetas ut i pressen. Jag ansåg mig skyldig att ej motsätta mig att en notis om detta utspreds i pressen, ehuru jag fruktade och icke önskade att bli ansedd såsom en skymfare av Akademien, där ju nämnda av mig aktade personer sutto. Men den som ger sig i lek får ju leken tåla och jag fick underkasta mig att anses som en dylik skymfare. Olyckligtvis fick jag vid notisens uppträdande i pressen en vänlig skriftlig hälsning från Viktor Rydberg och C. R.

Nyblom — att Oscar Levertin varit den egentlige föranstaltaren av detta har jag ej fått veta förrän under innevarande år i sammanhang med Strindbergsfejden — jag kände mig ganska illa till mods — hade t. ex. notisen träffat dem ungefär samtidigt med att jag erhöll deras hälsning, skulle det ju se ut, som om jag besvarat en vänlighet med en örfil eller något ditåt. Med Nyblom kunde det någorlunda gå an, vi hade förut haft en kortare brevväxling och han har aldrig förefallit mig att vara särskilt ömtålig, vilket jag med rätt eller orätt trodde om Rydberg. Jag skrev emellertid ett kortare brev till Nyblom, i vilket jag uttalade att man av mig kunde vänta sig litet av varje i den extravaganta stilen, och ett längre något krystat och puerilt till Rydberg, vilken jag trodde vara djupt sårad. Jag ångrade sedan även detta brev och kan icke neka att jag med ett visst egoistiskt nöje senare läste ett brev från Rydberg till gamle Anders Fryxell, vilket syntes mig i någon mån likna mitt till Rydberg. Att emellertid Rydberg icke förlorat sin välvilja för mig torde visas av att han några år senare sände mig ett exemplar av »Varia» med egenhändig tillägnan. Jag svarade även den gången med ett långt besynnerligt brev, men detta torde förlåtas mig, emedan jag just då var mycket illa sjuk.

I pressen angreps jag emellertid här och var samt blev särskilt förargad över att i N. D. A. bliva kallad »oborstad», vilket ju ej så förfärligt ljudande adjektiv framkallade mina hånfulla vers om min »försvinnande popularitet», vilken dikt icke

alls var riktad mot Akademien själv trots de där »magra egyptiska sju», som icke alls voro menade som någon antydning om »de aderton», ehuru en sådan tydning ligger nära till hands — »de sju» kommo väl in på grund av rimsammanhang, och det hela var ju ej riktat mot Akademien, utan mina vederdelomän i pressen.

Ja detta är hela historien om mitt »ostentativa» uppträdande mot Svenska Akademien. Jag vill tillägga att jag senare läst Akademiens stadgar, där jag funnit att väl endast ungefär en tredjedel bör vara skalder — de två andra kategorierna omtalas skola väljas från annat håll — och att ingen orättvisa skett genom att man ej valt flera skalder än som väl vanligen sker. Dessutom har Ljunggrens »Akademiens Historia» lärt mig att det icke är så övermåttan löjligt att Akademien i hundra år arbetat med bokstaven A. I andra länders ordbokskommittéer lär man vara nödsakad att gå till väga med samma långsamhet och Akademien lär ha samlat ett betydande förråd av material till den nu under utgivande varande stora ordboken. Akademien har ju, om ock icke helt ändamålsenligt anordnad, sin betydelse och vid sidan av ordboksarbetet har den ju att avgöra vid utdelandet av det litterära Nobelpriset, vilket dock synes mig vara ett särdeles vanskligt företag på grund av svårigheterna att följa Nobels testamentariska föreskrifter.

Man må emellertid ej tro att jag genom ovan gjorda erkännanden söker fria till möjligt framtida inval. Hallström och Karlfeldt tyckas mig sitta där

med god rätt och kunna såsom ännu relativt unga göra god nytta — de ha ju aldrig hört till dem, som kalfatrat Akademien, och hava väl varit utanför den egentliga oppositionen mot densamma. Heidenstam tycks mig genom inre frändskap med Gustav III kunna vara lämplig att fylla en plats i Akademien. Antagonismen mellan honom och d:r C. D. af Wirsén torde ej vara eller varit ohjälplig. Heidenstams grandezza som vältalare och skald torde kunna skänka förnyad glans åt Akademien liksom Esaias Tegnér trots alla antagonismer en gång gjorde det. Strindberg åter har ju så tydligt som möjligt uttalat att han icke vill vara med och att välja någon som icke alls vill bli vald är ju icke lämpligt. Om någon skulle få det infallet att framdeles föreslå mig till inval, skulle jag livligt anmoda honom att avstå från ett sådant företag — jag skulle aldrig mottaga ett sådant inval, icke därför att jag numera hyser några fördomar gent emot Akademien, utan emedan jag känner mig alldeles inkompetent att deltaga i något som är officiellt, detta på grund av andlig och kroppslig svaghet.

Mot hr C. D. af Wirsén hyser jag numer icke heller den ringaste fördom. Han har i sina recensioner av mina dikter utdelat både beröm och tadel i enlighet med sin övertygelse och mera kan icke rimligtvis begäras av någon. Hans kontroverser med andra höra icke till området för mitt bedömande. Jag vill icke taga parti vare sig för den ene eller den andre, ej heller uppträda som tertius interveniens. Nog måste jag »löpa

linan ut», driven av de makter inom och utom mig, vilka behärska mina öden, men jag vill helst göra det utan att vare sig bibringa eller lida skada, meddela eller lida smärta, till Hades eller Gehenna eller lycksalighetens rike går min väg, jag kan ej förhindra färden, vare sig den går åt det ena eller det andra hållet. Detta är dock ej fatalism i betydelse av att jag är helt och hållet behärskad av något utom mig befintligt. Jag deltager själv i frambringandet av mina öden, är själv en beståndsdel i det allmänna ödet, men det leder mig icke mindre oemotståndligt för det — jag önskar att det icke driver mig in i Svenska Akademien, dit jag ej tycker mig höra, min plats har varit i Bohèmen och jag önskar knappast att komma därur. Där önskar jag mig dock goda dagar, god föda och gott vin, kvinnokärlek och vänskap och allsköns lycksalighet. Och där skall jag bevara i älskat minne konung Salomos sköna sorgedikt om allts fåfänglighet, men icke i den skall jag leva, utan i sångernas sångs sångares Höga visa, och flickan från Sunem, skön som Thyrza, ljuvlig som Jerusalem, skall inför mina åldrande ögon dansa, klädd i sin egen skönhet, eller vila i min famn och kyssa mitt vita skägg och säga till Jerusalems döttrar och de sjuttio hjältar som omgiva vår bädd: äten och dricken, god' vänner, av nytillagad fikonkaka och nytt friskt vin, ty morgonen gryr och solen upprinner och låtom oss ännu vila något litet och säga något om Oscar Levertin och hans envig med draken som dansar i träskor långt borta i landsbygden och sen ska vi gå ut och gå på

Djurgården och efterse om där finnas små rävar att fånga och om inte Karlfeldt är på väg hit och höra efter om han vill smaka på våra nya fårkotletter och dricka kaffe med oss, när frukosttiden är inne.*

*

Om Oscar Levertin.

Första gången jag hörde något om Levertin var tidigast på 80-talet, när jag vistades i Uppsala som ung student. Ehuru ett par år yngre än jag hade han redan vid min ankomst dit tillbragt ett par terminer därsammastädes och redan utgivit en samling noveller med titeln »Konflikter». Jag träffade honom aldrig och kom aldrig att läsa hans bok, men en av mina kamrater, som också hade skrivit en liten bok, gick till honom med denna för att få den bedömd — han tycks alltså redan då haft ett visst litterärt anseende även bland de eljest mot begynnande författare så nedlåtande Uppsalastudenterna. Senare läste jag några hans essayer eller avhandlingar, fann dem såväl vittna om ingående kunskap och insikt som säker stilistisk genomarbetning — synnerligen förnäma skrifter, vilka jag i allo erkände som förstarangsverk i sin art. Ännu något senare, just som jag lade hand vid min första diktsamlings fullbordande, fann jag i kalendrar dikter av Levertin, vilka gjorde ett visst intryck på mig. Jag var ännu ej avundsjuk,

* Detta om fårkotletterna och Karlfeldt hör till verkligheten — det övriga till min egen fantasis »Höga visa».

men gjorde den reflexionen: »ja, det här är nog bra, men varför skulle icke jag också kunna göra något i den där stilen». Jag grep mig till och med an att göra något i »den där stilen» — av detta återstår intet mer än möjligen dikten »Tröst», vilken dock snarare fick ett Rydbergianskt än ett Levertinskt tycke. Det var först sedan »Gitarr och dragharmonika» utkommit och gjort lycka samt därefter några månader senare Levertins »Legender och visor» kommit ut som mitt ädelmod blev satt på ett hårt prov, när jag i Karlstadstidningen skulle recensera de senare. Jag kände verkligen den »jalousie de métier», vilken Levertin säges hava misstänkt ligga bakom min recension — och icke så underligt det. Jag skulle, om Levertin vunne övertaget, komma att stå ett par trappsteg lägre på den litterära rangskalan. Detta var icke lätt att smälta. Dock föranleddes snävheten och kitsligheten i min recension även av något annat, nämligen min oförmåga att sätta mig in i den konstfulla men invecklade versflätningen i åtskilliga av Levertins dikter — jag misstänkte visst att denna invecklade form ej kunde vara förenlig med verkligt känsloliv, utan att skildringen av sådant var arrangerad och det självt låtsat — därtill kom att ämnesvalet torde varit mig ganska främmande. Nog av, min korta recension blev på få undantag när en samling försmädligheter. Gamle herr Albert Bonnier sände mig en tacksägelse för recensionen — om ironiskt menad eller föranledd av den medkänsla för de så länge undertryckta judarna, jag på ett ställe i recensionen uttalat, vet jag icke.

Emellertid kom till en min vän, som även var Levertins, ett brev från den senare, vilket vittnade om att han både var djupt sårad och förbittrad — det var något om »träskodans» som just ej smakade mig väl — även jag blev sårad, men saken oss emellan blev något så när uppklarad genom några brev. Jag hyste dock länge stort misstroende till den Levertinska diktens äkthet och skönhet. Men en gång, då Levertin recenserade något av mig skrivet i Svenska Dagbladet, kom han mig att skratta — det var då själva till karl att vara diplomatisk, tänkte jag, ty en eller ett par spalter igenom hade han tagit sig för att uttala idel berömmande artigheter, under det att helintrycket var att det jag skrivit var av föga värde och detta kunde han göra genom att framhålla endast mindre viktiga förtjänster. Det föll mig dock aldrig in att i detta se någon perfiditet, såsom det under Strindbergsfejden från ett eller annat håll gissats. Jag trodde helt enkelt och tror så än, att Levertin i enlighet med Thorilds bekanta: man skall ej bedöma något efter dess brister utan efter dess förtjänster, beslutat sig för att icke säga något alls om det han ogillade eller ringaktade, men verkligen ej kunde finna något annat än det där oviktiga att med uppriktighet berömma.

Först längre fram lärde jag mig inse att den invecklade satsfogningen och versbildningen i allmänhet härledde sig från den litterärt högtbildades benägenhet att vara fullt korrekt och noggrann, och att vid närmare efterseende sammanhanget icke var förvirrat utan tvärtom synnerligen fast

bundet, fick öra för det utomordentliga välljudet i Levertinska versar och ett rätt bestämt intryck av den verkliga lidelsen och fantasirikedomen i desamma.

Under Strindbergsfejden nämndes även mitt namn i samband med Levertins, ehuru man tyckts önska behandla mig med största möjliga skonsamhet, förmodligen på grund av min sjukdom. Jag kunde alltså ej bli retad, men jag har i alla fall velat uttala min egen uppfattning av det kanske ej alltför betydande missförståndet oss emellan.

*

Om Strindbergsfejden.

Ehuru ej nämnvärt berörd av denna fejd, vill jag här säga några ord om densamma. Först och främst har det förvånat mig med vilken våldsamhet Strindberg slagit omkring sig, så till höger som vänster, utan att se sig för. Jag förklarar emellertid detta på samma sätt som jag förklarar Byrons sätt vid vissa tillfällen att rikta pistolen mot varje inträdande, om jag ej misstar mig, alldeles oavsett om det var en vän eller icke — nämligen högt drivet psykofysiskt lidande, vilket ytterligare ökades, om han blev störd under ansträngningen att få bukt med detsamma. Ingen kan väl tro att Byron vid dessa tillfällen var medvetet mordiskt sinnad och det är svårt att tro att Strindberg själv är övertygad om alla dessa insinuerade dråps realitet. Det andra märkliga i denna strid är att

så många blivit indragna i det våldsamma skydraget samt att även de i början allra hänsynsfullaste såsom herrar Böök och Hedin av den virvlande vattenpelaren till sist dock förts nära nog lika högt upp i lidelsens högre regioner som Strindberg själv, vilken ju även han av motståndare påståtts ha skrivit ihjäl annor man. Månne ej i själva verket alla de omskrivna döda dött en »naturlig» död, vilken skulle inträffat ändå, oavsett alla skriftliga angrepp? Och har man ej hållit på med att skriva ihjäl även Strindberg allt från Röda Rummets tid allt intill denna dag, om skrifter kunna slå ihjäl folk nämligen? För egen del vill jag hålla mig utanför virveln så gott sig göra låter och »gå min väg», sedan jag sagt mitt ord, såsom lektor Waldenström lär ha brukat i riksdagen, sedan han sagt sina ibland på spiken träffande, ibland vid sidan gående kvickheter, lämnande åt vapendragarna att föra hans talan.

*

Femtiårsjubiléet.

Även vid detta tillfälle »gick jag min väg» och stack likt en förföljd struts mitt huvud in i Mariefreds och Kungsörs busksnår, förmenande att när jag icke såg förföljaren, så såg förföljaren icke mig, såsom det insinuerats av en eller annan tidning. I själva verket kände jag det vara alldeles omöjligt att mottaga någon sorts hyllning, antog att man väl visste att jag skulle hålla mig undan,

men också att man icke skulle veta vart jag tog vägen. Men när man är »skuggad» av pressen är det icke lätt att dölja varthän man går. Ingen olycka hände mig emellertid, Mariefred var fredligt och Mari Mihi, ehuru han ju nyligen återvänt från ett fälttåg i Marocko, var också fredlig, Acke målande vid ett fönster på Gripsholm, även hygglig, t. o. m. i det stora och vackra Eskilstuna var det fredligt, Strängnäs något farligt på grund av möjligt sammanträffande med vissa lektorer, som behandlat mig med oerhörd och fasaväckande hårdhet, när de en gång i början av detta halvsekel voro mina lärare vid Karlstads elementarskola. Den förfärlige Ullman kunde också vara i närheten, när jag besökte kyrkokonstutställningen i gymnastikhuset — och vad bleve följden av ett sammanträffande — jo helt enkelt att jag bleve behandlad som en slags Viktor Rydberg, vigvattenbestänkt och nedrutschad på en skottkärra till Stockholmsångbåten för att ånyo överlämnas i pressens händer, intervjuas halvt till döds vid Riddarholmen och helt och hållet död hemforslas till Djurgården, där en högtidlig begravning väntade mig och där ett väldigt stenmonument genast uppställdes över min grav, medan Christian Eriksson och Karl Eldh med näsdukarna för ögonen stodo och gräto över min aska, föga bättre eller sämre än den av en fader Movitz eller en korpral Mollberg fuktade, och medan Verner v. Heidenstam stod och talade om bröllopet på Ulvåsa och Blå Jungfrun och Albert Engström avtecknade det hela för Strix' julnummer, hållen under armarna

av den djupt rörde Anders Forsberg och den gråtande akademikern Karlfeldt. Den förfärlige Ullman och de bägge hårda lektorerna hade emellertid sannolikt »gått sin väg», till någon badort, och jag slapp lyckligt undan till Kungsör, där jag förgäves försökte att reda mig i drottning Kristinas labyrintiska ridbana, i vilken gamle Klas Fleming en gång med gikten i benen satt till häst och strävade att komma ut ur labyrinten, medan Kristina satt och skrattade i sadeln på sin Rosmaralda och sade: »Flemingen rider som en amiral.» Därefter for jag sjövägen tillbaka till Stockholm och nådde ointervjuad hem till Djurgården, läste de många hälsningarna, för vilka jag av utrymmesbrist måste tacka endast i korthet, blev sedan sjuk igen, åter frisk och i stånd att skriva följande

*

Slutord:

Förr i världen satt jag mången gång i Rolv Krakes sal i ett hörn och huttrade, medan Rolv Krakes kämpar kastade avgnagda ben mot mig, vilka dock av hela ridderskapet och adeln i folkriksdagen och författareföreningen såsom en man, nämligen Bodvar Bjarke, uppfångades i flykten och slungades tillbaka på de väldige. Och jag hette Hottur och skall möjligen framdeles heta Hjalte, som själv slänger ben mot andra, men tills vidare måste jag säga farväl och »gå min väg» och dölja mig under namnet

Gustaf Fröding.

* * *

INNEHÅLL.

